

EPVLON

ČASOPIS STUDENATA POVIJESTI
SVEUČILIŠTA JURJA DOBRILE U PULI

JOURNAL OF STUDENTS OF HISTORY
OF UNIVERSITY JURAJ DOBRILA IN PULA

ČASOPIS EPULON   BROJ 8.   PULA, 2012.

ISSN-1334-1464

Izdavač

Udruga studenata povijesti ISHA-Pula

Uredništvo

Davor Salihović (glavni urednik)

Lana Krvopić

Recenzenti

dr. sc. Klara Buršić – Matijašić

dr. sc. Igor Duda

Prijevodi sažetaka

Lana Krvopić

Davor Salihović

Naslovnica

Davor Salihović

Adresa uredništva

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli

Odjel za humanističke znanosti

I. M. Ronjgova 1

52100 Pula, Hrvatska

tel.: 099/574 – 3564

e-mail: urednistvo.epulon@gmail.com

Časopis se objavljuje uz novčanu pomoć

Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli

Naklada

200 primjeraka

Tisak

TISKARA NOVA - Galižana

Poštovano čitateljstvo,

nakon nekoliko je godina od izdavanja posljednjeg, izašao i novi, osmi broj časopisa studenata povijesti - Epulon. Ovim se brojem uvode i neke novosti, a koje se tiču strukturiranja samog časopisa, odnosno njegova tematiziranja. Naime, najveća je novost vezana upravo za tematiziranje časopisa, koje je sve do ovoga broja bila gotovo tradicija, a ovim se brojem upravo ta tradicija, iz uredništvu poznatih i vrlo pragmatičnih razloga, prekida. Osim što je novi broj pisan bez teme vodilje, u ovome se broju neće naći niti naslovi pisani za poglavlje *Et picturae historiam scribunt*.

Ipak, novi će broj i dalje dijelom podsjećati na njegove prethodnike, članci i prilozi; povijesni kolorit, velike bitke, ličnosti i zanimljivosti su i dalje tu, a slijedom je događaja ovaj broj postao svojevrsni temelj budućim izdanjima. Autori su radova, dakako, studenti Odsjeka za povijest našeg Sveučilišta, a njihov trud i recenzije naših profesora osiguravaju kvalitetu tekstova koje će te, nadamo se s velikim zanimanjem i oduševljenjem, iščitati iz novog izdanja Epulona.

Na kraju nam preostaje još se jedino zahvaliti svim autorima i ostalim suradnicima ovoga broja, ponajprije Sveučilištu, recenzentima, prevoditeljima i ostalima koji su na bilo koji način pridonijeli stvaranju, nakon dugog razdoblja iščekivanja, još jednog broja časopisa Epulon.

Davor Salihović

SADRŽAJ

ČLANCI

- Dina **Pervan**:
"Pariz neolitika"Vučedol.....9
- Nikša **Minić**:
Konceptije, ideje i planovi prijenosa vlasti Arpadovića u Hrvatskoj nakon izumrća Trpimirovića 21
- Radun **Laban**:
Pokušaj analize znamenitog Govora za Hrvatsku ili Oratio pro Croatia kneza Bernardina Frankapana Modruškog i stvarne povijesno-političke okolnosti njegova doba.....29
- Davor **Salihović**:
Ususret Uskočkom ratu; uskoci na Labinštini.....45
- David **Orlović**:
Godina 1848. i „Zahtijevanja naroda“ 53
- Lana **Krvopić**:
Školstvo u Istri u drugoj polovici 19. stoljeća 63

PRILOZI

POVIJESNI KOLORIT

- Davor **Salihović**:
Grb grada Iloka.....75

VELIKE BITKE

- David **Orlović**:
Bitka kod Adowe (Aduë).....79

Nikša Minić :	
Kumanovska bitka.....	83

VELIKE LIČNOSTI

Sanja Orepić :	
Aurelije Augustin – Doctor Gratiae.....	89

Monika Zuprić :	
Pietro Kandler.....	95

ZANIMLJIVOSTI

Diego Han :	
Zagonetka Sfinge.....	103

Ana-Maria Kajinić :	
Kultura Maja.....	111

Vladimir Gruičić :	
Razbojništvo i gusarenje.....	119

UPUTE AUTORIMA.....	126
---------------------	-----

ČLANCI

Dina Pervan
"PARIZ NEOLITIKA"
VUČEDOL

"Vučedol danas izgleda sasvim bezazleno; ljevkašta udolina kraj zelenog Dunava, kukuružišta, vinogradi, šarena šuma na drugoj strani. A dolje, pod nogama, sve vrvi od keramike, od kamenih sjekira, od obrednih posuda, od mnogobrojnih dokaza o životu u tom naselju za koje arheolozi tvrde da je bio Pariz neolita!"¹

Arheološki lokalitet Vučedol smješten je uz obalu Dunava, 5 kilometara nizvodno od Vukovara, i jedan je od najznačajnijih lokaliteta eneolitika. Ono što ga čini posebnim jest činjenica da je zbog vrijednosti nalaza i mogućeg određivanja profila cjelokupne manifestacije dao naziv eneolitičkoj kulturi – vučedolska kultura – a istovremeno je to i prostor njezinog ishodišta.² Jednom otkriven, Vučedol će ostati u središtu interesa arheološke javnosti te postati nezaobilazan lokalitet u svim pokušajima razrješavanja složenih procesa izmjene društvenih i ekonomskih odnosa na prijelazu bakrenog u brončano doba. U svom punom zamahu vučedolska kultura prostirala se na velikom području u širini od sedam stotina kilometara, obuhvaćajući 10 današnjih europskih država: Češku, Slovačku, Austriju, Mađarsku, Rumunjsku, Sloveniju, Hrvatsku, Bosnu i Hercegovinu, Srbiju i Crnu Goru u Albaniju.³ Zbog svog izvanrednog geostrateškog položaja Vučedol je bio mjesto stalnog naseljavanja. U najdubljim slojevima ostali su očuvani tragovi najstarije neolitičke kulture nazvane starčevačkom. Ipak, kontinuirani život na Vučedolu u međusobnom preplitanju prati se u vrijeme eneolitika, kada se ovdje izmjenjuju badenska, kostolačka i vučedolska kultura. Najveći uspon Vučedol je svakako doživio u vrijeme trajanja vučedolske kulture koja datirana u vrijeme od 2900. do 2600. god. pr. Kr., kako nam pokazuju istraživanja Forenbahera.⁴ Život na Vučedolu odvijao se na tri naseobinska platoa što su u luku okruživala Gradac koji je svojim izdvojenim položajem i izgledom imao značenje akropole.⁵ To je bilo naselje zemljoradnika, stočara, lovaca i prerađivača bakra. Vučedolci su imali čvrstu rodovsku organizaciju na čelu s rodovskim kneževima koji su međusobno usko surađivali. Sloj vještih ratnika vjerojatno se razvio od brojnih lovaca jer je divljač imala vrlo važnu ulogu u prehrani. Lov je osiguravao Vučedolcima velike količine mesa. Meso ih je pak činilo jačima

---

1 Pavao Pavličić, *Dunav: P. s. 1991. - vukovarske razglednice*, Zagreb 2008, 3.

2 Ruzica Marić, *Prapovijesni ljudi i naselja - Vučedol, Vukovar, vjekovni grad na Dunavu*, Koprivnica 1994, 59.

3 Na istome mjestu

4 Stašo Forenbaher, *Radiocarbon dates and absolute chronology of the central European Early Bronze Age. Antiquity*, vol. 67, 1993, No 247

5 Stojan Dimitrijević, *Vučedolski kulturni kompleks geneza i podjela, Vučedol treće tisućljeće p. n. e.*, Zagreb 1988, 20.

i otpornijima na bolesti od okolnih plemena što je mogao biti jedan od preduvjeta širenju Vučedolaca.⁶

Prvotno, Vučedolci podižu svoja naselja na terasama uz rijeke i na obroncima brežuljaka, a kasnije i na vrhovima brda. Podižu i sojenička naselja.

Pogled sa lokaliteta Gradac na Dunav (Izvor: Dina Pervan, 2012.)

Naselja su opkoljena opkopima i palisadama što može upućivati na to da je razdoblje vučedolske kulture bilo vrlo burno i nemirno.⁷ Materijalna kultura, u kojoj se posebno ističe keramička produkcija, svojom izvanrednom tehnološkom kvalitetom i estetskim vrijednostima govori i o visoko razvijenoj civilizaciji. U trećem tisućljeću prije Krista, za vrijeme eneolitika (bakrenog doba), došlo je do značajnih etničkih i kulturnih promjena na području Europe. Ostaci gradina sa čvrstim zidinama, koji datiraju iz ovog doba, otkriveni su na Balkanu. Ta naselja su pretežno građena na uzvisinama ili uz rijeke na prirodno zaštićenim položajima i bila su gotovo nedostupna. Nalazila su se na velikim platoima na kojima su se obično nalazile kuće. Istraživači smatraju da su ta naselja bila sjedišta aristokratskih rodova, što znači da su u ono doba postojali uređeni socijalni odnosi.⁸ Na području današnje Hrvatske možemo razlikovati nekoliko osnovnih kultura eneolitika, preko kojih je moguće pratiti razvoj društvenih odnosa za koje se obično smatra da čine prijelaz iz matrijarhata u patrijarhat.

Kronologija

Za rješavanje relativno i apsolutno – kronoloških problema posebno je važna vertikalna stratigrafija višeslojnih nalazišta. Skupini nalazišta koja imaju šire značenje za stvaranje kronoloških pitanja i međusobnih odnosa kultura pripadaju lokaliteti smješteni u srcu Slavoni-

6 Ružica Marić, *Prapovijesni ljudi i naselja- Vučedol, Vukovar, vjekovni grad na Dunavu*, Koprivnica 1994, 59.

7 Isto, 54.

8 J. Balen, *Vučedol mit koji traje*, Skopje 2008, 17.

je i Srijema: položaj Gradac ili Vlastelinski brijeg u Sarvašu kod Osijeka, tel Tržnica u Vinkovcima, Vučedol kod Vukovara, Gradina u Sotinu, Ilok, položaj Kalvarija u Lovasu i drugi⁹

Danas je za prostor istočne Hrvatske opće prihvaćena periodizacija Zorka Markovića koja se uglavnom podudara s podjelom mađarskih arheologa¹⁰:

- 1. Rani eneolitik.** Vrijeme egzistencije faze Sopot IV u istočnoj Slavoniji i horizonta Seče u zapadnoj Slavoniji i sjeverozapadnoj Hrvatskoj. Istovremenost s Lengyel III, Brodzyan- Nitra i Tiszapolgar kulturama.
- 2. Srednji eneolitik.** Vrijeme egzistencije lasinjske i retzgajarske kulture te kultura Bodrogkeresztúr i Salcuța.
- 3. Kasni eneolitik.** Vrijeme trajanja badenske, kostolačke i vučedolske kulture

Apsolutno datiranje

Kako pokazuju istraživanja Forenbahera, po apsolutnim datumima klasičnu vučedolsku kulturu datira se od 2900. do 2600. god. pr. Kr. Datumi za kasni vučedol s Ljubljanskog barja, Brna i Nagykanizse padaju između 2600. i 2400. god. pr. Kr. i preklapaju se s ranim datumima nekih ranobrončanodobnih kultura. Zanimljivo je vidjeti datume iz Hrustovače koji se kreću između 2900. i 2600. god. pr. Kr. te tako upućuju na pretpostavku da se vučedolska kultura kreće prema bosanskim nalazištima ranije nego što se to prije pretpostavilo.¹¹

Ekspanzija vučedolske kulture

Četiri platoa na Vučedolu čine kulturni centar i metropolu rano klasične vučedolske kulture. Ova lokacija napuštena je u vrijeme kada je započela velika ekspanzija kojom se vučedolska kultura proširila na 500 km po geografskoj vertikali i 700 km po horizontali srednje Europe.¹² Stvaralački najsposobniji dio populacije preselio se na zapad vučedolskog kulturnog prostora. Stvoren je novi centar koji se nalazio na lokalitetu Ljubljansko Barje kod Ljubljane.¹³ Na taj je način kulturni impuls prenesen dublje na prostor Europe. Time se utire jedan od puteva kojim će kulture s juga i istoka početi civilizacijsko osvajanje europskog kontinenta.

Umjetnost i keramika

Promjene karakteristične za ovu kulturu u umjetnosti rezultiraju poznatim

---

9 J. Balen, *Eneolitičke kulture na prostoru istočne Hrvatske, Doktorska disertacija*, Zagreb 2010, 89.

10 J. Balen, *Eneolitičke kulture na prostoru istočne Hrvatske, Doktorska disertacija*, Zagreb 2010, 109.

11 Na istome mjestu

12 Aleksandar Durman, *Vučedolska kultura, Vučedol treće tisućljeće p.n.e.* Zagreb 1988, 13.

13 R. Marić, *Prapovijesni ljudi i naselja- Vučedol, Vukovar, vjekovni grad na Dunavu*, Koprivnica 1994, 59.

“Vučedolskim stilom”, koji se posebno zapaža u izradi i ukrašavanju keramike.¹⁴ Keramiku možemo podijeliti na grubu koja se izlagala vatri ili služila za čuvanje hrane, te onu finu koja nije bila u svakodnevnoj upotrebi.¹⁵ Fine su posude u pravilu ukrašene bijelom inkrustacijom. Prah dobiven drobljenjem puževih kućica miješao se sa smolastom tvari i nanosio u rovašenjem izveden ukras. Motivi su vrlo raznoliki i predstavljaju geometrijske šare koje kao da su preuzete s tekstila, ali među njima prepoznajemo i univerzalne simbole nerijetko vezane za orijent: sunce, križ, klepsidra. Česti su keramički predmeti crne boje s karakterističnim inkrustacijama bijelim školjkinim prahom, te rjeđe crvenim okerom, kojeg nalazimo na keramici kultne namjene. Poznati su plastični zoomorfni i antropomorfni prikazi od gline koji imaju veliku umjetničku vrijednost. Često se na različitim predmetima može naći motiv sunčanog kruga.¹⁶ Vučedolski umjetnički stil karakterizira okomita i vodoravna dioba površina koje na taj način dobivaju izgled arhitektonske konstrukcije. Ova izražena težnja k geometrizaciji je najveća specifičnost vučedolske umjetnosti gdje se sve nalazi u savršenom matematičkom skladu.¹⁷ Apstraktnija nastojanja samo se iznimno javljaju, a slobodni crtež uopće nije prisutan. Kultni predmeti od gline predstavljaju najveća umjetnička dostignuća. Vučedolska kultura koristi prvi puta višedjelne kalupe za lijevanje metala.¹⁸ Na lokalitetima vučedolske kulture nađeno je i fino keramičko posuđe crne boje (amfore, vrčevi, šalice, trokutaste boce i nekoliko posuda neobičnog oblika), s raznim pravilno organiziranim, urezanim ukrasima ispunjenim

Pogled na Villu Streim i gornji dio Muzeja Vučedol u izgradnji. (Izvor: Dina Pervan, 2012.)

14 Isto, 57.

15 Marina Miličević, *Religija vučedolske kulture, Vučedol treće tisućljeće p.n.e.*, Zagreb 1988, 19.

16 Isto, 60.

17 M. Miličević, *Religija vučedolske kulture, Vučedol treće tisućljeće p.n.e.*, Zagreb 1988, 20.

18 A. Durman, *Vučedolska kultura, Vučedol treće tisućljeće p.n.e.* Zagreb 1988, 35.

bijelom inkrustacijom.¹⁹ Ukrasi su uglavnom pravocrtni, a karakteristični su i ukrasi u obliku koncentričnih krugova. Najpoznatiji primjeri ukrašavanja su Vučedolska ptica i idoli iz Ljubljanskog barja.

Posebne posude

Fragment cilindrične posude nađen je 1985. godine u istraživanju Vučedola (Streimov vinograd). Uspoređujući je s poznatim primjerima iz prapovijesti, minojske Krete, civilizacija Bliskog Istoka, kao i iz vremena klasične Grčke, može se zaključiti da je i naša mogla imati sličnu funkciju – da je služila za libacije, vjerojatno htoničkim božanstvima. Dno eliptičnog oblika je dobrim dijelom sačuvano i jasno se vidi da je bilo šuplje i da je predmet bio predviđen da stoji uspravno na tom šupljem dnu. Vrh je jako oštećen i ne može se pretpostaviti sa sigurnošću kako je izgledalo.²⁰ Površina cilindra je bogato ukrašena inkrustacijom organiziranom po principu šahovskog polja, s klasičnim vučedolskim ornamentima. Na užim stranama se nalazi po jedna ukrasna traka.

Od samog se početka postavljalo pitanje moguće funkcije predmeta. Iako je vučedolska kultura veoma bogata keramičkim oblicima i svako istraživanje donese neki novi, ovaj oblik je dosta neobičan. Od početka je asocirao na kulturni predmet. Napokon su arheolozi poput Marina Miličević Bradač, zaključili da ga interpretiramo kao donji dio cilindrične vaze ili tzv. cjevaste (tubularne) vaze.

Metalurgija

Kako se najveći broj zanatskih potreba ipak ostvarivao domaćom produkcijom u naseljima, bakrena rudača i bakar postaju glavnim trgovinskim artiklom. Ljevači izvan granica vučedolske kulture, privučeni mogućnošću razmjene, donose na njezin teritorij revolucionarnu tehnološku inovaciju – dvodijelni glineni kalup – i time serijsku proizvodnju bakrenih predmeta. Kako je sam proces lijevanja iziskivao višednevne pripreme (gradnju peći za lijevanje te izradu i sušenje glinenih kalupa) ljevači su boravili dulje vrijeme u vučedolskim naseljima. Ubrzo Vučedolci sami ovladavaju tajnama ovoga zanata. Metalurška radionica na Vučedolu na akropolskom položaju Gradac govori koliko je važna bila ta proizvodnja. Vučedolci su proizvodili samo oruđe i oružje i do sada nije pronađen niti jedan primjerak bakrenog nakita koji se može stratigrafski potvrditi. Osobito je karakteristična tzv. vučedolska bojna sjekira s jednom oštricom i cilindričnim produžetkom za nasad drške te plosnata sjekira koja se lepezasto proširuje prema oštrici.²¹

---

19 Na istome mjestu

20 Marina Hoti, *Jedna posuda vučedolske kulture s posebnim obzirom na cjevaste vaze*, Zagreb 1991, 15.

21 Aleksandar Durman, *Metalurgija vučedolskog kulturnog kompleksa*, Arheološki zavod, Filozofski fakultet, P.O. Box 421, izvorni znanstveni članak- Prethistorijska arheologija, 4

Vučedolska odjeća

S područja vučedolske kulture sačuvano je više idola s naznačenom odjećom. Djelomice je to odjeća koja se može označiti kao kulturna, a djelomice kao svakodnevna. Očiti primjer kulturne odjeće jest idol iz Vinkovaca (Hotel). Nije pouzdano da li prikazuje žensko božanstvo, ili svećenicu u kulturnoj odjeći. Ona nosi širok, sprijeda proširen pojas, o koji je s gornje strane ovješena mala vezana pregača, možda ukrašena resama.²² Sa stražnje strane ima samo mali komad tkanine. Na ovom su idolu na oba bedra statue, osobito zanimljivi prikazi križeva, koji su inače standardni vučedolski motivi. Vučedolska je nošnja naglašavala struk i isticala kukove, isticala je i grudi. Ukrašavali su i obuću, a one bolje i ljepše cipele bile su šiljasto krojene. Obilje boja može se naslutiti na terlucima i teškim kaputima.²³ Postojalo je mnogo oblika, stilova i boja, što pokazuje da je način odijevanja prerastao samu funkcionalnost i dobrim dijelom postao ukras tijela i pokazatelj društvenog statusa.

Religija

Duhovni i religiozni svijet pojedine prapovijesne kulture nije lako odrediti. Za nas su to nijema društva – nisu nam ostavili nikakve molitve, ni tradiciju, ni opise rituala. Jedino što imamo malobrojni su ostaci, koji se tumače kao kulturni tragovi jednog pogleda na svijet i bogatog duhovnog života. Zbog toga svaka rasprava o njima nužno ostaje na razini pretpostavke i vjerojatnosti. Religije naroda, kao i njihovi simboli, nisu nastali onda kada su zabilježeni, već su prije toga prešli dug razvojni put, a mnogi od njih od prapovijesti.²⁴ Važnu ulogu u životu pripadnika vučedolske kulture, je imao kult štovanja ljevača bakra. Njegova kuća je redovito bila smještena u sredini naselja, a vjerovalo se da ima posebne moći jer može iz zemlje izvaditi prašinu i od toga napraviti različite oblike. Vjerovalo se da imaju i mogućnost utjecaj na prolazak vremena te da su utjecali na godišnja doba.

Iz ranih kultura na ovom dijelu Panonske nizine pronađene su mnoge ženske statue koje su kao simbol plodnosti predstavljale primitivni oblik kulta "Magna Mater" (Velike Majke). One su odraz društvenih odnosa i religioznosti neolitika.²⁵ U bakrenom dobu religija poprima drugačije karakteristike. Prevladavaju solarni kultovi, a ženska božanstva dobivaju drugačije uloge.²⁶ Za razliku od neolitičkih kultura, plodnost više nije simbolizirana figurom žene nego figurom bika. On je simbol snage oplodivanja, dok je žena simbol rađanja.²⁷ Isto tako poznato je da je na Kreti bila značajna svećenička uloga žene vezana uz kult bika.²⁸ Nije isključeno da je vučedolski grob bračnog para bio grob vrhovnog svećenika i vrhovne svećenice te da su

22 Marina Miličević, *Religija vučedolske kulture, Vučedol treće tisućljeće p.n.e.*, Zagreb 1988, 3.

23 Na istome mjestu

24 M. Miličević, *Religija vučedolske kulture, Vučedol treće tisućljeće p.n.e.*, Zagreb 1988, 30.

25 Na istome mjestu

26 R. Marić, *Prapovijesni ljudi i naselja- Vučedol, Vukovar, vjekovni grad na Dunavu, Koprivnica 1994, 56.*

27 M. Miličević, *Religija vučedolske kulture, Vučedol treće tisućljeće p.n.e.*, Zagreb 1988, 30.

28 Isto, 31.

oni imali ključnu ulogu u religiji i društvenom životu.²⁹ Zanimljivo je uočiti da u različitim, prostorno odvojenim kulturama bakrenog doba, nalazimo ista obilježja solarnog kulta bika. Osim toga, taj kult se javlja u četvrtom i trećem tisućljeću prije Krista, tj. vremenskom razdoblju koje upravo odgovara astrološkoj eri Bika. Napomenimo kao zanimljivost i to da astrološkim znakom Bika vlada planet Venera, kojem u astrološkom smislu odgovara element bakar.³⁰

Pokapanja

Kultura je prakticirala i ljudske žrtve. U jednoj grobnici pronađena su tijela koja su žrtvovana najvjerojatnije zbog kulturnog prolaska Marsa i Venere, koji su bili najvažniji planeti te su imali svoje štovatelje, kroz Plejade, što nam govori da su Vučedolani promatrali nebo i bili upoznati s promjenama na njemu. Pronađena su i tijela koja su na svojim glavama imala blaga udubljenja, za koja se pretpostavlja da su nastala ritualnim izlivanjem tekućeg bakra na glavu žrtve.³¹ O duhovnom životu jedne stare kulture mnogo informacija nam mogu dati njeni hramovi. Međutim, u bakrenom dobu oni su prava rijetkost na području Europe. Megaron II, objekt iz mlađe građevne faze u Vučedolu, imao je funkciju hrama. Na to ukazuju „grobница bračnog para“ otkopana na Gradcu 1938. godine s oba pokojnika u zgrčenom položaju i velikom količinom priloga te s njom usko povezan megaron, u kojima je nađeno neobično mnogo kulturnih predmeta, točnije, 21 čitava i 30 razbijenih posuda te 800 keramičkih fragmenata. U posebnoj niši jedne jame pronađen je oblik sedlastog žrtvenika ili žrtvenika s rogovima koji posve odgovara tipu žrtvenika sa Krete. Osim toga, bio je uobičajen i jedan drugi oblik žrtvenika, tzv. "oltarni stolić", te posude u obliku čizme ili noge.³² Kuće su posjedovale prostrana ognjišta, a na jednom nalazištu pronađeno je rogoliko ognjište velikih dimenzija (dužine 2 metra) koje predstavlja spoj ognjišta i žrtvenika, tj. veliki žrtveni objekt tzv. posvećenih rogova.³³ Neposredno pred ulazom megarona nalazi se jama u kojoj je pronađen izvrsno sačuvan kostur jelena okružen mnoštvom kulturnih predmeta. To je grobnica ritualno žrtvovane životinje. Uloga vatre i Sunca postaje veoma naglašena. Zastupljenost solarnog kulta vidljiva je i u umjetnosti gdje se kao glavni motiv pojavljuje "sunčani krug", odnosno vučedolska rozeta sa križem. Ovakvim rozetama ukrašavani su predmeti koji su korišteni u obredne svrhe, ali su za razliku od ostalih predmeta imali i crvenu inkrustraciju. Crveni oker imao je posebni značaj i bio je u jednom aspektu simbol vječnog života. Ovom solarnom kultu pripada i žrtvovanje jelena u vučedolskoj akropoli.³⁴

29 A. Durman, *Vučedolska kultura, Vučedol treće tisućljeće p.n.e.* Zagreb 1988, 31.

30 Isto, 30.

31 Na istome mjestu

32 R. Marić, *Prapovijesni ljudi i naselja- Vučedol, Vukovar, vjekovni grad na Dunavu, Koprivnica 1994, 56.*

33 Isto str. 31.

34 J. Balen, *Sarvaš neolitičko i eneolitičko naselje*, Zagreb 2005, 49.

Životinjski ukopi

Životinjski ukopi mogu biti dvojaki. Prvi je nalaz cijelog kostura „in situ“. Drugi je slučaj kada se u toku ekspertize i određivanja razasutih kostiju određeni broj kostiju pripíše jednoj životinji; budući da je nalaz iskopan na otprilike istom mjestu, pretpostavlja se da je životinja položena u zemlju čitava ili barem u većim komadima, i da se kostur naknadno, iz nekog drugog razloga, rasuo. Na Vučedolu je od 1984. do 1989. godine nađeno „in situ“, 5 životinjskih kostura, a u još 7 slučajeva Mario Jurišić smatra da se radi o ostacima jedne životinje. Svi ti ukopi nađeni su u arealu sonde koja je otvorena 1984. godine, a koja pokriva krajnju periferiju naselja, gdje prevladavaju otpadne ili skladišne jame. U nastavku istraživanja koje je zahvatilo mnogo više podova kuća i bilo usmjereno centru naselja, nije bio nađen niti jedan životinjski ukop. Tako imamo primjer ukopa psa iz jame broj 17. Kostur je nađen „in situ“. Radi se o odraslom psu (okoštavanje dovršeno, svi zubi su izbili). Stražnji su udovi u jakoj fleksiji. Prednje i stražnje noge su zgrčene. Pronađene su također kosti goveda, svinja, ovaca...

Grobni prilozi

Ispred mlađeg megarona, u jednom "L" podrumu pronađena je dvojna grobnica pa je ovaj podrum Schmidt nazvao "Grobnicom bračnog para".³⁵ U podrumu, kao i u samom objektu pronađeno je mnogo različitih kulturnih predmeta. Na platou se, osim grobnica ljudi, nalazi i grobnica žrtvovanog jelena. Sve to ukazuje da je ovaj plato u vrijeme postojanja megarona II imao funkciju sakralnog objekta.³⁶ Glavu žene pokrivala je velika terina. Terina je posuda koja na bikoničkom prijelomu ima prikaze 9 sunaca, a iznad njih su četiri polja, za koja se u novim tumačenjima tvrdi da prikazuju sazviježđe Orion. Isto se može reći i za ulomak posude s grafičkim prikazom ljudskog lika. Zanimljivo je napomenuti da u grobovima vučedolske kulture nema priloženog nakita ili oružja i oruđa. Jedini izuzetak je nalaz dvojnog groba iz 1990. na položaju vinograd Streim gdje je kao prilog u grobu položen veći broj cijepanog kremenog materijala te komad zlatnog lima.

Vučedolska ptica

Vučedolska ptica je najpoznatija keramička posuda s arheoloških iskopina na Vučedolu. Modelirana u obliku golubice, odnosno kako Aleksandar Durman tvrdi jarebice, postala je jedan od najprepoznatljivijih simbola grada Vukovara, u čijoj se blizini Vučedol nalazi. Imala je, najvjerojatnije, kulturnu namjenu kao kadionica. Tamne je boje, ukrašena bijelom inkrustacijom (mašnice, ogrlica, niz valovitih i cik-cak crta na krilima) u urezanom ukrasu i or-

³⁵ J. Balen, *Vučedol mit koji traje*, Skopje 2008, 27.

³⁶ Na istome mjestu

namentu nastalom žigosanim ubadanjem. Iako je prozvana golubica, postoje polemike da se zapravo radi o ptici jarebici³⁷ za koju se dugo mislilo da se radi o kokoši.

Na lokalitetu Gradac otkrivena je 1938. godine dobro očuvana figura golubice i nazvana prema mjestu otkrića. Figura Vučedolske golubice izniman je primjer umjetničkog nadahnuća i vjerski simbol stila, kulture i nove europske civilizacije u usponu. Vučedolska golubica je zapravo 19,5 cm visoka ritualna posuda izrađena od pečene gline.³⁸ Tri dvostruka simbola sjekire i ogrlica urezani su na vratu, neobične šare prekrivaju krila i grudni koš, a na stražnjem dijelu glave ističe se neobičajena krijesta.

Vučedolska čizmica

Jedna od najljepših modela obuće je čizma iz Sarvaša, pronađena iskopavanjima vođenim 1934.³⁹ Međutim, jedan od najvažnijih nalaza ističe se model keramičke čizmice pronađen tijekom sustavnih arheoloških istraživanja 2007. godine na Vučedolu – položaj vinograd Streim. Model je pronađen na zapečenoj podnici vučedolske kuće. Riječ je o keramičkom predmetu fine izrade i tankih stijenki. Potplat je izrađen iz jednog dijela i blago ulazi u petu i vrhove prstiju, tako da se na tim mjestima spaja sa po dva dijela na čijem je sastavu rebro koje predstavlja kožni šav i ide simetralom sve do gornjeg ruba čizmice.⁴⁰ Na bočnim dijelovima uz rub malene rupice - po dvije sa svake strane, tako da se predmet mogao i objesiti. Na sari, tj. gornjem dijelu, keramička čizmica pokazuje kako je ona prava (kožna) bila podijeljena veznim ukrasom na četiri dijela. Karakterističan vučedolski keramičarski ukras izveden tehnikom inkrustriranja prati oblik predmeta i zacijelo predstavlja prikaz veza na kožnoj čizmi.⁴¹

Lonac kalendar

Godine 1978. u Vinkovcima (Hotel) otkrivena je obojana keramička zdjela za koju se vjeruje da predstavlja najstariji kalendar. Na loncu su oslikane četiri vodoravne trake, a svaka je podijeljena na 12 polja, koji bi trebali predstavljati tjedne, a svaki drugi je prazan. U punim kvadratima su slike zvijezda koji se pojavljuju u određenom razdoblju, tako se npr. u prvom redu pojavljuje Sunce te taj pojas predstavlja proljeće.⁴² Ovaj vrijedan nalaz nam kazuje da su pripadnici vučedolske kulture promatrali nebo, bilježili promjene te na taj način određivali prolaz vremena.

---

37 J. Balen, *Vučedol mit koji traje*, Skopje 2008, 35.

38 M. Miličević, *Religija vučedolske kulture, Vučedol treće tisućljeće p.n.e.*, Zagreb 1988, 33.

39 Isto, 3.

40 Na istome mjestu

41 M. Miličević, *Sarvaš neolitičko i eneolitičko naselje*, Zagreb 1988, 3.

42 Korištena internetska stranica : <http://www.bastina-slavonija.info/TematskeCjeline.aspx?id=8,20.4.2012>.

Lokaliteti

U prapovijesno doba, preživjeti značilo je: iskoristiti ono što je priroda već ponudila, te minimalnim preoblikovanjem prilagoditi vlastitim potrebama. Kod izbora naselja to je značilo izabrati uzvisine koje se laganim doradama moglo pretvoriti u fortifikacije; a stambeni objekti zahtijevali su sličnu prilagodbu.⁴³ U slavonsko – srijemskom prostoru raspoloživi materijal je zemlja. S toga je i teško odvojiti pojedine objekte u njihovom izvornom obliku, pošto ih se gradilo od zemlje i na zemlji. Drugim vremenskim taloženjem sve se spajalo u jednu zemljanu masu. Višestoljetno trajanje života stvaralo je *nasebinske slojeve*, što su obrazovali umjetna uzvišenja (nazvana arapskom riječju - *tel*).⁴⁴ Naselje se prostiralo na četiri zaravnjene uzvisine: Gradac, Streimov vinograd, Kukuružište Streim i Karasovićev vinograd. Kukuružište i vinograd Streim čine potkovastu uzvisinu koja okružuje Gradac (600 m²), pa ta tri položaja predstavljaju cjelinu, dok je znatno manji vinograd Karasović izdvojen i s druge je strane surduka.⁴⁵

Arheološki lokalitet Vučedol, podovi prapovijesnih vučedolskih kuća u profilu. Izvor: Dina Pervan, 2012.

Vučedolska kultura odiše raznolikošću, promjenjivošću, lakoćom koja prihvaća nove impulse, ona je sve prije nego uniformna. Sve se održava na religioznom, ekonomskom i umjetničkom planu. Premda fleksibilna i sklona inovacijama na planu materijalnih proizvoda, zadržava prepoznatljiva obilježja, koja je vrlo dugi vremenski period izdvajaju kao prepoznatljivu kulturu, a u kasnijem periodu širenja, odnosno ekspanzije kao kulturni kompleks. U njoj možemo prepoznati tragove kostolačke i badenske, a čak preko njih i elemente njihovih prethodnika, so-

43 R. Marić, *Prapovijesni ljudi i naselja - Vučedol, Vukovar, vjekovni grad na Dunavu*, Koprivnica 1994, 54.

44 Na istome mjestu

45 Stašo Forenbaher, *Vučedol: graditeljstvo i veličina vučedolske faze naselja*, Zagreb 1995, 17.

potske i vičanske kulture. Pored toga, prisutan je stalni priljev indoeuropskih utjecaja. Materijalna kultura, u kojoj se posebno ističe keramička produkcija, svojom izvanrednom tehnološkom kvalitetom i estetskim vrijednostima govori i o visoko razvijenoj civilizaciji. Ona se odlikuje izrazitim umjetničkim nadahnućem i stvaralačkom snagom koja je pokrenula novi civilizacijski tok. Vučedolskoj kulturi pripada i Vučedolski Orion koji se smatra najstarijim europskim kalendarom. Otkriće ovoga najstarijeg kalendara svjedoči o razvijenoj, visokoj civilizaciji i kulturi na ovim područjima prije više od pet tisuća godina. Potreba za rudištima bakra rezultirala je ekspanzijom vučedolske kulture iz matične Slavonije u široki prostor središnje i jugoistočne Europe.

Summary

The Vučedol Culture had taken its place on the right bank of the Danube River in the early 3rd century B.C. It had significant influence on other cultures of the time, from 2900 to 2600 B.C., and left an impressive trace in the overall European heritage. In the beginning it was founded on an economy based on animal breeding, while later mining took a dominant role, as did the metallurgy of copper, based on a new and revolutionary technological process – serial casting. The need for copper resulted in an expansion of the Vučedol culture from its original Slavonia into a wider area throughout central and southeastern Europe. The Vučedol culture is considered to be the owner of the oldest European and Indo-European calendar, which arose 5000 years ago. In modern times, Vučedol ceramics have become famous worldwide. A very characteristic bi-conical shape and typical ornaments. The excavated settlement of Vučedol provides a base for the cultural stratigraphy of the whole culture.

Nikša Minić

KONCEPCIJE, IDEJE I PLANOVI PRIJENOSA VLASTI ARPADOVIĆA U HRVATSKOJ NAKON IZUMRĆA TRPIMIROVIĆA

Hrvatsko kraljevstvo u drugoj polovici XI. stoljeća

Druga polovica 11. stoljeća u Hrvatskom kraljevstvu ostala je zapamćena po dvojici vladara za čije je vladavine kraljevstvo doseglo svoj vrhunac. Uz dvojicu jakih vladara, razvitku hrvatskog srednjovjekovnog kraljevstva svakako su pomogli i procesi koji se javljaju na početku 11. stoljeća pomoću kojih grad postaje središte trgovine. Zbog pogodnog geografskog položaja trgovina se ubrzano razvijala u Splitu, Trogiru, Zadru i Dubrovniku. Pojedinci koji su najviše zarađivali postupno su počeli tvoriti sloj bogatih građana, a bogatstvo se osim trgovinom moglo ostvariti i kupnjom zemlje.

U vrijeme Petra Krešimira IV. (1058. - 1074.) došlo je do ujedinjenja panonskih i dalmatinskih dijelova Hrvatske, a polako i sigurno hrvatskim teritorijima postaju dijelovi bizantske Dalmacije. Njegov je nasljednik Dmitar Zvonimir (1075. - 1089.) ojačao međunarodni položaj Hrvatske kada je 1075. od pape Grgura VII. dobio krunu, mač i žezlo (simboli kraljevske vlasti) te papinsku zastavu čime je Zvonimiru potvrđen naslov kralja Hrvatske i Dalmacije.

Dobivši krunu od pape Zvonimir se nedvojbeno priklonio reformnom crkvenom pokretu koji je ubrzo zahvatio Hrvatsku. Kršćanstvo je ušlo u svaki kutak zemlje, postalo je dio svakodnevnice što nam potvrđuju i brojne crkve izgrađene u periodu između 9. i 12. stoljeća.

Hrvatsko je društvo u tom vremenskom razdoblju doseglo vrhunac ranosrednjovjekovnog razvoja i počelo je ličiti na suvremena europska društva. Kralj je u to vrijeme imao respektabilan dvor na kojem su ga služili činovnici poput peharnika, štitonoše i dvornika.

Usporedno s time u Hrvatskoj je napredovao i proces feudalizacije. Župani su u to vrijeme imali značajne posjede koje su povećavali zemljom dobivenom od kralja ili kupovinom od drugih ljudi. To je uzrokovalo slabljenje kraljevske vlasti te je moć postupno prelazila u ruke velikaša. Ipak najveći problem dogodio se nakon Zvonimirove smrti. Budući da je kraljev

sin Radovan umro prije svog oca, nije postojao zakonit nasljednik koji bi nastavio obnašati vladarku čast. Tako je Zvonimira naslijedio Stjepan II., koji je bio nećak Petra Krešimira IV. i koji je za vrijeme Zvonimirove vladavine boravio kao redovnik u samostanu.

Kada je Stjepan II. umro 1091. godine, nije bilo jasno tko će ga naslijediti. Nastao je problem jer je nakon gotovo tri stoljeća vladanja Hrvatskom izumrla vladarska kuća Trpimirovića. Kao legitimni nasljednici pojavili su se Arpadovići, ugarska kraljevska obitelj, koja je polagala izvjesna prava na hrvatsku krunu preko Zvonimirova braka sa Jelenom, sestrom ugarskog kralja Ladislava. Ali Ladislav nije jedini imao pretenzije na krunu. Ubrzo se pojavio hrvatski pretendent Petar iz plemenitog roda Svačića, koji je htio iskoristiti novonastale događaje kako bi uzdigao svoj rod na položaj kraljevske dinastije. Petrova pojava je rezultat jačanja velikaša, koji su nestankom kralja željeli preuzeti vlast. Takvo političko stanje iskoristio je Bizant, čiji je car Aleksije Komnen poslao svog opunomoćenika u Dalmaciju u kojoj su gradovi i otoci do kraja 1091. priznali bizantsku vlast. Tako se Hrvatska u posljednjem desetljeću 11. stoljeća nalazila u anarhiji, rastrgana borbama velikaša i bizantskim pretenzijama na dalmatinska područja.

Kralj Dmitar Zvonimir i Arpadovići

O Zvonimirevu se porijeklu ne zna gotovo ništa. Pretpostavlja se da je bio potomak Svetoslava Suronje, najstarijeg sina Stjepana Držislava.¹ Svetoslav Suronja je nakon smrti oca bio legitimni prijestolonasljednik, ali došao je u sukob sa braćom Krešimirom III. i Gojslavom I. jer su braća bili mišljenja da trebaju zajednički vladati. Kako nije bio u stanju pružiti otpor, Svetoslav se sa sinom Stjepanom povukao u Trogir, gdje je dočekaio mletačku mornaricu koja ga je prebacila u Veneciju.

U Veneciji se njegov sin Stjepan Svetoslavić oženio Hicelom, kćerkom mletačkog dužda Petra II. Orseola. Taj brak trebao je još više učvrstiti odnos dviju obitelji u borbi protiv Hrvatske jer se Svetoslav Suronja kanio vratiti na hrvatsko prijestolje dok je dužd Petar II. želio ostvariti mletačke pretenzije nad Dalmacijom. Međutim, prilike u Veneciji nisu bile povoljne: ubrzo je izveden državni udar i Svetoslav Suronja se sa sinom opet dao u bijeg, ovaj put u Ugarsku.

Ondje je Svetoslavov sin Stjepan sa suprugom Hicelom odgojio sina Radovana, kojega ugarski izvori zovu Rado.¹ Taj Radovan je dosegao u vrijeme vladavine kralja Salamona mjesto ugarskog palatina. Kao takav je aktivno sudjelovao u političkom životu Hrvatske. Po svemu sudeći sin mu je bio Zvonimir. Nije stoga čudno da je Zvonimir tijekom 60-ih godina 11. st. igrao važnu ulogu na prostorima koji su za Ugarsku bili od iznimna značaja. Naime, on kao Trpimirović i zet Arpadovića u službi Ugarske u to vrijeme potpomognut i carem Henrikom IV. uspijeva nametnuti svoju vlast u Slavoniji.

¹ Neven Budak - Tomislav Raukar, *Hrvatska povijest srednjeg vijeka*, Zagreb 2006., 137.

Kao ban Slavonije on se spominje već 1070.² Slavonija je u to vrijeme prostor sjeverozapadne Hrvatske, tj. kraj oko Varaždina, Zagreba, te porječje Kupe. Nakon toga Zvonimir je zavladao prostorom Marke Dalmatinske (Kvarner, Hrvatsko primorje i istočni dio Istre).

Već šezdesetih godina 11. st. počinje povezivanje Hrvatske sa Ugarskom preko braka Zvonimira i Jelene Lijepe, kćerke ugarskog kralja Bele I. i sestre Gejze i Ladislava. Iako pravi razlozi nisu jasni, očito je da su sklapanju braka pridonijeli uzajamni interesi i pretenzije. Da je Zvonimir imao koristi od svojte, pokazao je događaj kada je uz pomoć kralja Salomona i vojvode Gejze istjerao istarsko-kranjskog vojvodu Ulrika I. s područja Marke Dalmatinske.

Zahvaljujući svojim vojnim uspjesima i vezama s Arpadovićima, Zvonimir je postao dovoljno moćan da si priskrbi titulu bana. Valja napomenuti kako je tadašnji hrvatski kralj Petar Krešimir IV. već imenovao nasljednikom svog nećaka Stjepana, koji se 1066. spominje uz njega kao *dux*, a već 1070. isprave se datiraju po kralju Krešimiru i banu Zvonimiru.

Upravo u periodu Zvonimirovog sve višeg jačanja na Jadranu se kao nova sila pojavljuju Normani. Nisu imali ambicija osvajati dijelove istočnojadranske obale već su kao saveznici pape Grgura VII. po svemu sudeći pripomogli svrgavanju Petra Krešimira IV: i uzdizanju Dmitra Zvonimira na hrvatsko prijestolje.

Tako je 1074. godine u jednom od svojih pohoda, normanski vojvoda Amiko uspio zarobiti hrvatskog kralja Petra Krešimira IV.³ Ta se godina ujedno vodi i kao godina njegove smrti, a već iduće Dmitar Zvonimir je okrunjen za hrvatskog kralja. Logično je zaključiti kako su prilikom izbora novog kralja na stranu Zvonimira prevagnuli vojni uspjesi i odnos sa moćnim Arpadovićima.

Kad se uzmu u obzir događaji koji su doveli Zvonimira na vlast, u kojima su sudjelovali i Arpadovići, a zatim i njegov brak sa ugarskom princezom Jelenom Lijepom, jasno je vidljivo kako su iz tog odnosa najviše profitirali Arpadovići koji su se nakon njegove smrti predstavljali kao legitimni nasljednici hrvatske krune.

Borba za hrvatsku krunu

Zvonimira je naslijedio Stjepan II. koji je, izgleda, bio nećak Petra Krešimira IV. te se za vrijeme Zvonimirove vladavine morao skloniti u samostan. Time je bar nakratko bilo riješeno pitanje kralja. Njegova vladavina trajala je samo dvije godine, a kada je umro nije ostavio nasljednika te je njegovom smrću izumrla dinastija Trpimirovića.

U tim trenucima kao jedno od legitimnih i legalnih rješenja bilo je da krunu preuzmu braća ili rođaci Zvonimirove žene Jelene, a to su bili pripadnici ugarske dinastije Arpadovića. U prvi plan izbio je Jelenin brat Ladislav Arpadović, ugarski kralj. Ipak same rodbinske veze nisu Ladislavu davale pravo na krunu, jer nije bio u izravnom srodstvu sa Zvonimirom te zato postoje dvije mogućnosti koje opravdavaju njegovu kasniju intervenciju. Moguće je da su Ladislav

---

² Ivo Goldstein, *Hrvatski rani srednji vijek*, Zagreb 1995., 389.

³ Isto, 399.

i Zvonimir imali ugovor o nasljedstvu o čemu nema konkretnih dokaza, ali nije nemoguće s obzirom na blisku političku suradnju Zvonimira i Arpadovića. Druga je mogućnost ta da je Jelena uspjela zadržati krunu za sebe, koja je zatim nasljednim pravom pripala njezinom bratu.⁴

Okupivši veliku vojsku, Ladislav je krenuo u osvajanje krune na koju je polagao određeno pravo. Najviše uspjeha imao je u Slavoniji, koju je osvojio bez većih otpora. Upravo zbog laganog osvajanja tog područja pretpostavlja se da je Ladislav zapravo pozvan od strane pojedinih velikaša da preuzme vlast u Hrvatskoj.⁵

Ladislav je morao odustati od daljnjeg pohoda na Hrvatsku, ne zbog pruženog otpora koji je bio slab, već zbog opasnosti koja je prijetila Ugarskoj. Uvidjevši napredak koji je ostvarivao ugarski kralj, Bizant je postao zabrinut za dalmatinske gradove na koje je polagao pravo te je odlučio zaustaviti Ladislava. Bizantski su se diplomati obratili za pomoć Kumanima, koji su sa sjevera napali Ugarsku i ozbiljno je ugrozili što je nagnalo Ladislava da se vrati u svoju državu.

Ipak, kako bi osigurao novostečeni teritorij na jugu te tako ostvario temelj za daljnje osvajanje Hrvatske, Ladislav je imenovao svog nećaka Almoša kraljem Hrvatske te je osnovao Zagrebačku biskupiju, podredivši joj čitavo područje tadašnje Slavonije.

Almoš je želio dovršiti pohod koji je započeo Ladislav, ali to nije uspio. Više je razloga koji bi mogli objasniti takav razvoj događaja. Svakako je ulogu igrala i činjenica da je Almoš raspolagao manjim brojem vojnika jer je Ladislav poveo glavninu vojske u bitke sa Kumanima. Može se također pretpostaviti da je Ladislavov pohod uzrokovao stvaranje atmosfere zajedništva među razjedinjenim velikašima koji su počeli stvarati organiziraniji otpor, ali ipak sama Almoševa namjera da se upusti u osvajanje preostalog područja govori nam da je otpor i dalje bio neorganiziran.

Almošev nestanak s političke karte Hrvatske može se objasniti na sljedeći način. Kralj Ladislav je svojim pohodom godine 1091. želio ujediniti Hrvatsku koja je teritorijalno sve više zapadala u anarhiju. Jedini razlog zašto je Almoš imenovan kraljem Hrvatske bio je Ladislavov pokušaj suzbijanja najezde Kumana. Postoji vjerojatnost da je Ladislav zapravo i dalje odlučivao kada će se kretati na daljnji pohod na hrvatska područja, a ne Almoš jer se nije smjelo dopustiti daljnje rasipanje vojnih snaga, osobito ne u područje koje ne pruža organiziran otpor.

Ipak, Ladislavova je namjera bila jasna. Kada se Hrvatska opet ujedini Almoš će postati njezinim kraljem. Ladislavova je namjera bila učiniti Hrvatsku posebnom i samostalnom državom na čijem bi čelu bio Arpadović. Dolaskom Kolomana na ugarsko prijestolje 1095. godine ta se koncepcija uvelike promijenila. Koloman nije prihvaćao ideju da mu brat upravlja Hrvatskom, već je želio vidjeti jednog kralja na čelu dviju država. Tako je ujedinjenje Hrvatske i Dalmacije u jednu cjelinu, koje je u ime rodbinskog legitimiteta započeo Ladislav, a namjeravao nastaviti Almoš, završio upravo Koloman.

⁴ Budak i Raukar, *Hrvatska povijest srednjeg vijeka*, 142.

⁵ Goldstein, *Hrvatski rani srednji vijek*, 436.

Kao glavni Kolomanov suparnik pojavio se Petar Svačić. Jedini pouzdan izvor koji govori o tom čovjeku jest *Gesta Hunnorum et Hungarorum* Šimuna de Keze, u kojemu piše da je stolovao u Kninu te da se sukobio s Kolomanovom vojskom na Gvozdu nakon čega je pogubljen.⁶

Razdoblje Petrove vladavine teško je utvrditi zbog nedostatka konkretnih dokaza, ali za pretpostaviti je da se vjerojatno pojavio na vlasti 1095., dakle u vrijeme Kolomanova krunjenja i početaka razmirica između njega i brata mu Almoša. Pretpostavka je da je tih godina, kada se Almoš povukao iz Hrvatske, Petar iskoristio situaciju i počeo organizirati jedinstven otpor, vjerojatno u svrhu ujedinjenja Hrvatske pod novom dinastijom koja bi naslijedila izumrle Trpimiroviće.

Nema sumnje da je Petar bio imenovan kraljem i da je pod njim postojala organizirana vlast, čemu u prilog ide djelo Šimuna de Keze kao i činjenica da Koloman ne bi slao vojsku na nekoga koga ne smatra prijetnjom.

Lako je moguće da se završetkom Ladislavova pohoda na Hrvatsku, sporo počela širiti svijest o uspostavi jedinstvenog organiziranog otpora. Ključno je razdoblje svakako bilo između 1092. i 1095. godine kada je morala prestati anarhija u područjima primorske jezgre kojima je kasnije vladao Petar, kako bi nakon smrti Ladislava uopće i mogao započeti proces ujedinjavanja prema sjeveru sve do teritorija južno od Gvozda koji je 1091. osvojio upravo Ladislav. Do potpunog ujedinjenja preostao je samo još sjeverni dio do Drave, zatim gradovi i otoci Donje Dalmacije koji se nisu mogli ujediniti jer su bili pod vlašću Kolomana i Bizanta.

Tako je odlučujuća bitka između Kolomanove i Petrove vojske koja se odigrala 1097., bila zapravo bitka dviju koncepcija s istim ciljem: vraćanjem cjelovite Hrvatske. Nakon te bitke zaživjela je arpadovska koncepcija, ali ne onakva kakvu je zasnovao Ladislav, već Kolomanova varijanta.

Bitka na Gvozdu

Dolaskom na ugarsko prijestolje, Koloman je bio odlučan završiti osvajanje koje je započeo njegov predhodnik Ladislav, ali kao što je već rečeno, njegove zamisli o ustrojstvu odnosa dviju država bile su drugačije u odnosu na one njegovog prethodnika. U razdoblju vladavine kralja Petra, Koloman je u Hrvatskoj vladao područjem sjeverno od Gvozda, koje će mu poslužiti kao baza za nastavak ratovanja prema jugu, jer u njegovim planovima čitavo je vrijeme bila živa ideja da vrati Hrvatsku i Dalmaciju u jednu cjelinu.

Na ruku su mu išle i političke prilike koje su se dogodile vjerojatno godinu dana prije bitke na Gvozdu. Naime, tada je Bizant Dalmaciju predao na upravu Mletačkoj Republici. To je značilo da Koloman u koncepciji ujedinjavanja razdvojenih dijelova nekadašnje Zvonimirove države nije više imao pred sobom Bizant nego direktno mletačkog dužda što mu je davalo slobodnije ruke za akciju.

---

6 Stjepan Gunjača, *Ispravci i dopune starijoj hrvatskoj historiji*, sv. 4, Zagreb, 1978., 2.

Koloman se pokazao kao vrstan političar. U sporazumu s duždom, Mletačkoj Republici prepušteni su kratkoročno dalmatinski gradovi i otoci, kako bi se Koloman mogao posvetiti oružanoj akciji s ciljem osvajanja još nezauzetih dijelova Hrvatske bez uplitanja Mletaka. Dugoročno gledano, Koloman je želio prvo učvrstiti vlast u Hrvatskoj, kako bi lakše zauzeo Dalmaciju.

Sudeći po argumentima Stjepana Gunjače, bitka na Gvozdu dogodila se 1097. i u njoj Koloman nije sudjelovao, već je poslao vojsku na čelu koje je bio erdeljski župan Merkurije da se suprotstavi vojsci kojom je zapovijedao Petar Svačić.⁷ Merkurije je bio poslan da ukloni kralja Petra te da tako ujedini južni dio sa sjevernim, te da s istom vojskom prosljedi do Biograda kako bi dočekaio Kolomanovu zaručnicu, normansku princezu Buzilu. Taj brak kojem je posredovao papa Urban II., trebao je biti sklopljen s ciljem popravljanja odnosa Ugarske i pape, koji su bili narušeni za vrijeme Ladislava koji je osnovao Zagrebačku biskupiju uz dozvolu protupape Klementa III. Merkurije je uspješno obavio oba zadatka. Kralj Petar nije poginuo u boju, već je uhvaćen i pogubljen. Nakon toga ugarska je vojska dočekala Buzilu i otpratila je sve do svog zaručnika.

Porazom Petra na Gvozdu rasplinula se ideja hrvatskog kralja da svojoj vlasti vrati cijelu Hrvatsku. Promjene je uveo i kralj Koloman. Zadržao je Ladislavovu koncepciju o vraćanju Hrvatske kakva je nekad bila, međutim, nije joj postavljao posebnog kralja iz kuće Arpadovića nego se sam okrunio hrvatskom krunom.

Iako je zadržala rang kraljevstva, Hrvatska je bilo sredstvo u rukama Arpadovića kojim su se oni služili u svađama oko nasljedstva. Naime, zbog neutvrđenog nasljednog prava Arpadovići su krunjenjem kralja Hrvatske birali prijestolonasljednika koji je po liniji primogeniture trebao naslijediti ugarsko prijestolje.

Kod Kolomana je situacija bila drugačija. Bojeći se da ga na ugarskom prijestolju ne naslijedi brat Almoš, ili da kruna ne prijeđe na Almoševu lozu odlučio je okruniti svog sina hrvatskom kako bi on na taj način prije došao do ugarske krune. Zato je Koloman i uzeo hrvatsku krunu kako bi u toj namjeri sam njom raspolagao. Dok je izbivao iz Hrvatske, zamjenjivao ga je ban koji je bio osoba potpunog povjerenja, a taj je odreda bio Ugrin.

Valja napomenuti kako Hrvatska nije pala u nikakvo podložništvo jer se u njoj nastavio politički i društveni život kakav je bio i prije. Bitka na Gvozdu, označila je početak razdoblja zajedničkog političkog i društvenog života Hrvata i Ugra/Madžara čiji je kraj nakon 800 godina uslijedio završetkom I. svjetskog rata.

---

⁷ Isto, 49.

Summary

In the second half of the 11th century with reunification of the Pannonia and Dalmatia as parts of the country Croatian kingdom reached its peak. King Petar Krešimir IV and Dmitar Zvonimir contributed to the strengthening of the international position of Croatia and Croatian society, in accordance with the development of early medieval, began to look like a modern European society.

With death of king Zvonimir question of inheritance remained open and it was solved for a short term with placing Stjepan II as a king. The death of king Zvonimir marked the extinction of the royal family and dynasty of Trpimirović. As a pretender to the throne appeared Ladislav Arpadović, brother of Jelena (wife of king Zvonimir), he went to march on the Croatian crown, but had to give up because of the Kumanos invasion of Hungary. At the time, the resistance led by Petar Svačić began to organize, his goal was to become a king, but he was defeated in Gvozd from the new Hungarian king Koloman and his army.

With Koloman victory a new era in Croatian medieval history has begun. Croatia remained a kingdom, but during the argument over inheritance Croatia was often a tool in the hands of Arpadović family. However, it was not in subservient position because there was no end to the further development of political and social life. It was also the beginning of the community of Croats and Hungarians that lasted nearly 1000 years.

Radun Laban

POKUŠAJ ANALIZE ZNAMENITOG GOVORA ZA HRVATSKU ILI ORATIO PRO CROATIA KNEZA BERNARDINA FRANKAPANA MODRUŠKOG I STVARNE POVIJESNO-POLITIČKE OKOLNOSTI NJEGOVA DOBA

Uvod

U ovom ćemo radu pokušati pružiti kratak pregled povijesno-političkih okolnosti koje su dovele do najveće tragedije hrvatskoga naroda u vremenima najžešćih osmanlijskih udara na Hrvatsko-Ugarsko Kraljevstvo. Ovdje nećemo dati potpuni uvid u društveni i politički život hrvatskoga plemstva za period najvećih osmanskih provala u Hrvatsku, ali to i nije glavna svrha ovoga rada. Njegov primarni cilj je upozoriti – kroz određene povijesne primjere i argumente – na glavne uzroke i posljedice žestokih osmanskih pustošenja hrvatskih krajeva, te u najkraćim crtama, jednom jednostavnom interpretativnom naracijom i sažetom sintezom tadašnjih društvenih i političkih zbivanja, opisati načine na koje su mnogi hrvatski plemići pokušali pružiti otpor nadmoćnijem protivniku i lobirati za pomoć kod pape, ali i moćnih zapadnoeuropskih vladara. U središnjem dijelu ovoga rada nastojati ćemo prikazati skroman pokušaj analize *Govora za Hrvatsku* kneza Bernardina Frankapana Modruškog, koji je u jednoj od delegacija,¹ kao predstavnik Hrvatskoga Kraljevstva, 1522. godine sa svojom najužom pratnjom otputovao u Nürnberg gdje je pred senatom prvaka Svetoga Rimskoga Njemačkoga

---

¹ Godine 1522. na jesenskom zasjedanju Njemačkoga državnog sabora, osim kneza Bernardina Frankapana, kojega je kao svojeg najodličnijeg predstavnika poslao Hrvatski sabor, bile su prisutne još dvije samostalne delegacije. Jednu je predstavljao papin nuncij Francesco Chierigati, dok je drugu vodio srijemski biskup Ladislav Makedonski kao službeni ugarski poslanik. Zajednički cilj svih triju delegacija bio je pokretanje ujedinjene kršćanske vojne protiv nadiruće osmanske opasnosti s Balkana.

Carstva molio za vojnu i materijalnu pomoć kako bi se grčeviti otpor njegovih sunarodnjaka u ratu protiv Osmanlija mogao i dalje nastaviti.² Također ćemo razmotriti i jednim manjim dijelom se osvrnuti na splet zamršenih povijesno-političkih okolnosti koje su prethodile samom Bernardinovu odlasku u Nürnberg, te na koji se diplomatski vješt i mudar način hrvatski knez obratio moćnim njemačkim velikašima.

Glavna bit tj. nucleus čitave ove analize biti će baziran na pokušaju prikaza Bernardinova znamenitog govora kao jedne vrste dobro osmišljene i usklađene ideje³ odnosno pomno razrađene zamisli ostarjelog hrvatskog kneza, čija je osnovna misija bila pronalazak i prikupljanje financijske i vojne potpore kako bi se, koliko je to bilo moguće u datim okolnostima, što učinkovitije pomoglo malobrojnim hrvatskim postrojbama koje su trpjele žestoke i konstantne udare osmanlijske vojske i koje su zbog ogromnih ljudskih i materijalnih gubitaka, doslovce, već bile na krajnjem izmaku snaga. U radu ćemo, također, nastojati sagledati i krajnje posljedice, te kakav je utjecaj taj govor imao na daljnji povijesni razvitak ovih prostora, ali i hrvatskoga naroda u cjelini.

Osmanlijski nasrtaji na Hrvatsku i organizacija otpora

Kako bi, na samom početku, uopće pristupili ozbiljnijem pokušaju analize ovoga problema važno je na umu imati činjenicu da su se tek s dolaskom Matijaša (Matije) Korvina (1458.-1490.), sina slavnog protuturskog ratnika i vojskovođe Ivana Hunjadija, na ugarsko-hrvatsko prijestolje prilike u državi, nakon dugogodišnjih sukoba, bitno popravile. Glavni problem i najveća opasnost s kojom se mladi vladar, neposredno po stupanju na vlast, morao suočiti bile su sve jače i učestalije provale osmanlijskih postrojbi koje su pustošile pogranične dijelove Kraljevstva. Ipak, bolne glavobolje i poteškoće mu je zadavalo i nezadovoljno domaće plemstvo, posebice ono u Hrvatskoj, koje je njegovoj centralističkoj politici i fiskalnim reformama pružilo i najžešći otpor.⁴ Usprkos toj činjenici, nezaustavljiv rast moći i utjecaja sultana na Balkanu zahtijevao je određeno smirivanje napetosti u državi, te ostvarenje homogenosti i kompaktnosti pograničnih teritorijalnih jedinica koje su trebale biti prva linija obrane odnosno prvi bedem koji će pružiti čvrst i učinkovit otpor nadirućim osmanlijskim pljačkaškim odredima.

Gledano iz povijesno-sociološke perspektive danas možemo zaključiti kako su u svakom narodu postojali oni pojedinci, plemićke obitelji, pa čak i čitavi plemeniti rodovi koji su bili spremni žrtvovati svoju cjelokupnu imovinu i vlastitom krvlju natopiti polja i šume i zamutiti rijeke i jezera samo kako bi svoju zemlju obranili od nemilosrdnih osvajača koji su prijetili njezinoj slobodi i samostalnosti. Srednjovjekovna su hrvatska, ugarska, slavonska i srijemska naselja, nakon 1463. godine, postala glavna meta upravo takvih nemilosrdnih pljačkaških i

2 Ivan Jurković, "Originalni primjerci i kritička izdanja *Govora za Hrvatsku* kneza Bernardina Frankapana", *Modruški zbornik*, god. 3, Modruš 2009., 143.-163.

3 Ivan Jurković – Violeta Moretti, *Oratio pro Croatia – Govor za Hrvatsku* (1522.) (dalje: *Oratio pro Croatia*), Modruš 2010., 64.-70. Navedene su stranice rukopisa knjige koja je u tisku. Zahvaljujem autorima na susretljivosti i mogućnosti da tekst knjige koristim prije njezina objavljivanja.

4 Borislav Grgin, *Počeci rasapa: Kralj Matijaš Korvin i srednjovjekovna Hrvatska* (dalje: *Počeci rasapa*), Zagreb 2002., 77.-115.

osvajčkih pohoda od strane Osmanskog Carstva. No, razlike u geografskom položaju i prirodnim preprekama Ugarskoj su, Slavoniji i Srijemu davale znatno veću prednost i podizale učinkovitost njihove obrane na jednu veću razinu. Velike rijeke (Dunav i Sava) pružale su određenu dodatnu sigurnost tamošnjem plemstvu i lokalnom žiteljstvu, dok je sama Hrvatska, bez većih prirodnih prepreka, bila bespomoćna u čestim provalama i pustošenjima osmanskih četa.⁵ Zanimari li se jednokratna provala Tatara 1241. godine, ovo je bio prvi put da su se Hrvati suočili s opasnim neprijateljem koji je napadao iz unutrašnjosti.⁶

Poznati ratnik europskih i protuturskih bojišta, istaknuti branitelj Hrvatske i jedan od najuglednijih hrvatskih velikaša Bernardin Frankapan Modruški (1453.-1530.) također je živio i djelovao u ovim veoma teškim, nemirnim i, nadasve, opasnim vremenima, u vremenima najvećih migracija hrvatskog puka i najžešćih osmanlijskih provala i pustošenja hrvatskih krajeva.⁷ Knez Bernardin Frankapan rodio se u godini pada Carigrada (1453.), a već kao desetogodišnjak bio je svjedokom pada Bosne, pa stoga možemo reći da je cijeli njegov život, još od samih početaka, bio snažno obilježen krvavim bitkama, brojnim sukobima i sitnim čarkama s Osmanlijama. Ovu činjenicu nam najbolje ilustrira podatak u kojem stoji da je bio i izravni sudionik znamenite bitke na Krbavskom polju koja se odigrala 9. rujna 1493., a koja za hrvatsku povijest predstavlja negativnu prekretnicu kojom je započeto raseljavanje hrvatskoga žiteljstva s ovog područja, a Osmanlijama stvoren novi prostor za daljnja napredovanja preko Like ka Europi. Između ostalog, Bernardin je bio i suvremenik nekih od najvećih velikana i uglednika hrvatske prošlosti s početka hrvatskog Cinquecenta,⁸ poput, slavnoga hrvatskog bana i vesprimskog⁹ biskupa Trogirana Petra Berislavića (1514.-1520.),¹⁰ velikog kršćanskog humanista i oca hrvatske književnosti Marka Marulića Splitsanina (1450.-1524.),¹¹ te cijenjenog diplomata i skradinskog, a kasnije, i trogirskog biskupa Tome Nigera (o.1450.- o.1532.).¹² U vrijeme Berardinova odrastanja osmanska se ofenziva na Balkanskom poluotoku polako bližila svom vrhuncu, a Osmanlije su bile jače nego ikad, što je posebno dobro vidljivo za vrijeme njihova sultana Mehmeda II. el Fatiha-Osvajča (1451.-1481.)¹³ koji zauzima Carigrad (1453.) i ruši Bizantsko Carstvo, zatim osvaja Smederevo, čime je konačno pokorio Srbiju (1459.), a ubrzo pod svoju vlast podvrgava i Moreju (Peloponez) zajedno s Atenom (1460.). Doduše, unatoč silnim naporima Mehmed II. nije nikada uspio osvojiti Beograd, ključnu ugarsku utvrdu na Du-

---

5 Ivan Jurković, "Turska opasnost i hrvatski velikaši – knez Bernardin Frankapan i njegovo doba" (dalje: "Turska opasnost i hrvatski velikaši"), *Zbornik OPZ HAZU*, vol. 17, Zagreb 1999., 61.-83.

6 Neven Budak – Tomislav Raukar, *Hrvatska povijest srednjeg vijeka*, Zagreb 2006., 277.

7 Petar Strčić, "Bernardin Frankopan i njegovo doba. Prilog za sintezu o vrhuncu srednjovjekovnoga razvoja i početka borbe za opstanak Frankopana i hrvatskoga naroda", *Modruški zbornik*, god. 3, Modruš 2009., 3.-27.

8 Budak – Raukar, *Hrvatska povijest srednjeg vijeka*, 294.

9 Veszprém (hrv. *Vesprim*, njem. *Weißbrunn*) jedan je od najstarijih gradova u Mađarskoj, nalazi se 15 km sjeverno od Blatnog jezera (Balatona) i leži na obje obale rijeke Séd.

10 U planini Plješevici (Vražja gora), negdje između Korenice i Bihaća na Uni, Petar Berislavić je sa svojih 300 ratnika porazio i natjerao 800 osmanskih vojnika u bijeg, međutim, prilikom te potjere ban i dvojica njegovih pomoćnika su zaostali zbog nezgode s konjem. U jednom je trenutku na njih iznenada navalilo oko 60 Osmanlija i u sukobu s njima hrabri hrvatski ban je, 20. svibnja 1520., izgubio život.

11 Njegova najpoznatija djela protuturske tematike su: *Judita*, *Molitva suprotiva Turkom*, *Tuženje grada Hjerosolima*.

12 Bio je prijatelj Marka Marulića i hrvatskog bana Petra Berislavića, koji ga je imenovao svojim tajnikom i poslanikom. U toj službi obilazi Svetu Stolicu, Veneciju i cara Karla V. Habsburga od kojih traži vojnu i materijalnu pomoć u borbi protiv Osmanlija koji su u to vrijeme ozbiljno ugrožavali sigurnost i integritet hrvatskih zemalja.

13 *Povijest svijeta II. dio*, Split 2005., 467.-476.

navu koja je zatvarala put od Carigrada prema Panonskoj nizini, iako je 1456. godine izvršio veliku opsadu grada.¹⁴ Ovaj neuspjeli pokušaj osvajanja Beograda nakratko je zaustavio osmanlijski osvajački nalet, te je za sljedećih šezdeset i pet godina postavio granicu između Ugarske i Osmanskog Carstva na Dunav i donji tok rijeke Save. Neki izvori tvrde kako je ambicija ovoga sultana bila osvajanje samoga Rima, ali se njegovom smrću 1481. godine ona ubrzo izjalovila. Nakon zauzimanja Bosne (1463.) i Albanije (1467.) moćne su čete njegovog sina i nasljednika Bajazida II. (1481.-1512.) osvojile Hercegovinu (1482.), a nedugo potom i prostor Crne Gore (1498.).¹⁵ Ovdje bi trebalo naglasiti kako je Osmanlijama i njihovoj impresivnoj ekspanziji uvelike išla na ruku unutrašnja nesloga i razjedinjenost koja je vladala u tim zemljama.

Nakon pada Bosanskoga Kraljevstva u osmanlijske ruke, snažni je i sposobni ugarsko-hrvatski kralj Matijaš Korvin uvidio neposrednu opasnost koja je ovakvim razvojem situacije zaprijetila njegovoj državi, pa je brzo reagirao. U Petrovaradinu¹⁶ je s Mletačkom Republikom sklopio protuosmanlijski ugovor kojim je dogovoreno da za vrijeme njegovog pohoda na Srbiju i Bosnu mletačka flota vrši diverzantske akcije na moru i uzduž grčke obale kako bi se Mehmedove oružane snage rastočile, te im se na taj način dodatno odvucla pozornost s glavnog bojišta.¹⁷ Već iste godine Matijaš je skupio i pokrenuo veliku vojsku, te je za kratko vrijeme uspio osvojiti čitav prostor sjeverne Bosne sve do Jajca. Kako bi ustrojio što učinkovitiju i organiziraniju obranu, osnovao je 1464. godine Jajačku banovinu s glavnim sjedištem u Jajcu, a 1465. i Srebreničku banovinu sa sjedištem u Srebreniku.¹⁸ Njihova je primarna zadaća bila da štite Ugarsku, Slavoniju i Hrvatsku od osmanskih napada s juga. Prostor Bosne pod svojom vlašću proglasio je vazalnim kraljevstvom na čijem je čelu postavio svog vjernog suradnika iločkog kneza Nikolu.¹⁹ Godine 1469., nakon kratke pobune, oduzeo je Frankapanima Senj i neke primorske posjede, te je na tom prostoru utemeljio Senjsku kapetaniju od Gacke do Zrmanje, čija je glavna funkcija bila štiti Hrvatsko Primorje od agresivnih Osmanlija i još gramzljivije Venecije. Pravi cilj Matijaševa preotimanja velikih dijelova Bosne, koja se predajom posljednjega bosanskoga kralja Stjepana Tomaševića (1461.-1463.) našla pod neposrednom osmanskom vlašću, te jačanja kontrole nad Hrvatskim Primorjem bio je utemeljen na jednoj mnogo široj i složenijoj obrambenoj ideji, ideji uspostave snažnog ugarsko-hrvatskog fortifikacijskog pojasa organiziranog u dva usporedna reda graničnih utvrda.²⁰

Neposredno po dolasku Matijaša na vlast ugarsko-hrvatskim je kraljevstvom suvereno vladala oligarhijska anarhija krupnih feudalaca, međutim, njegova odlučna dalekovidna politika, ali i proces stvaranja jake najamničke vojske uz čiju je pomoć uspješno suzbijao osmanske povale, postale su dvije glavne odrednice koje su bitno pridonijele gospodarskom razvitku i jačanju obrambene moći čitavog Kraljevstva. Oslanjajući se na niže plemstvo i građanstvo Matijaš je ubrzao i do kraja sproveo poreznu reformu, kojom je ukinuo sve prijašnje porezne

¹⁴ Budak –Raukar, *Hrvatska povijest srednjeg vijeka*, 277.

¹⁵ Anđelko Mijatović, *Bitka na Krbavskom polju 1493. godine*, Zagreb 2005., 17.-19.

¹⁶ Nekadašnji utvrđeni grad na Dunavu u Vojvodini, a danas dio užeg gradskog područja Novog Sada.

¹⁷ Grgin, *Počeci rasapa*, 26.-27.

¹⁸ Isto, 171.

¹⁹ Budak –Raukar, *Hrvatska povijest srednjeg vijeka*, 278.

²⁰ Jurković, "Turska opasnost i hrvatski velikaši", 61.-83.

imunitete i pod izgovorom opasnosti od Osmanlija uveo obvezno oporezivanje svih staleža u zemlji, te na taj način središnjoj upravi omogućio veće poreske prihode i dodatno učvrstio značaj dvora i svog kraljevskog položaja.²¹ Za tu je prigodu čak odredio i posebne kraljevske činovnike koji su mu bili izravno podređeni. Njihova je glavna zadaća bila striktno ubiranje poreza, od kojih više nitko u državi nije bio oslobođen. Moćni su se feudalni magnati pokušali suprotstaviti ovakvom jačanju centralne vlasti, te su organizirali niz otvorenih pobuna i urota protiv kralja, ali ih je Matijaš sve odreda energično suzbijao.

Sve u svemu, Korvin je bio jedna izrazito jaka i stabilna ličnost, te je spadao u onu rijetku skupinu vrlo obrazovanih vladara i sposobnih vojskovođa s izuzetnim darom za organizaciju. Značajno povećanje prihoda (i do 500%)²² omogućilo mu je vođenje jedne posve samostalne i snažne unutarnje i vanjske politike, te čvrsto provođenje vlastitih ideja i zamisli. Iako je obrambeni sustav u sjevernoj Bosni bio prilično učinkovit, kada se upleo u krvavi rat u Češkoj, te upustio u žestoke sukobe s češkim kraljem Jurjem Podjebradskim i Habsburgovcem Fridrikom III., zapustio je protuosmansku obranu, pa su se osmanske čete poput oštih klinova sve češće i dublje zabijale u Hrvatsku, pritom okrutno pljačkajući i sa sobom odvođeci mnoštvo lokalnog stanovništva u roblje. Godine 1480. Matijaš je još jedanput krenuo u oslobađanje prostora južno od Jajca, ali, ipak, prodorom sve do Sarajeva nije nikako uspio u svom planu izbacivanja osmanskog sultana iz Bosne.²³ Tešku situaciju su dodatno pogoršavale i česte pobune moćnih velikaša protiv kraljevske vlasti, kao i oštre protumjere koje je Korvin poduzimao protiv svojih neistomišljenika oduzimajući im pritom njihove posjede i utvrde, što je za direktnu posljedicu imalo dodatno slabljenje obrambene moći zemlje. Sve su te prilike bitno utjecale na ozbiljnost situacije koja se na granici prema Osmanlijama svakim novim danom sve više zaoštravala i bivala sve napetijom.

Početak kraja

Potpuna katastrofa i slom obrane granice Ugarsko-hrvatskog Kraljevstva prema Osmanskom Carstvu počeo se nazirati već nakon smrti kralja Matijaša Korvina. Iste je godine na prijestolje doveden neodlučni Vladislav II. Jagelović (1490.-1516.), dotadašnji kralj Češke (Bohemije). Njegov su izbor ugarsko-hrvatski velikaši uvjetovali obećanjem da će novi kralj poništiti sve odredbe pokojnoga kralja i tako ispraviti "veliku nepravdu" koju im je ovaj nanio. Po stupanju na prijestolje Vladislav II. je, sukladno dogovoru s velikašima, poništio sve reforme svoga prethodnika, pa je tako ukinuta i stajaća vojska, a porezni je sustav vraćen na staro jer moćnim magnatima nisu odgovarale Korvinove porezne reforme kojima je ovaj uveo nove kraljevske poreze, te im istovremeno ukinuo imunitete kojima su bili oslobođeni njihova plaćanja. Kada je Vladislav svoju odluku potvrdio i kraljevskom poveljom, on sam postao je izuzetno ovisan o velikašima. Bez stalne plaćeničke vojske i novaca, bio je prisiljen pristati na

---

21 Grgin, *Počeci rasapa* 28.-33.

22 Budak – Raukar, *Hrvatska povijest srednjeg vijeka*, 279.

23 Grgin, *Počeci rasapa* 176.-177.

izbornu obvezu da će vladati u suradnji sa svjetovnim i crkvenim velikašima i saborom, pa je njegova moć bila vrlo ograničena.²⁴ Za to su vrijeme osmanlijske provale na ugarsko-hrvatski teritorij bivale sve češće, a sustav je obrane sve više popuštao. Time je započeo munjevit proces konačne stagnacije kraljevske vlasti, što je za direktnu posljedicu imalo slabljenje obrambene moći zemlje u odnosu na sve veću navalnu moć Osmanskoga Carstva.

U takvim se nemirnim političkim okolnostima na početku svoga djelovanja našao i hrvatski velikaš Bernardin Frankapan, otac slavnoga Krste Frankapana (1482.-1527.), poznati ratnik i zaštitnik Hrvatske u ratu protiv Osmanlija. Krajem ljeta 1493. godine došlo je do velike turske provale preko Hrvatske u Kranjsku i Štajersku pod vodstvom bosanskog sandžak-bega Haduma Jakub-paše.²⁵ Neposredna je "turska opasnost" sjedinila i zbližila međusobno sukobljene hrvatske velikaše koji su sa vlastitom zajedničkom vojskom kod Udbine²⁶ dočekali osmanlijske postrojbe što su se vraćale kući s bogatim plijenom. Oprezniji među njima, Ivan i Bernardin Frankapan predlagali su da se postavi zasjeda u planini, gdje bi se hrvatska vojska uspješnije mogla suprotstaviti nadmoćnijim Osmanlijama, međutim, slavohlepni zapovjednik te zajedničke hrvatske feudalne vojske dalmatinsko-hrvatsko-slavonski ban Emerik Derenčin čvrsto je ustrajao u zahtjevu da se s njima ogleda na otvorenom polju.

Na Krbavskom polju dobro posložena, uvježbana i disciplinirana turska konjica, koja je po prvi puta nosila kacige, željezne ovratnike i oklope (tzv. kirase - pločaste prsno-leđne oklope), te bila naoružana helebardama,²⁷ izvojevala je konačnu pobjedu.²⁸ Faktor iznenađenja teško oklopljenih turskih konjanika za Hrvate je bio katastrofalan. U bitci je smrtno stradao velik broj hrvatskoga plemstva (*cvijet hrvatskog plemstva*), mnogi su plemići bili zarobljeni, a samo ih se nekolicina uspjela spasiti bijegom. Među sretnicima koji su se uspjeli spasiti s *Krbavog polja* bio je i Bernardin Frankapan. Krbavska bitka bila je, ujedno, i najveći poraz Hrvata u ratovima s Osmanlijama, a neki ovu bitku čak smatraju i početkom tzv. Stogodišnjeg rata Hrvatskog Kraljevstva i Osmanskog Carstva koji će, uz povremene prekide, trajati sve do 1593. i teškog poraza osmanske vojske kod grada Siska. Svi se onovremeni izvori, međutim, slažu da se u Krbavskoj bitci radilo o nekoliko tisuća poginulih i "rasapu kraljevstva hrvatskoga". Znameniti, ali ujedno i potresni, izričaj popa Martinca o Turcima što *nalegoše na jazik hrvatski* nastao je upravo pod neposrednim dojmom hrvatskog poraza na Krbavskom polju 1493. godine.²⁹ Osim ovoga, sačuvano je i niz drugih, što kršćanskih, što osmanlijskih, suvremenih pisanih svjedočanstava koja su zabilježila ovaj nemili događaj koji je šokirao tadašnju kršćansku Europu i zadao vrlo težak udarac čitavom hrvatskom plemstvu. Također su se i mnogi povjesničari opće hrvatske ili pokrajinske ličke povijesti dotaknuli i ušli u dublje analize same bitke i događaja koji su joj prethodili.³⁰

24 Budak – Raukar, *Hrvatska povijest srednjeg vijeka*, 279.

25 Mijatović, *Bitka na Krbavskom polju 1493. godine*, 7.

26 Srednjovjekovni utvrđeni gradić u Krbavskoj županiji; danas općina u Hrvatskoj na prostoru Ličko-senjske županije.

27 Hladno oružje nalik na koplje, dužine oko 2 m, na čijem se vrhu nalazila sjekira i kuka sa suprotne strane.

28 Mijatović, *Bitka na Krbavskom polju 1493. godine*, 45.-47.

29 Budak – Raukar, *Hrvatska povijest srednjeg vijeka*, 281.

30 Mijatović, *Bitka na Krbavskom polju 1493. godine*, 7.-14.

Česte osmanlijske provale imale su razarajuće i teške posljedice najviše po lokalno stanovništvo. Osmanlijska osvajačka taktika sastojala se od stalnog izazivanja nesigurnosti, panike i straha što je domaće žiteljstvo trebalo nagnati na bijeg i konačno povlačenje iz spaljenih i opustošenih krajeva. Za širenje opće napetosti i histerije, koje je sprovodila osmanlijska vojska, bili su zaduženi visoko mobilni poluvojni odredi akindžija,³¹ koji su se poput kotrljajućih lavina neprekidno zalijetali preko granice pljačkajući pogranična sela, paleći kuće, uništavajući crkve i odvođeci mnoštvo mladih muškaraca, žena i djece u roblje. Neprekidni akindžijski prodori pripremali su teren za osvajački pohod redovnim osmanlijskim oružanim snagama.³² Nakon krvavog pira osmanlijskih pljačkaških paravojnih jedinica opustošena bi se oska područja zapadala u stanje opće bijede, gladi i neimaštine, zbog čega je najviše trpjelo upravo seljačko stanovništvo, dok su utvrđeni plemićki dvorci bili relativno dobro osigurani i zaštićeni. Kroz određeni bi period rizična područja izložena stalnim pljačkaškim provalama stanovništvo jednostavno napuštalo i selilo u sigurnije i mirnije krajeve – dijelove zapadne Ugarske, južne Moravske, gornje Ugarske (današnje Slovačke), Austrije i Italije – ili u krajeve koji su padom njihovog kraja postali pogranični. Ipak, na taj bi način i obrana bila znatno oslabljena, te prepuštena sama sebi i nepreglednim hordama Osmanlija koje su čekale znak svojih vojskovođa da krenu u nemilosrdnu pljačku i završno osvajanje usamljenih utvrda i gradova. U takvom bi prodoru velika osmanlijska vojska tada lako lomila otpor pojedinačnih utvrda munjevitim napadom ili dugotrajnim opsadama. Taktika konstantnog pritiska, paleži, pustošenja, ekonomskog iscrpljivanja i povlačenja stanovništva pogođenih krajeva sultanovim je četama otvorila put za zadavanje konačnog smrtnog udarca hrvatskome plemstvu. "Glavni pravci napada bili su usmjereni na središnje dijelove Hrvatske i na Hrvatsku sjeverno od Velebita, preko koje je vodio put za habsburške zemlje i Italiju".³³

Pokušaj analize znamenitog Govora za Hrvatsku ili Oratio pro Croatia kneza Bernardina Frankapana Modruškog

Iako je Hrvatska teškim porazom na Krbavskom polju ostala skoro bez obrane, a njezin teritorij gotovo posve napušten i opustošen, plemeniti Hrvati su se i dalje nastavili s neustrašivom požrtvovnošću i krajnjim naporima sami boriti protiv nadirućih Osmanlija, međutim, kada je na čelo Osmanskog Carstva došao sultan Sulejman I. Veličanstveni (1520.-1566.) započela je epoha najveće teritorijalne ekspanzije i uspona osmanlijske vlasti, te više nikakvi pojedinačni podvizi nisu mogli zaustaviti širenje moćnoga Carstva, koje se u jednom trenutku prostiralo čitavim područjem od Budima do Bagdada i od Azerbejdžana pa sve do Jemena i Alžira. Za njegove vladavine Osmansko je Carstvo bilo na vrhuncu moći.³⁴ Sulejman I.

31 Akindžije (tur. akyn - 1.žestok juriš; 2.pljačka) su bili neredoviti laki jurišni konjanici (vojni dobrovoljci) u sastavu osmanlijske vojske. Obično su prvi započinjali bitku, a služili su i za uznemiravanje protivnika i pljačkanje iza ratnih linija, čime su izazivali glad i stalnu nesigurnost među lokalnim stanovništvom. Djelovali su gerilskom taktikom, te su bili plaćeni onime što zarobe i ukradu u svojim pljačkaškim pohodima.

32 Milan Kruhek, *Krajske utvrde i obrana Hrvatskoga Kraljevstva tijekom 16. stoljeća*, Zagreb 1995., 55.-58.

33 Budak – Raukar, *Hrvatska povijest srednjeg vijeka*, 277.-278.

34 Povijest svijeta II. dio, 467.-469.

je posjedovao dobro organiziranu stajaću vojsku koja se sastojala od snažne konjice, pješaštva, inženjerije, topništva i mornarice, te mu je bila zakleta na potpunu pokornost i odanost. On je kao sultan uživao neograničenu svjetovnu vlast, a jezgru tj. udarnu iglu njegove vojske činili su, u to vrijeme, elitne, vrlo disciplinirane i dobro izvježbane janjičarske postrojbe. One su spadale u rod pješaštva, koje je zajedno s konjanicima spahijama,³⁵ činilo glavnu snagu osmanske države. Janjičari (*tur. Yeniçeri - Nova vojska*) su živjeli u vojarnama. U početku su se dijelom regrutirali od ratnih zarobljenika i robova, međutim, u kasnijem periodu sultanovi su haračlije (državni poreznici) iz kršćanskih dijelova Carstva seljačkom stanovništvu odnosno raji nasilno oduzimali najzdraviju mušku djecu (tzv. danak u krvi) koja bi se onda o sultanovu trošku odgajala strogo u duhu islama i dobrih muslimana, te se pripremala isključivo za vojnu službu i visoke vojne funkcije.³⁶ Nedugo nakon što je naslijedio svoga oca Selima I. Okrutnog (1512.-1520.), Sulejman je započeo s velikim osvajačkim ratovima.³⁷ Koncem lipnja 1521. godine mladi je i vrlo sposobni sultan sa 100 000 vojnika dopro do Dunava. Nakon zauzimanja grada Šapca (7.srpnja) na desnoj obali Save i rušenja tzv. Šabačke banovine, njegove su se čete oborile i na Zemun, a nedugo zatim osvojile su i Beograd (29.kolovoza), glavnu točku ugarske obrane (tzv. "*ključ Ugarske*" - *ključ koji otvara bravu čitave Panonske nizine*), te tako s istoka zaobišle Jajačku banovinu.

Nakon što su Osmanlije zauzeli dio Srijema i poharali istočnu Slavoniju, istodobno su nastavljena i njihova osvajanja u Hrvatskoj. Već koncem svibnja 1522. godine hercegovački paša je sa 25 000 vojnika i mnogo topova udario na Knin, a iza nekoliko juriša i nakon što je posadi dozvolio da slobodno ode iz grada ušao je slavodobitno u grad.³⁸ Potpuni raspad hrvatskog obrambenog sustava započeo je upravo padom Knina, ključne utvrde koja je štitila raskrižje važnih puteva prema Bosni, Dalmaciji i sjevernoj Hrvatskoj, i glavnoga gradskog i crkvenog središta čitave srednjovjekovne Hrvatske. U tom je periodu zabilježena i najveća eskalacija iseljavanja hrvatskoga žiteljstva. U svega par godina (*godine gladi, jakih zima i čistih epidemija kuge*) opustjelo je nekoliko središnjih hrvatskih županija: Knin, Hotuča, Odorje i Krbava. Za hrvatske je plemiće pad matičnog teritorija u osmanske ruke značio gubitak bogatih posjeda, a samim time i glavnog izvora prihoda, te socijalne sigurnosti. Na taj bi način ono potpalo u kategoriju običnih bezemljaša, doduše i dalje s plemićkom titulom, ali koje je od tog trenutka ovisilo o tuđoj pomoći. Na tu negativnu pojavu referira se i sam Bernardin Frankapan u svome samostalnom nastupu u Nürnbergu, za vrijeme izlaganja hrvatskih problema, gdje pred njemačkim magnatima odlučno izjavljuje: "Mi zasigurno ne želimo prosjačiti, kako sam osobno u Rimu vidio Grke, Bugare, Srbe, Albance i mnoge velikaše i poglavare gdje prose, ni umrijeti u siromaštvu".³⁹ Ovdje valja istaknuti da se u periodima najžešćih osmanskih provala drastično povećavao i broj izbjeglica koje su pripadale svim slojevima hrvatskoga društva, a kojima je bilo zajedničko to da nisu imale kamo otići. Ti su ljudi svejedno masovno napuštali

35 Sultanovi vazali poput europskih vitezova, koji su o svome trošku služili u osmanskoj vojsci, a zauzvrat su od sultana za svoju vojnu službu dobivali zemlju na uživanje.

36 Povijest svijeta II. dio, 470.

37 Ive Mažuran, *Hrvati i Osmansko Carstvo*, Zagreb 1998., 57.-138.

38 Jurković – Moretti, *Oratio pro Croatia*, 60.-62.

39 Bernardin Frankapan, *Oratio pro Croatia*, Nürnberg 1522.

svoja naselja i odlazili iz rodnog kraja, ali, ovdje treba napomenuti kako su to činili, tek onda kada bi se našli pod neizdrživim neprijateljskim pritiskom.⁴⁰

Vrijeme Sulejmanove vladavine bilo je obilježeno velikim osvajanjima hrvatskoga etničkoga prostora, te je, ujedno, predstavljalo i najteže razdoblje za hrvatsko plemstvo i lokalno stanovništvo. U tim kritičnim trenucima "doznajući za pad Knina, prestraše se Skradinjani, te pobjegnu u Šibenik i na otoke. Tako su Turci bez ikakve borbe 29. svibnja zaposjeli i Skradin. Odmah iza toga dade paša opsjedati Klis. U tvrdi se nalazila posada od 300 vojnika. Turci su nebrojeno puta jurišali na Klis, ali bez uspjeha; branitelji - poimence: knez Petar Monoković, te kapetani Petar Kružić i Grgur Orlovčić - dapače provaljivahu iz grada. Izgubivši mnogo ljudi, ode paša 18. lipnja ispred neosvojivoga Klisa."⁴¹ Te iste godine, nešto ranije, također su, unatoč junačkom otporu hrvatskoga bana Ivana Karlovića (posljednjeg potomka obitelji krbavskih knezova *Kurjakovića*, jednog od ogranka starohrvatskog plemena *Gusića*), Osmanlije uspjele zauzeti važne utvrde Blagaj, Unac i Rmanj. U ovim teškim vremenima nije Hrvatska dobila pomoć ni od kralja ni od Ugarske, pa se Bernardin Frankapan odlučio obratiti Karlu V. Habsburgu (1519.-1555.), unuku pokojnog njemačko-rimskog cara Maksimilijana I., i njemačkim magnatima, nadajući se da će Zapad na vrijeme uočiti kakva mu nevolja prijeti s jugoistoka Europe i tako se smilovati osamljenoj i napaćenoj Hrvatskoj, te joj poslati toliko željenu i, nadasve, prijeko potrebnu vojnu i materijalnu pomoć koja bi joj omogućila nastavak, koliko toliko, ravnopravne borbe.⁴²

Proslavljeni starac Bernardin Frankapan, kao poslanik Hrvatskoga Kraljevstva, na početku svoga govora obratio se njemačko-rimskom caru i svim prečasnim knezovima Svetoga Rimskoga Njemačkoga Carstva, te im iskreno i od sveg srca zahvalio na nesebičnoj i, nadasve, potrebnoj vojnoj pomoći koja je bila upućena Hrvatskoj neposredno prije njegova dolaska u Nürnberg u studenom 1522. godine. Pritom je napomenuo da im je beskrajno zahvalan jer je upravo njihova pomoć odbila i spriječila Osmanlije, "zajedničkog neprijatelja presvete vjere", u opsadi i pljačkanju hrvatskih krajeva.⁴³ No, također je naglasio da su se poslani pomoćne postrojbe, nakon što su odbile silovit udar Osmanlija, raspršile na sve strane i otišle, te da su preostali tek vojnici nadvojvode Ferdinanda iz kuće Habsburg, pa stoga Hrvatskoj ponovno prijeti velika opasnost od novog napada sultanovih četa. Nadalje je obrazložio kako je na ovaj njihov opći sabor došao da ponovno u ime cijele Hrvatske ukaže na osmanlijsku pogibao koja ne prijeti više samo Hrvatskoj, već i svim pokrajinama Svetoga Rimskoga Carstva uz njezinu granicu. Knez Bernardin je u Nürnberg došao, prvenstveno, zbog toga da zamoli, zatraži i dobije, ako ništa drugo, onda bar nužnu vojnu potporu iscrpljenim hrvatskim postrojbama u borbi protiv nadmoćnijeg neprijatelja jer u protivnom "svim kršćanima prijeti surov jaram i strahovito poniženje". U svojim razmatranjima podsjeća njemačke knezove da je "upravo Hrvatska štit i vrata kršćanstva", te da, bude li ona osvojena, ništa u njihovim pokrajinama koje

---

40 Ivan Jurković, "Klasifikacija hrvatskih raseljenika za trajanja osmanske ugroze (od 1463. do 1593.)", *Migracijske i etničke teme*, vol. 19, br. 2-3, Zagreb 2003., 147.-174.

41 Rudolf Horvat, *Povijest Hrvatske I.* (od najstarijeg doba do godine 1657.), Zagreb 1924.

42 Jurković – Moretti, *Oratio pro Croatia*, 92.-105.

43 Njemački je državni sabor, 7. travnja 1522., prihvatio prijedlog cara Karla V. da se Ugarskoj pošalje pomoć u vidu vojnog kontingenta od 20 000 pješaka i 4 000 konjanika. Tada su i u Hrvatsku poslani manje pomoćne postrojbe, koje su pomogle u kratkotrajnom suzbijanju osmanske opasnosti.

izravno graniče s njom neće biti u dovoljnoj mjeri sigurno od opasnosti i propasti koja im prijeti. Padom hrvatskog obrambenog sustava, Osmanlijama bi se potpuno oslobodio nesmetan prolaz u Istru, Furlaniju, Kranjsku, Štajersku i dalje na zapad. U svojim crnim slutnjama knez dalje napominje kako bi tada dobro uvježbane i fanatične Sulejmanove čete mogle opustošiti bilo koju provinciju, te razoriti, spaliti ili zauzeti bilo koji kršćanski grad pod vlašću Svetoga Carstva.

Glavni je hrvatski problem prema Bernardinu Frankapanu bio taj što su hrvatske zemlje, već više od 60 godina tj. sve otkako je Konstantinopol (Carigrad) pao u ruke Osmanlija (1453.), bivale napadane, pustošene i iscrpljivane, te prepustene, bez ikakve konkretne kršćanske pomoći sa strane, same sebi i svojim snagama. Pred njemačkim knezovima u Nürnbergu također napominje da je u ovome presudnom trenutku Hrvatskoj preostalo vrlo malo ljudi, srebra i drugih materijalnih sredstava za daljnju aktivnu i djelotvornu obranu svojih granica. Iz ovog dijela Bernardinova govora možemo naslutiti kako Hrvatska pati od kronične depopulacije i drastičnog pada broja stanovništva izazvanog stalnim osmanlijskim provalama, ubijanjima, te masovnim iseljavanjem preostalog dijela lokalnog žiteljstva koje utočište pokušava pronaći daleko od prve linije ratišta. Između ostalog, Bernardin tvrdi i da ugarsko-hrvatski kralj Ludovik II. Jagelović (1516.-1526.), izgubivši najvažniju i najbolje utvrđenu obrambenu fortifikaciju – Beograd (*mađ. Nándorféhvár*, 1521.), nikako više ne može ni pomoći, a ni obraniti hrvatske krajeve od okrutnog osmanlijskog divljanja i pljačke. Ovdje valja, ipak, napomenuti kako su jednokratne ili višekratne pomoći, koje je hrvatsko plemstvo primalo od Habsburgovaca, Mlečana i Svete Stolice u smislu obrane vlastitih granica od Osmanlija, bile itekako značajne i dobrodošle, posebice, kada se u obzir uzmu znatno umanjeni godišnji prihodi što su ih hrvatski plemići primali sa svojih uništenih i spaljenih imanja.⁴⁴ No, druga je stvar što su te pomoći često puta bile neredovite, opsegom vrlo ograničene i stizale u nejednakim dijelovima.

Na saboru se, već vidno iscrpljeni, Bernardin Frankapan s velikom dozom gorčine i nemoći prisjetio kako su mu Osmanlije otele i razorile preko sto kula, kaštela i gradova, a sve njegove okolne posjede u svom bijesu ispunjavale stravičnim pokoljem i natapale krvlju i suzama njegovog naroda. U jednom je dijelu svoga govora, vrlo vješto i oštromno, natuknuo njemačkim knezovima da mu je prethodnih mjeseci "turski vojskovođa kojeg nazivaju pašom" poslao glasnika, koji mu je u povjerenju prenio kako paša s njim želi sklopiti savez i primirje, te mu usto obećao da će sve što ima i posjeduje biti sigurno, a povrh toga će dobiti i jamstveno pismo od samoga sultana iz Carigrada. Ovdje je ponovno veoma domišljato ubacio kako mu je paša zaprijetio da neće više moći izdržati niti jedan njegov napad jer sultan želi pod svaku cijenu osvojiti hrvatske zemlje i kaštele što graniče s teutonskom (njemačkom) zemljom, prije svega, Kranjskom i Štajerskom, te da samo rijeka Kupa, "koju konjica lako može pregaziti", njegovo područje dijeli od onoga austrijskog nadvojvode Ferdinanda Habsburškog. U biti je paša, u ime svoga vladara, tražio od Bernardina slobodu prolaza kroz zemlje pod njegovom vlašću, a zauzvrat mu je bila obećana sigurnost i zaštita imovine od strane osmanskog sultana. Da je

⁴⁴ Jurković, "Turska opasnost i hrvatski velikaši", 61.-83.

Bernardin kojim slučajem bio okorjeli oportunist i nečasni prevrtljivac on bi objeručke prihvatio ovu pašinu ponudu. Ovdje se čini da je on time, ipak, samo želio njemačkim knezovima dodatno pokazati kako i njihova imovina može lako postati plijenom tih preokrutnih osvajača. Bernardin Frankapan je zatim u svome daljnjem izlaganju veleuvaženim njemačkim knezovima nedvosmisleno dao do znanja kako je odbio s pašom ući u bilo kakav savez, pa mu je zato ovaj prvom prilikom poslao nešto konjanika i oko tisuću pješaka, "koje ti neprijatelji naše vjere nazivaju martolosima",⁴⁵ da napadnu i opljačkaju njegove posjede.⁴⁶ Ovakvim odgovorom i odlučnim odbijanjem pašine ponude Frankapan je želio još jednom pokazati Zapadu kako ne želi prodavati svoju kršćansku vjeru i gaziti na slavne uspomene i tradiciju svojih predaka, te da ni pod koju cijenu ne želi ulaziti u savez s Osmanlijama, već će radije nastaviti i dalje, trošeći ne samo vlastiti imetak i vlastita sredstva, već i lijući vlastitu krv, žestoku borbu protiv osmanskog tiranina. Još im je napomenuo da: "padne li Hrvatska (očuvao nas Bog toga zla), koja je neosvojivo mjesto zbog negostoljubivosti planina, šuma, rijeka i vrlo dobro utvrđenih i jakih kaštela, jedva će je vratiti čitav kršćanski svijet za mnogo godina i uz maksimalne troškove i prolijevanje mnogo krvi".⁴⁷

Nakon trećeg dana od Bernardinova govora o tome u kakvim se opasnim i nepovoljnim prilikama nalazi Hrvatska, te kako se beskrajno muči, njemački knezovi se još nisu oglasili, niti dali bilo kakav odgovor vezan za prikupljanje i slanje pomoći ratom pogođenim hrvatskim krajevima. Zato im se Frankapan odlučio ponovno obratiti i reći im da više ne može čekati jer je od kuće odsutan već gotovo četiri mjeseca, te da je svoje gradove i kule ostavio nedovoljno opskrbljene topovima i sumpornim prahom i drugim ratnim spravama za njihovu obranu, vjerujući da će se ranije vratiti. Kako je vremena svakim danom bivalo sve manje, rekao im je da se odsad jedva stigne spremiti da na vrijeme stigne kući prije prvih osmanlijskih napada. Naglasio je kako i kad bi želio ostati duže ne bi to mogao jer je i ono malo srebra što je sa sobom donio za svakodnevne troškove izdao, potrošio ili založio, te da mu u dijelu troškova prilikom putovanja i smještaja nije pomogao "prejasni knez Ferdinand" ne bi se ni ovo malo vremena, koje je dosad kod njih proveo, uspio zadržati. Tada je još jednom najponiznije zamolio sve uvažene njemačke knezove da mu se udostoje dati, kako kaže: "bilo kakav odgovor da se s njim vratim nesretnoj domovini i da prenesem tužnu vijest i žalostan odgovor, te da svoj život mogu skončati u vlastitim gradovima i kulama, kao pravi Kristov vitez".⁴⁸

Budući mu je na državnom saboru od njemačkih knezova dan kao posljednji odgovor da se još malo strpi, te sačeka da se prvo sastane čitav senat prvaka Svetoga Carstva, koji će tek onda zajednički raspraviti o hrvatskom problemu i eventualnom slanju pomoći, Bernardin je odlučio poslušati savjet i još malo sačekati na odgovor uvaženih velikaša. No, kako su dani odmicali Bernardin više nije mogao zabrinuto iščekivati dolazak ostalih knezova, te je odlučio "svim srcem" još jednom zamoliti njemačke velikaše da mu se konačno udostoje povjeriti na

---

45 "Martoloz tur. (martolos od novogrč. harmatólós - grešnik) – ime kojim su u 16. i 17. st. Turci nazivali kršćane što su služili kao vojnici u turskim pograničnim gradovima"; v. Bratoljub KLAČIĆ, *Rječnik stranih riječi*, Zagreb 1984., 852.

46 Jurković, "Turska opasnost i hrvatski velikaši", 61.-83.

47 Frankapan, *Oratio pro Croatia*.

48 Na ist. mj.

koji su način odlučili Hrvatskoj pružiti pomoć, kako bi svojim sunarodnjacima mogao preneti kakvu takvu nadu i što prikladniju utjehu. Usto je, također, zahvalio svim onim plemićima koji su mu dali 50 rajnskih zlatnika, kojim je isplatio troškove gostinjca, a posebno prejasnom princu Ferdinandu koji mu je dao 300 zlatnika. Povrh toga zahvalio se i slavnom nürnbergskom senatu ("kojemu je vrlo stalo do kršćanske vjere") na dodijeljenih 20 topova ("koji se pučki nazivaju arhibuzama"), te se posebno zahvalio i na poklonjenom sumporu za puščani prah ("koliko može ponijeti 16 teretnih konja") koji je trebao poslužiti za učinkovitiju obranu njegovih kaštela. No, to je bila tek milostinja, a nikako ozbiljna vojna pomoć na koju se moglo osloniti. U ovom dijelu svoga govora Beranrdin je, također, još jednom obećao da neće ulaziti ni u kakav savez s Osmanlijama, ali da će, ipak, otići k papi Hadrijanu VI. i ostalim kršćanskim kraljevima, knezovima i gospodstvima kako bi zatražio njihovu milost i pomoć u zaštiti hrvatskih zemalja i njegova naroda jer ga on sam, kako kaže, ne može "obraniti od turske sile".

Ovaj Bernardinov, možda najznamenitiji, protuosmanlijski govor, poznat i kao *Govor za Hrvatsku* (lat. *Oratio pro Croatia*),⁴⁹ održan u Nürnbergu 19. studenog 1522. bio je očajnički krik, nekad moćnog, a danas rascjepkanog kraljevstva, i posljednji pokušaj, jednog ostarjelog i napaćenog, hrvatskog kneza koji je želio spasiti vlastiti narod od turskoga jarma. Govor je za Hrvatsku ustvari bio pomiješani krajnji čin očaja, zlokobne slutnje i neprestane strepnje za ponosan hrvatski narod koji je ginuo i prolijevao vlastitu krv za slobodu i goli opstanak, nekad slavne i ponosne, a danas potrebite, kršćanske zemlje.

Ipak, Bernardinov poziv, možda bolje ako kažemo neuslišeni bolni vapaj, za pomoć nije donio Hrvatima znatnijega ploda. Nadvojvoda Ferdinand se, istina, nešto izrazitije angažirao u protuturski otpor, ali to je bilo dosta slabašno jer je novcem podupirao samo one dijelove Hrvatske, prije svega u Pounju, koji su izravno graničili s habsburškim zemljama, Kranjskom i Štajerskom, i ležali na putu osmanlijskim pljačkaškim prodorima dublje u unutrašnjost Europe,⁵⁰ pa ga stoga obrana hrvatskih zemalja kao jedne kompaktne cjeline i nije pretjerano zanimala. Sitni interesi njemačkih, ali i ugarskih, magnata izbijali su u prvi plan dok se o sudbini jedne zemlje i njezinog naroda nije pretjerano vodilo računa. Čak je i sam ugarsko-hrvatski kralj Ludovik II. Jagelović, u tim najtežim trenucima za hrvatsko plemstvo, rasipao znatna novčana sredstva na luksuz i organiziranje viteških turnira i raskošnih zabava. Takvim, prilično neodgovornim, ponašanjem kralj je dodatno zapustio obranu južnih granica Kraljevstva, pritom, očito, ne shvaćajući blisku opasnost koja se poput tamnog, zloslutnog oblaka nadvila nad njegovom državom. U tu čitavu atmosferu sveopće pasivnosti, ležernosti i nezainteresiranosti djelomično su se uklopili i Habsburgovci koji u tom času nisu imali prevelikih ambicija da povedu aktivniju borbu protiv osmanskog osvajača. No, i takvi su Habsburgovci, rascjepkanom i osiromašenom Hrvatskom Kraljevstvu, bili jedina prilika i nada za pomoć u borbi protiv nezaustavljivih Sulejmanovih postrojbi. Doduše, nešto kasnije, kada su konačno shvatili i uvidjeli kakva im moćna sila prijeti s jugoistoka, upravo su se sami Habsburgovci prilično angažirali i čak, štoviše, postali životno zainteresirani za obranu Hrvatske kako bi na

49 Violeta Moretti, "Oratio pro Croatia Bernardina Frankapana", *Modruški zbornik*, god. 3, Modruš 2009., 165-186.

50 Budak – Raukar, *Hrvatska povijest srednjeg vijeka*, 300.

taj način spriječili sve masovnije pljačkaške provale Osmanlija u vlastite zemlje. Tada su i neki važniji hrvatski velikaši stupili u službu austrijskog nadvojvode, a kasnije cara Svetog Rimskog Carstva, Ferdinanda I. Habsburškog (1558.-1564.), dok su neki počeli otvoreno negodovati i prigovarati ugarskoj centralnoj vlasti kako ne poduzima nikakve značajnije korake vezane za zaštitu hrvatskih granica, pa su čak počeli i pomišljati da nadvojvodu Ferdinanda izaberu za kralja umjesto neodlučnog i situaciji nedoraslog Ludovika II. Jagelovića.

Bernardin je snažno vjerovao u Zapad. Naime, jedan od nepobitnih dokaza za takvu konstataciju je i činjenica da su Frankapani već generacijama bili u dobrim i čvrstim rodbinskim vezama s nekima od najznačajnijih pripadnika zapadnoeuropskoga visokoga plemstva. Stoga i ne treba odviše čuditi što Bernardin i nije bio toliko nerealan u svojim očekivanjima kada je posve samostalno, u ime Hrvatskoga Kraljevstva, od njemačkih staleža zatražio osnovnu vojnu i materijalnu pomoć kako bi se iscrpljujuća borba hrvatskoga plemstva s brojnijim i nadmoćnijim Osmanlijama mogla djelotvornije nastaviti jer ono više nije imalo ni financijskih, a ni ljudskih resursa na koje je moglo računati. Njegov je govor, možemo slobodno reći, nastao kao jedna vrsta velike, pomno isplanirane i usklađene ideje odnosno zamisli koja je za glavne ciljeve imala buđenje cjelokupne kršćanske svijesti o bliskoj opasnosti koja se iz pravca jugoistoka nadvila nad čitavim prostorom europskoga kontinenta, te drugo, ne i manje važno, omogućiti što učinkovitije prikupljanje novčane i vojne pomoći za najugroženije hrvatske zemlje koje su trpjele konstantni osmanski pritisak i najžešće udare. Jedan je od bitnijih ciljeva bio također i širenje uznemirujućih vijesti o krvavim pokoljima i stravičnom osmanlijskom teroru nad hrvatskim narodom, što je trebalo izazvati dodatno zgražanje i odbojnost Zapada prema Osmanskom Carstvu, te pobuditi najdublje osjećaje i simpatije prema malenoj, ali hrabroj i ponosnoj zemlji koja se grčevito borila za svoju, svakim novim danom sve ugroženiju, slobodu i neovisnost. No, kako smo već prije napomenuli, to i nije imalo znatnijega ploda odnosno iscrpni izvještaji Bernardina Frankapana o stvarnom stanju hrvatske krvave i gorke ratne svakodnevice nisu polučili značajnije rezultate jer Zapad u to vrijeme, uljulkan u lažni osjećaj sigurnosti, pritom često puta precjenjujući svoje sposobnosti i neranjivost, zapravo i nije bio svjestan o kakvom se snažnom i opasnom protivniku radi, te kakva mu to moćna sila prijete neposredno pred njegovim vratima.

Nakon glasovitog govora održanog pred Državnim senatom u Nürnbergu 1522. godine, Bernardin je uputio poslanicu papi Hadrijanu VI. (1522.-1523.)⁵¹ u kojoj mu je objasnio kako se prilikom obraćanja njemačkim knezovima koristio svom svojom diplomatskom vještinom, mudročću i iskustvom kako bi Sveto Rimsko Carstvo privolio za hrvatsku stvar odnosno dodatno ga uvjerio i potaknuo, te mu dao do znanja kako je njegova moralna obveza da zaštiti kršćansku zajednicu od stravičnog turskog tiranina (sultana) i njegovih divljih barbar-skih hordi koje pljačkaju, pale i ubijaju sve što im stane na put. U znak svoje iskrene pokornosti prema Svetoj Stolici i velike zahvalnosti na otvorenoj papinoj podršci Bernardin je Hadrijanu poslao maleni dar (u obliku njegova otisnutog govora sa saboru u Nürnbergu) i još ga jednom

---

51 Jurković – Moretti, *Oratio pro Croatia*, 91.

ponizno zamolio da pomogne njemu i cjelokupnom hrvatskom narodu, te se što je moguće snažnije založi za njihovu stvar jer u pitanju je bio opstanak i sveopći spas kršćanskoga roda. Ova se poslanica može shvatiti i kao svojevrsno Bernardinovo izvješće vrhovnom kršćanskom poglavaru o tome što je postigao za trajanja svoje političko-diplomatske misije na jesenskom zasjedanju Njemačkoga državnog sabora.

Koliku je vjeru knez Bernardin Frankapan gajio spram Zapada, u koji je polagao silne nade, a koji u tom trenutku nije previše mario za hrvatske probleme jer je bio odveć opterećen vlastitim uskogrudnim interesima i međusobnim spletkama, možemo najbolje vidjeti u rečenici u kojoj, na saboru u Nürnbergu, doslovno citira Horacijeve stihove: "Nam tua res agitur, paries cum proximus ardet, / et neglecta solent incendia sumere uires"⁵²

Umjesto zaključka

Tragom današnjih postojećih historiografskih saznanja, ali i značajnim uvidom u sačuvanu izvornu građu onoga vremena, možemo zaključiti da razdoblje od druge polovice 15. pa sve do konca 16. stoljeća pripada periodu najvećeg egzodusa hrvatskoga naroda u povijesti.⁵³ To je vrijeme kada su hrvatski krajevi trpjeli najžešće, najintenzivnije i najrazornije udare osmanlijskih pljačkaških odreda – akindžija i martolosa,⁵⁴ ali i regularnih osvajačkih postrojba Osmanskoga Carstva. Unatoč tome i svim negativnostima vezanim uz same provale, te tendenciju daljnjeg raspadanja i nestajanja hrvatskog imena s ovih prostora, hrvatski se narod, zahvaljujući svojoj golemoj hrabrosti, nepokolebljivoj vjeri i snažnoj ljubavi prema vlastitoj domovini i vlastitim korijenima, uspio održati i sačuvati svoju kulturu i identitet kroz čitavo to nesretno i tragično vrijeme konstantnog osmanskog pritiska. U tome su svoj ogromni doprinos također dali i brojni hrvatski plemići koji su bili sam stup odnosno temeljna kraljeznica i glavni bedem hrvatske obrane i opstojnosti na ovim prostorima. Ovakva požrtvovna, žilava i odlučna borba za svoju zemlju rijetko se kad viđa, te ona predstavlja, složiti ćemo se svi, nešto što je zaista vrijedno dubokog poštovanja i iskrenog divljenja.

52 "O Tvom se spasenju radi, kad zid u susjedstvu gori, / i zanemaren često razbukti se požar svom snagom."

53 Detaljnije u: Anđelko Akrap, Stanovništvo u *Hrvatskoj kroz stoljeća*, Zagreb 2010., poglavlje naslova: "Promjene broja stanovnika u Hrvatskoj i europskim zemljama od 1500. do 1700."

54 Jurković – Moretti, *Oratio pro Croatia*, 18.-19.

Summary

This work is based on the famous speech of Bernardin Frankapan Modruški and it is known as Speech for Croatia or *Oratio pro Croatia*, which was held on 19 November of 1522 in front of the German dukes at the sitting of the National Assembly of the Holy Roman Empire of the German Nation in the city of Nuremberg. The primary goal of this work is a sort of unifying and attempt of systematic analysis and synthesis of Bernardins speech, as well as historical and political circumstances that preceded the Speech – such as attempts to organize an effective defense against the Ottomans after the fall of the Bosnian Kingdom, then the administrative reform, the tax system and the military forces of King Matthias Corvinus, then arrival of eligible and incompetent Jagelović family on the Hungarian – Croatian throne, disastrous defeat of Croatian feudal armies on the Krbava field in 1493 and more frequent Ottoman devastation of Croatian regions.

In the second half of the 15th century and throughout the 16th century Croatian Kingdom was represented as strong, impenetrable bulwark for the Ottomans, but this is why Croatian Kingdom suffered the most devastating impacts of Ottomans plundering troops, and as such, suffered the most in comparison with other Central European countries. Croatian population was directly affected by warfare and looting, they were leaving their homes and homesteads, and migrated to safer and more peaceful parts of western Hungary, southern Moravia, Upper Hungary (today's Slovakia), Austria and Italy.

Davor Salihović

USUSRET USKOČKOM RATU; USKOCI NA LABINŠTINI

1. Uvod – geneza „uskočkog problema“

Uskoci su, gotovo kao etnička, a zasigurno kao ratnička skupina, odigrali važnu ulogu u ranoj novovjekovnoj povijesti zemalja okupljenih, geografski i interesno, oko Jadranskog mora. Svitanje je „novoga doba“ na ovim prostorima označio veliki vojni uspjeh Osmanlija¹ koji su u svega nekoliko godina osvojili gotovo čitav teritorij srednjovjekovnog kraljevstva Hrvata, Bosne i dijelove matičnog ugarskog teritorija, a što je rezultiralo velikim iseljavanjem stanovništva s pokorenog na još neosvojene teritorije uglavnom pod upravom „nadvojvode“ ili Venecije.² Među raseljenim stanovništvom, koje suvremenici nerijetko prepoznaju samo kao „prebjege“, ipak je bilo određenih, suvremenicima dovoljno poznatih etničkih skupina poput Vlaha koje izvori spominju pod tim imenom, a ostatak se iseljenog stanovništva koje je „uskočilo“ na slobodni teritorij u najranijem stupnju migracija naziva jednostavno „uskocima“.³ Jedan je dio te populacije, a zbog određenih utjecaja njihova iseljeničkog života i utjecaja „umijeća“ osmanskog ratovanja s kojim su se susreli i koje onda, s vremenom, potpomognuti i kapetanom Petrom Kružićem, zapovjednikom obrane Klisa za čiju je tehniku ratovanja vezana etimologija uskočkoga imena, prihvaćaju i razvijaju, evoluirao u gotovo autonomnu ratničku družinu koja je u određenim epizodama djelovala kao vojska u službi Venecije i Austrije, odnosno u sklopu onoga što će kasnije postati Vojna krajina, a u borbi protiv Osmanlija. Ova se družina, koju suvremena historiografija naziva uskocima, opskrbljivala ratnim plijenom, odnosno, u slučaju mirnodopskog razdoblja, pljačkom uglavnom mletačkog i dubrovačkog

---

1 O osmanskim napredovanjima i političkoj povijesti kasnosrednjovjekovne i ranonovovjekovne Hrvatske vidi u; Neven Budak, Tomislav Raukar, *Hrvatska povijest srednjeg vijeka*, Zagreb 2006.; Tomislav Raukar, *Hrvatsko srednjovjekovlje*, Zagreb 1997.; Josip Vrandečić, Miroslav Bertoša, *Hrvatska povijest u ranome novom vijeku – Dalmacija, Dubrovnik i Istra u ranome novom vijeku*, Zagreb 2007., također i poglavlja u sintezama hrvatske povijesti; Ivo Goldstein, *Hrvatska povijest*, Zagreb 2007.; Dragutin Pavličević, *Povijest Hrvatske*, Zagreb 2007.

2 Više o migracijama stanovništva za osmanskih prodora vidi u; Dragutin Pavličević, *Povijest Hrvatske*, Zagreb 2007.; Ivan Jurković, „Klasifikacija raseljenika u Hrvata za trajanja osmanske ugroze (od 1463. do 1593.)“, *Migracijske i etničke teme* 19, br. 2 – 3, Zagreb 2003., 147. – 174.; Isti, „Osmanska ugroza, plemeniti raseljenici i hrvatski identitet“, *Povijesni prilozi*, god. 25, br. 31, Zagreb 2006., 39-69.

3 Catherine Wendy Bracewell, *Senjski Uskoci*, Zagreb 1997., 4. - 5.

brodovlja koje je plovilo Jadranom, i to napose nakon doseljenja u Senj poslije pada Klisa polovinom 16. stoljeća.

Uskoci su, sada već senjski, očito podučeni mnogobrojnim susretima s Osmanlijama, preuzeli i započeli primjenjivati njihove tehnike iznenadnih prepada i brzih pljački, pa krajem 16. i početkom 17. stoljeća „uskaču“ na kopno Kvarnera, Istre i drugih područja pod upravom Venecije, a vrijednosti stanovništva tih područja postaju ciljem gotovo svakodnevnih prepada. Uskoci su, dakle, proširili područje djelovanja i na kopno koje nije bilo u neposrednoj blizini njihova sjedišta. Takovo je ponašanje uskoka, neprijatelja mletačke pomorske trgovine i formalnih podanika Austrije, postalo jednim od uzroka izbijanja Uskočkog rata u drugom desetljeću 17. stoljeća, a onda posredno i važnim čimbenikom u razvoju politike država na tromedi.⁴

2. Modi operandi

Senjski su uskoci, kako je i ranije rečeno, pljačkali zbog potrebe za pribavljanjem živežnih namirnica, ali i zbog zapovijedi o sabotazi mletačke trgovine s osmanskom Bosnom. Naime, kao pripadnici snaga Vojne krajine imali su pravo na određenu novčanu ili drugu pomoć vlastodržaca, no kako saznajemo iz izvještaja iz 1601. godine, vjerojatno zapisanog rukom biskupa De Dominisa, uskocima je takva pomoć bila uskraćena. Točnije, novčana je naknada bila premalena te je, ako je naknade i bilo, stizala u Senj neredovito.⁵ Ostalim je pripadnicima braniteljske vojske Vojne krajine za njihove usluge u ratu država platila dodjeljivanim zemljišta i stoke te poreznih olakšica na proizvode, a ti su ljudi rjeđe, tek u slučaju rata i zapuštanja obradivih površina, pljačkali kako bi nadomjestili gubitke u poljoprivrednoj proizvodnji.⁶ Uz neredovitu i siromašnu novčanu pomoć, u slučaju se senjskih uskoka pojavio i nedostatak obradivog zemljišta, pa je jedini izvor kako živežnih namirnica tako i robe za trgovinsku razmjenu ostala pljačka. Također se, prema mletačkim izvorima s kraja 16. stoljeća, može zaključiti kako je mletačka vlast svjesno, a možda slučajno i protiv vlastitih interesa, uskraćivala obradivo zemljište uskocima iz Senja, a da bi takvim djelovanjem stimulirala uskočke pljačkaške pohode.

Iskustvom uvježbani i navođeni uputama vlasti, senjski su uskoci stvorili čvrstu militariziranu organizaciju podanika i zapovjednika⁷ s jasnim ciljevima u svakom pohodu na Liku, Kvarner, Istru, Hercegovinu i dr. Otimanje stoke i to zbog transformacije ranije napuštenih obradivih površina u pašnjake uslijed dugotrajnog ratovanja na pograničnom prostoru, postala je glavna djelatnost uskoka. Nešto su se rjeđe uskoci bavili prodajom zarobljenika, a isto tako i napadima na trgovačke putove.⁸ Legitimitet su svojih napada pronašli u atributu koji

4 Više o Uskočkom ratu u; Miroslav Bertoša, *Istra: Doba Venecije (XVI. – XVIII. stoljeće)*, Pula 1995.; isti, „Uskočki rat i slom istarskog gospodarstva“, *Jadran ski zbornik*, 1975, br. 9; isti, *Jedna zemlja, jedan rat. Istra 1615.–1618.*, Pula 1986.

5 C. W. Bracewell, *Senjski Uskoci*, 89.

6 *Isto*, 90.

7 O stupnjevima napredovanja pojedinaca u uskočkim redovima; venturinima, stipendiatima, kapetanima i sl. vidi u; C. W. Bracewell, n. dj., 119. – 154.

8 *Isto*, 98. – 106.

su im, iz vlastitih političkih interesa, prišli carevi, odnosno nadvojvode. Naime, kao formalno svojim podanicima, vojnicima Vojne krajine, nadvojvode su uskocima osigurali legalitet i legitimitet njihovih pljačkanja osiguravši im naziv „predziđa kršćanstva“, pa su onda, kao takvi, uskoci mogli, barem formalno, opravdavati vlastite pohode kao pohode protiv „nevjernika“, a u korist zapadnog kršćanstva.⁹

Iz izvora¹⁰ doznajemo kako uskočki prepadi, možda suprotno od općeg mnijenja, kada govorimo o predratnoj Istri, nisu uvijek, ili gotovo nikad, bili velikih razmjera, te da je u pljačkaškim prepadima uglavnom sudjelovala posada jednog broda, točnije svega nekoliko desetaka ljudi.

3. Uskoci na Labinštini neposredno prije početka Uskočkoga rata

Početak je 17. stoljeća, a i u ranijim razdobljima srednjega i novoga vijeka, stanovništvo Istre bilo pogođeno brojnim epidemijama kuge i malarije, a od konačne uspostave austrijsko – mletačke granice početkom 15. stoljeća i sukobima zbog diferencija.¹¹ *Zlokobni su kunfini istarski* postali solidnim izvorom netrpeljivosti i uzročnikom oružanih sukoba podanika Venecije i Austrije, a konačno im se krajem 16. i početkom 17. stoljeća pridružuju uskoci kao još čvršći uzročnik straha u svakodnevici istarskog stanovništva na obali. Uskoci su napadali duž čitave obale mletačke Istre, pa tako i one istočne s Labinom¹² kao središtem.

Ranije su se navedenih *modi operandi*, koji podrazumijevaju brzi prepad s ciljem otuđivanja uglavnom stoke i to u malim skupinama pomoću malih brodica, uskoci pridržavali i pri napadima na istarsku obalu, pa tako i Labinštinu, a o čemu doznajemo iz izvora. Naime, godine 1607., 12. srpnja, labinski podestat Alvise Balbi u svome izvješću nadređenima u Veneciji kaže kako je četrdesetak uskoka, koji su iz Senja došli brodom, kružilo i pljačkalo petnaestak dana obalom u blizini Labina. Tada su, prema riječima Balbija, napali barku rovinjskog *patruna* Marca Caenazza dok je u Sv. Marini krcao drvo za prijevoz u Veneciju, a u istom su naletu došli i do sela Ravnji, južno od Labina, te dalje do Crne Punte gdje su udovici *bivšega* Zuanne Bachiaza oteli devet životinja. Također, uskoci su napali i Stipa Faragunu u Rapcu, labinskoj luci.¹³ Napad na brod Marca Caenazza iz Rovinja potvrđen je i u poruci rovinjskog načelnika Piera Manolessa, a on spominje i kako je Caenazzo susreo još jedan brod s posadom od oko 40

9 Isto, 155.

10 Miroslav Bertoša, „Pisma i poruke istarskih rektora“, *Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium*, vol. 52, sv. 1., JAZU, Zagreb 1979. (Dalje: M. Bertoša, „Pisma i poruke...“)

11 Više o društveno – političkom stanju u kasnom srednjem i ranom novom vijeku u Istri u; M. Bertoša, *Istra: Doba Venecije (XVI. – XVIII. stoljeće)*, Pula 1995; isti, *Izazovi povijesnog zanata*, Zagreb 2002.; Josip Vrandečić, Miroslav Bertoša, *Hrvatska povijest u ranome novom vijeku – Dalmacija, Dubrovnik i Istra u ranome novom vijeku*, Zagreb 2007.

12 Labin (lat. Alvona, tal. Albona) je grad na istočnoj obali Istre smješten na brežuljku nadmorske visine 320m, a od mora je, i vlastite luke u novome vijeku, udaljen 2 km. Prema mletačkoj kategorizaciji naselja u novome je vijeku postojao i djelovao kao terra, odnosno trgovište, a tada je, kao i danas, bio geografsko i administrativno središte Labinštine. Više o povijesnom razvoju grada u; Bartolomeo Giorgini, *Povijesni pregled Labina i okolice*, Labin 2010.; Marijan Milevoj *Labin tragom vijekova*, Labin 1999.; Herman Stemberger, *Labinska povijesna kronika; povijesne skice Kožljaka, Čepića, Kršana, Šumbera*, Labin 1983.

13 M. Bertoša, „Pisma i poruke...“, 20.

uskoka naoružanih arkebuzama u blizini Pule.¹⁴

Godine 1608. devetorica su razbojnika, koje labinski podestat Balbi zbog odjeće prepoznaje kao uskoke, pristigli na Labinštinu i sklonili se u crkvicu sv. Jure u Trgetu, selu u blizini Labina. Tamošnji su se seljaci uz pomoć *cernida* sukobili s razbojnicima pa su u sukobu petorica ubijena, jedan je uspio pobjeći, a trojica su se predala te su osuđeni na smrt. Kasnije se, tijekom saslušanja uhvaćene trojice, saznalo da su zapravo bili Poljičani i to, većina, prebjezi s mletačkih galija.¹⁵ Balbi je u izvješću naveo da su ova devetorica gusara tijekom dva tjedna napadali luke od Zadra, preko kvarnerskih otoka do istočne obale Istre „pljačkajući siromašne mornare u tim lukama“.¹⁶

Iste je godine, i to u noći 29. travnja, suprakomit Polo Bragadin njegovom galijom s tri manja prateća broda napao uskoke u Plominu, potjerao ih iz utvrde i oteo im plijen, a u obližnjoj je luci zarobio i njihovu galiju punu pšenice koja se spremala zaploviti prema Rijeci. Nakon ove intervencije suprakomita Bragadina, podestat Albi je poslao 200 ljudi kao ispomoć obrani Plomina.¹⁷ Ovo pojačanje uvjetovano je i ranijim čestim napadima uskoka koji su Plomin osvojili, i nekoliko ga mjeseci držali u svojim rukama, 1585. i 1599., a kasnije i 1612. godine.¹⁸

Godine su se 1611., o čemu doznajemo iz izvješća rašporskoga kapetana Bondumiera, odnosno dopisa labinskog i rovinjskog podestata, uskoci pojavili na obalama uz ova dva grada, i to pod vodstvom Vice Hreljanovića iz Senja (Vicenzo Creglianouich Segnano) i Novaka Poljičanina (Nouacho Polisano).¹⁹ Uslijed ovih i novih prijetnji iz 1612. godine, 29. srpnja 1612. rašporski kapetan naređuje zapovjednicima *crne* vojske da podignu raspoloživo ljudstvo i ostalo stanovništvo zbog obrane istarske obale, pa tako i one istočne.²⁰ Već je dva dana kasnije, 30. srpnja, labinski podestat Pier' Alvisе Barbaro javio da se petsto uskoka u jedanaest bracara, koji su ranije u Puli napali dubrovačku fregatu i brod sazanskih trgovaca, našlo pred obalom u blizini grada, te da se dio njih iskrcao u *porto Squaransca* (Škvaranska) i pljačkao naseljima u blizini. Do daljnjih napada nije došlo jer su, kako kaže podestat Barbaro, uskoci ubrzo otplovili prema Senju.²¹

Slijedeće, 1613. godine, isti podestat šalje hitnu poruku rašporskom kapetanu De Priuliju, a da bi ovaj upozorio pulsku i vodnjansku gospodu o *lopovima iz Senja* koji preko Labinštine, odnosno *Tenir de Zepich* (teritorija Čepića) kreću prema Puljštini.²²

14 Isto, 31.

15 Isto, 21.

16 Na ist. mj.

17 Isto, 39.

18 Na ist. mj.

19 Isto, 108.

20 Isto, 122.

21 Isto, 167.

22 Isto, 168.

4. Posljedice uskočkih napada

Posljedice uskočkih prepada na kopnu labinske komune uglavnom su utjecale na gospodarsku moć grada i njegove okolice. Naime, usporedimo li dvije knjige zapisnika sjednica vijeća labinske komune, prvu²³ koja sadrži zapise rasprava od godine 1566. do 1578., dakle neposredno prije početka intenzivnijih uskočkih prepada i drugu²⁴ koja obuhvaća razdoblje od 1648. do 1656. godine te knjigu zapisnika sjednica labinskog vijeća za žito, koja sadrži podatke o labinskom fontiku za razdoblje od 1639. do 1656. godine, s lakoćom ćemo prepoznati i iščitati gospodarske promjene koje su se dogodile u ovom međuvremenu od 70-ak godina. Kako su podaci koje nam pruža druga knjiga labinskog vijeća mlađi od događaja vezanih uz uskoke, i to 30-ak godina, valja napomenuti da su na ekonomsko stanje komune, a o čemu doznajemo iz zapisnika, utjecale i epidemije, sušne godine, hladne zime te ponajviše sam Uskočki rat. Ipak, svoj su doprinos dakako, ne samo kao uzročnik rata, dali i predratni uskočki prepadi.

Labinska je komuna u drugoj polovici 16. stoljeća ekonomski stabilno funkcionirala, kontrolirajući vlastite prihode i rashode, a sve su njezine ustanove uredno poslovale. Godine su 1566., primjerice, u grad stigli novi liječnik i ljekarnik, a plaćeni su iz blagajne Vijeća, kao i Giulio Luciani koji je slijedeće, u svibnju 1567. godine izabran za novog *konetabla*, zapovjednika pandura.²⁵ Mjesec je dana kasnije iz iste je blagajne plaćen s 30 dukata i majstor Andrea Orso iz Venecije, a da bi oslikao gradsku ložu.²⁶ Godine 1569. vijećnici komune povećavaju plaću procjeniteljima imanja.²⁷ Grad je, dakle, u predratno doba imao dovoljno sredstava da bi osigurao liječnika, učitelja, orguljaša i slične ljude koji su obavljali temeljne funkcije u komuni, no komuna je, prema zapisnicima, u određenim trenucima nailazila na probleme kada je upravo tim ljudima pokušala osigurati stabilne plaće. Naime, da bi platili usluge *fizika* (liječnika), svećenika, koji je ujedno i učitelj, orguljaša i propovjednika, vijećnici su u kolovozu 1566. godine odlučili novčano kazniti svakoga tko ne plati potrebne dadžbine prije sječe šume.²⁸ Na taj su način osigurali stalni priljev novca u gradsku blagajnu, a koji je onda pokrивao plaće navedenih službenika.

Osim s ilegalnom sječom stabala, komuna je, u ovom razdoblju doista rijetko, imala problema i s opskrbom fontika uljem i vinom, ali i s fontičarima koji su iz gradske blagajne 1575. godine zaprimili 300 dukata da bi pribavili potrebno ulje, no taj zadatak nisu odradili.²⁹

Konačno, u predratnom razdoblju gospodarsko je stanje komune bilo uredno, a Vijeće je, uz prihvatljive probleme, uredno plaćalo sve gradske službenike. Plaće liječnika, učitelja, čuvara gradskih vrata i ostalih bile su stabilne te se nisu mijenjale, a isti je slučaj i

23 Jakov Jelinčić, „Prva knjiga zapisnika sjednice vijeća labinske komune (Libro Consigli) 1566. – 1578.“, *Vjesnik HARIP*, sv. 29., (1987.), Pazin – Rijeka, 74. – 159. (Dalje: J. Jelinčić, „Prva knjiga...“)

24 Isti, „Regesti druge knjige zapisnika sjednica vijeća labinske komune (1648. – 1656.) i zapisnika sjednica labinskog kolegija za žito (1639. – 1656.)“, *Vjesnik HARIP*, sv. 30., (1988.), Pazin – Rijeka, 257. – 298. (Dalje: J. Jelinčić, „Regesti druge knjige...“)

25 J. Jelinčić, „Prva knjiga...“, 85.

26 *Isto*, 84.

27 *Isto*, 88.

28 *Isto*, 80.

29 *Isto*, 132.

cijenama živežnih namirnica poput pšenice, čija se cijena u ovom razdoblju nije drastično mijenjala. Komuna je vlastitu blagajnu punila uglavnom davanjem vlastitog zemljišta, luka i određenih djelatnosti u zakup. Najzad, gradski su si vijećnici dopustili i određeni luksuz, pa su 30 dukata potrošili na uređenje gradske lože.

Usporedimo li podatke zapisane u prvoj knjizi s onima s polovine 17. stoljeća, očito je da je gospodarska sposobnost labinske komune uvelike oslabjela. Naime, u lipnju 1649. godine vijećnici, „budući da je prošle (1648. op. a.) godine umrlo mnogo ljudi“, angažiraju novoga liječnika Caplella i to za plaću od 200 dukata godišnje koju bi jednim djelom trebao pokriti grad, a ostatak građani.³⁰ Iz ovog je zapisa lako iščitati da grad prošle, a možda i više godina, nije imao liječnika te da je gradska riznica u nezavidnom položaju, pa kako bi platila usluge novog *fizika* angažira i imućnije građane. Već se slijedeće, 1650. godine prima novog čovjeka na liječničku službu, a plaćen je s 250 dukata godišnje, od čega petinu, odnosno 50 dukata pokrivaju građani.³¹ Godine 1651., i to 23. kolovoza u zapisnik je ušla rasprava vijećnika iz koje doznajemo da je komuna siromašna te da nema potrebna sredstva kojima bi pokrila plaće učitelja i liječnika, a zbog čega ovi ne izvršavaju svoje dužnosti.³² Već se slijedeće godine u vijećnici odlučilo da se, zbog loše financijske situacije, što veći broj dobara u vlasništvu komune daje u zakup, a ako je to moguće da se neka i prodaju. Iz istog zapisa saznajemo da su ukupni godišnji prihodi komune 613, a rashodi 655 dukata, odnosno da komuna kroz čitavu godinu posluje deficitarno.³³ Iste se godine odlučilo i o novoj cijeni pšenice, koja je tada skočila na 10 Lira po modiju, odnosno oko 7 Lira za modij više od cijene s kraja 16. stoljeća.³⁴

Komuna je dvije godine kasnije, točnije 1654., ostala i bez učitelja koji je, zbog neplaćanja njegovih usluga, napustio grad, a iste je godine rašporski kapetan zaplijenio sve prihode grada zbog dugova prema kapetanatu koje grad do tada nije podmirio.³⁵ Zbog ove je teške financijske situacije vijeće grada iste godine donijelo odluku o mogućnosti kupnje građanskog statusa za 500 dukata, a nakon nekog se vremena, zbog slabog interesa, građanski status ponudio po cijeni od 350 dukata.³⁶

Iako je, kako vidimo, financijsko stanje labinske komune bilo iznimno loše, gradski su vijećnici kroz čitavo ovo razdoblje prve polovine 17. stoljeća ipak osigurali relativno normalan rad fontika, a tako, neposredno, i pomoć u prehrani stanovništva. Cijena pšenice je, kako je ranije spomenuto, višestruko porasla, no kako građani i ostali stanovnici nisu mogli po takvoj cijeni pribavljati pšenicu, vijećnici su im je nudili po povoljnijim cijenama. Unatoč tome, gradski su pekari žitarice za proizvodnju kruha kupovali van grada, pa je 1645. godine došlo i do nestašice kruha, iako je pšenica u fonticima, koja je propadala i trebala biti iskorištena, ondje bila uskladištena i dvije do tri godine.³⁷ Ta se pšenica za potrebe fontika redovito kupovala

30 J. Jelinčić, „Regesti druge knjige...“, 261.

31 Isto, 264.

32 Isto, 267.

33 Isto, 271.

34 Na ist. mj.

35 Isto, 275.

36 Isto, 276., vidi i; J. Jelinčić, „Preživljavanje na području labinske komune od 16. do 18. stoljeća“ u *Cerealia, oleum, vinum...: Kultura prehrane i blagovanja na jadranskom prostoru, Zbornik radova* - 3. istarski povijesni biennale, Marija Mogorović Crljenko, Elena Uljančić – Vekić (ur.), Poreč 2009., 163. – 170.

37 Isto, 286.

novcem gradske riznice, a grad je, kako vidimo, desetak godina nakon nestašice kruha upao u velike financijske probleme.

Konačno, jasno je kako je gospodarska moć labinske komune drastično oslabila u razdoblju između kraja 16. i početka 17. stoljeća, a što je posljedica mnogih okolnosti i nedaća, poput epidemija, graničnih sukoba i Uskočkoga rata, koje su pogodile novovjekovnu Istru. Također, uskočki su prepadi na početku 17. stoljeća postali uzrokom ovakvih problema, ako ne izravno onda zasigurno posredno kao jedan od uzročnika Uskočkoga rata.

Izvori nam pružaju podatke i o drugoj, „nematerijalnoj“ vrsti posljedica, a koje su se javljale paralelno s uskočkim prepadima. Naime, godine je 1608., kako je ranije u tekstu opisano, labinski podestat zbog odjeće (!) devetoricu gusara iz Poljica prepoznao kao uskoke iz Senja, a četiri je godine kasnije, 1612., drugi podestat pokrenuo postupak protiv sedmorice riječkih trgovaca koji su trgovali u Labinu. Točnije, podestat je pogrešno protumačio odredbu vlade u Veneciji o zabrani trgovanja sa Senjanima, Vinodolcima i Riječanima, koja je donesena da bi se narušila uskočka trgovina, a vrijedila je na području Dalmacije, te na otocima Cresu i Krku.³⁸ Ove su se greške labinskih podestata, vjerujem, upravo uzrokovane tom „nematerijalnom“ posljedicom, a koja je utjecala na čitavo stanovništvo istarskog, pa tako i labinskog, priobalja, a to je, naime, strah. Strah je zasigurno bio prisutan u svakodnevici stanovništva Labinštine, a napose onih koji su uskočke napade osjetili na „vlastitoj koži“ te onih koji su postali svjedocima takvih prepada. Grad je smješten na brežuljku tristotinjak metara iznad razine mora, a s čijeg se vrha, dakle iz grada, jasno vidi morski prolaz između Cresa i istočne istarske obale, a kojim su plovili brodovi *lopova iz Senja*. Zasigurno je uskočko brodovlje, te vijesti o uskočkim prepadima koje su stizale do Labinjana onoga vremena, pa i neki prepadi kojima su svjedočili sa sigurne udaljenosti iza gradskih zidina, izazivalo strah.

5. Zaključak

Zaključno, uskočki su prepadi na labinskoj, istočnoj obali Istre s početka 17. stoljeća zapravo bili dio jedne epizode uskočkoga djelovanja, a koja je trajala još od polovine 16. stoljeća. Labin je s njegovom okolicom, dakle, postao samo još jedan prostor uskočke „logistike“, odnosno mjesto pljačke zbog ekonomske i bilo koje druge koristi uskočke zajednice. Nemali broj prepada, kako na istočnom tako i na ostalim dijelovima istarske obale, bili su zapravo tek uvertira Uskočkom ratu kojim će, doduše posredno, uskoci zaprijetiti i samom preživljavanju stanovništva Labinštine. Ti su događaji s početka 17. stoljeća postali onda i uzročnicima teškog gospodarskog stanja u kojem se našao grad sa čitavom svojom okolicom, ali i matičnim poluotokom.

38 M. Bertoša, „Pisma i poruke...“, 130.

Summary

The Uskok war was major conflict which, among other regions, took part in Istria. Before the war, during the second half of 16th and first half of 17th century, uskoks from Senj were on their own will, as subjects and armed forces of Austria, continuously attacking and marauding Venetian territory and the local population.

This article is discussing one of such cases, the case of eastern Istrian coast and town of Labin as its centre, which was also several times exposed to uskoks' raids. During the attacks uskoks' usual target, after approaching the coast and landing, was cattle. During these raids uskoks often conflicted with the local population and so called Black army.

Amongst others, these uskoks' raids became, later in 17th century, cause of the Uskok war, fought between Venetia and Austria which destroyed Istrian economy and hugely regressed living standard of Istrian population.

David Orlović

GODINA 1848. I „ZAHTIJEVANJA NARODA“

Uvod

Događaji koji su označili društveni život u devetnaestome stoljeću uvelike su bili uvjetovani programatskom podlogom koja je stvorena krajem prethodnoga stoljeća, a ona se očituje u dva pisana dokumenta: američka „Deklaracija o nezavisnosti“ (*Declaration of Independence*), koja je utvrdila pravo naroda na ustroj, slobodu, samostalnost i stvaranje vlastite neovisne države, i francuska „Deklaracija o pravima čovjeka i građanina“ (*Déclaration des droits de l'Homme et du Citoyen*) koja je proklamirala prirodno i neotuđivo pravo svakog pojedinca na otpor nasilju, na slobodu, jednakost i druga prava. Ta prava, koja možemo smatrati „izrazom i odrazom duha vremena“¹, postala su civilizacijska tekovina širom zapadnoga svijeta. Hrvatska je elita upravo u to vrijeme razvijala svoju nacionalnu svijest i hrvatski identitet, te je svoju domovinu, koja se tada nalazila u uniji s Austrijom i Mađarskom, smatrala državnopravnim subjektom i nastojala je pod svaku cijenu zadržati takvo stanje. Treba istaknuti da je svijest o tome kako je Hrvatska postojala kao država već u ranome srednjem vijeku održala kontinuitet hrvatske državnosti. Do devetnaestoga stoljeća ta se državnost očuvala u tri županije: Zagrebačka, Križevačka i Varaždinska. Taj je dio, zajedno sa Slavonijom, činio bansku Hrvatsku. Ona je zadržala svoju državnost zajedno s institucijama koje su nju predstavljale: ban, Sabor, samostalno sudstvo i samostalna unutarnja uprava, a taj svoj autonomni položaj Hrvati su nazivali pluralom „municipalna prava“ (*iura municipalia*).

Nakon izbivanja revolucije u Parizu u veljači 1848., niz sličnih događaja pogodio je nekoliko europskih država, uključujući i Habsburško Carstvo. Bili su to šokantni, ali i očekivani događaji.² Dana 13. ožujka pao je režim kancelara i idejnog vođe razdoblja restauracije Clemensa Metternicha u Beču, a u Ugarskoj je pokrenuta revolucija koja joj je trebala dati veću neovisnost od Austrije. Ta revolucija, pokrenuta u Budimpešti na poticaj pjesnika Sandora Petöfyja, dovela je uskoro i do ukinuća feudalnih odnosa od strane ugarskog sabora. Međutim, Mađari su u svom nacionalnom zanosu prema nemađarskim narodima u Ugarskoj, uključujući i Hrvatima, namjeravali postupati na način koji bi značajno ugrozio njihov status. Novi mađarski akti

---

1 Ivo Perić, *Hrvatska državotvorna misao u XIX. i XX. stoljeću* (dalje: *Hrvatska državotvorna misao*), Zagreb 2002., 495.

2 Alan Dž. P. Tejlor, *Borba za prevlast u Evropi (1848-1918)*, Sarajevo 1968., 43.

podčinjavali su i poricali prava Hrvata, kao na primjer mađarski zakoni 1847/8 koji su u potpunosti negirali tradicionalnu hrvatsku autonomiju, te su se apsolutno kosili sa dotadašnjim preporodnim kretanjima u Hrvatskoj.³ Išlo se toliko daleko, da je Ugarski sabor imao u planu izvršiti novu upravnu podjelu koja bi smanjila hrvatski prostor i oduzela mu izlaz na more. Uz to, latinski je jezik trebao ponovno biti nametnut kao službeni jezik. Izgleda, prema Goldsteinu, da su mađarski vladajući krugovi bili uvjereni da će nemađarski narodi Ugarske uz prihvaćanje doseg postfeudalnog razvoja biti mađarizirani.⁴ Događaji koji su uslijedili u ostatku 1848. i tijekom 1849. godine blokirali su ove poteze.⁵

Na reakciju zagrebačkih političkih krugova glede vijesti o najnovijim europskim događajima i situaciji u monarhiji nije trebalo previše čekati – već je nakon održavanja jednoga skupa krenuo 17. ožujka u Beč odbor koji je zahtijevao sazivanje Hrvatskog sabora, teritorijalnu cjelovitost Hrvatske (pripojenje Dalmacije i Vojne krajine Banskej Hrvatskoj) i njeno jače povezivanje sa austrijskim zemljama. Samo dan prije, krenuo je putem Beča zastupati hrvatske interese Ljudevit Gaj, jedan od vodećih ljudi ilirskog pokreta, najpoznatiji kao autor djela *Kratka osnova horvatsko-slavenskoga pravopisanja* iz 1832., te po pokretanju *Novina horvatzkih* i njihova književnoga priloga *Danice* 1835. godine.⁶ Također, u samom je Zagrebu bila pripremana velika narodna skupština koja je trebala nadomjestiti Sabor.⁷ U toj klimi pojavljuje se nova ličnost na hrvatskoj političkoj sceni – pukovnik Josip Jelačić Bužimski, lojalni habsburški časnik, ali i osoba bliska hrvatskim preporodnim idejama.⁸ Njega je dio hrvatske elite, posebno sam Gaj, predložilo Habsburškome dvoru za novoga hrvatskog bana, što je Beč spremno prihvatio, obećavši da će ga uskoro postaviti na tu funkciju. I Beč i hrvatska elita htjeli su na mjestu bana vidjeti vojnu osobu koja se kao takva mogla suprotstaviti mađarskim pritiscima. Inače, Trojedna Kraljevina Hrvatska, Slavonija i Dalmacija bila je bez bana još od uklanjanja s banske dužnosti Franje Hallera u jesen 1845. godine.

„Želje naroda“

Dana 22. ožujka 1848., u Narodnom domu na zagrebačkom Gradecu održan je skup na koji su bili pozvani isključivo pripadnici staleža i redova koji su do 1847. sudjelovali u radu Sabora kraljevina Hrvatske, Dalmacije i Slavonije. Tom je skupu predsjedavao grof i preporoditelj Janko Drašković, autor prvoga hrvatskoga političkoga programa - na štokavskom pisane *Disertacije* iz 1832. godine.⁹ U obliku letka pod naslovom „Želje naroda izjavljene u velikoj narodnoj skupštini grada Zagreba 22. ožujka god. 1848.“, na skupu su prihvaćene želje

3 Usp. Ivo Goldstein, *Povijest, 21. knjiga (Hrvatska povijest)* (dalje: *Hrvatska povijest*), Zagreb 2008., 249.

4 Isto, 250.

5 O revoluciji u Ugarskoj više u: Slaven Bertoša, *Svjetska povijest modernoga doba (XVI. - XIX. stoljeće) s posebnim osvrtom na Apeninski poluotok*, Zagreb 2004., 352-353, 367-368.

6 Više u: Goldstein, *Hrvatska povijest*, 237. O Gajevom putu u Beč (i Graz) više u: Perić, *Hrvatska državotvorna misao*, 78-79.

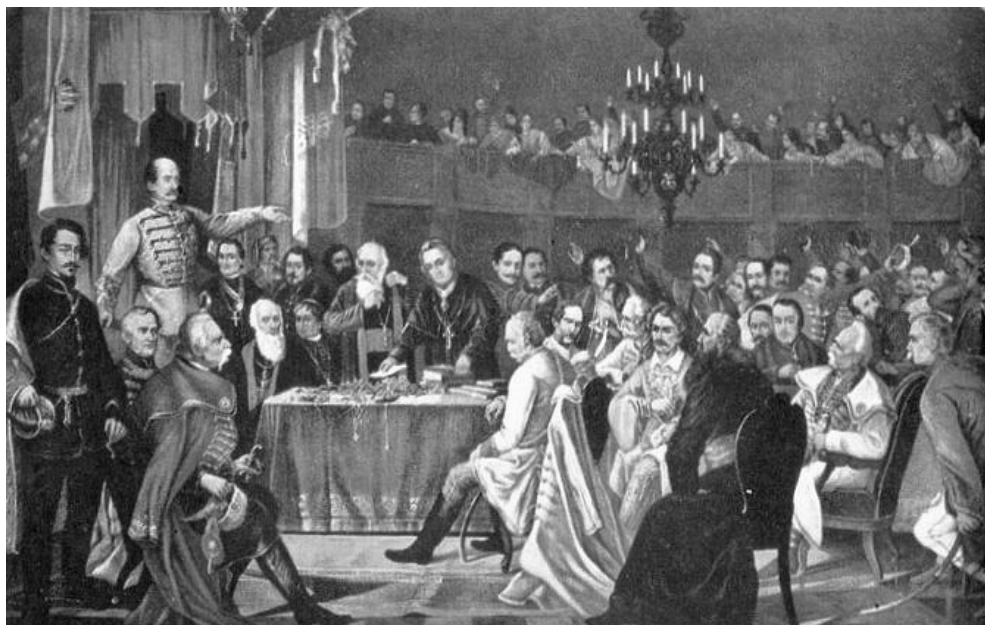
7 Goldstein, *Hrvatska povijest*, 250.

8 Više u: Isto, 252. O Jelačićevim odnosima s Ilircima više u: Perić, *Hrvatska državotvorna misao*, 73-74.

9 Više u: Goldstein, *Hrvatska povijest*, 238., 241-242.

navedene u 22 točke. Smatrajući se predstavnicima hrvatskog naroda, sudionici su željeli: 1. daljnje ostajanje Hrvatske „pod ustavnim kraljem ugarskim i krunom ugarskom“, 2. sjedinjavanje Dalmacije i ostalih dotad odvojenih hrvatskih teritorija unutar Carstva s Hrvatskom, 3. osiguravanje hrvatskih municipalnih prava i narodne nezavisnosti u okviru posebne hrvatske administracije, odgovorne hrvatskom Saboru, 4. uvođenje hrvatskog jezika „u unutarnje i izvanjsko upravljanje“ u Trojednoj kraljevini, 5. uvođenje hrvatskog jezika „u sve manje i više učione“, 6. da se narodu omogući „političko i duševno razvijanje“, utemeljeno „na slobodnom narodnom (...) slavenskom i hrvatskom duhu“, 7. slobodu tiska, 8. što brže sazivanje hrvatskog Sabora, u kojem bi bili zastupnici i Vojne krajine i Dalmacije, 9. zasjedanje Sabora svake godine, i to naizmjenično u Zagrebu, Osijeku, Splitu i Rijeci, te da ga „u izvanrednim potreboćama“ može sazvati i „sam ban na zahtijevanje naroda“, 10. da, počevši od sljedećeg saziva hrvatskog Sabora, u njenu bude zastupana i Vojna krajina, „kao i predstavnici svih staleža – „plemičkog, građanskog, duhovnog i seljanskog“, 11. osiguravanje jednakosti pred sudom pripadnicima svih staleža i vjera, 12. da svim staležima bude nametnuto jednako obvezno „nošenje teretah ili plaćanje štibrah i daćah“, 13. da država izvrši „odkupljenje kmetovah od rabote“, 14. osnivanje Narodne banke u Hrvatskoj, kao što je učinjeno i u Ugarskoj, 15. postavljanje hrvatske vlade kao upravitelja nad hrvatskim narodnim (zakladnim) fondovima umjesto ugarske, 16. osnivanje Narodne garde, 17. ostajanje narodne vojske u domovini u vrijeme mira, pod zapovjedništvom domaćih ljudi, odlazak stranih vojski iz Hrvatske i povratak u domovinu hrvatskih vojnika sa ratišta u Italiji, 18. polaganje prisega vjernosti vojske „ustavnom kralju, občinskom ustavu i municipalnoj slobodi naroda svoga“, 19. puštanje političkih zatvorenika iz zatvora, 20. omogućavanje slobodnih literarnih odnosa sa susjedima i sa „jednokrvnim sunarodnjaci u Bosni, Srbiji i Cornoj Gori“, 21. da se ukinu „sve malte i pogranične straže“ i uvede „slobodno obćenje“ preko granice s Austrijom i Italijom, 22. imenovanje hrvatskog potkralja „pod imenom bana“, ovisnog samo o kralju, i to iz kruga pojedinaca koji će biti kandidirani na prvom sljedećem saborskom zasjedanju.¹⁰

10 Perić, *Hrvatska državotvorna misao*, 75-76.

Slika: Dragutin Weingärtner: „Hrvatski sabor 1948.“

Vrativši se s važnih sastanaka u Grazu i Beču, vezanih za Jelačićevo postavljanje na položaj bana, došao je Ljudevit Gaj u Zagreb 24. ožujka. Gaj se u Zagrebu smjesta sastao s Ivanom Kukuljevićem i Ferdinandom Žerjavićem, članovima „provisornog ravnajućeg odbora“ kojega je imenovala grupa politički aktivnih studenata iz Beča.¹¹ Trebalo je pripremiti „narodne zahtjeve“ za razmatranje i prihvaćanje na već ranije spomenutoj narodnoj skupštini, sazvanoj za slijedeći dan – 25. ožujka 1848. – u 3 sata poslije podne u dvorani Narodnog doma u Zagrebu. Na tom su sastanku ustvrdili kako će prva točka tih zahtjeva sadržati izbor Josipa Jelačića za hrvatskoga bana i da se, prema Periću, „taj izbor prihvati aklamacijom“.¹² Dogovorili su se, također, da narodni zahtjevi budu „u skladu s vremenom i političkim trenutkom“, pri čemu će biti uzete u obzir narodne želje iznesene na prethodnim skupovima 17. i 22. ožujka 1848.¹³ Uspjeli su, tako, formulirati te zahtjeve, svrstane u 30 točaka. Nastajao je u tim trenucima program čitava narodnog pokreta u Hrvatskoj 1848/9. godine.

„Zahtijevanja naroda“

Spomenuta „Narodna skupština“ sazvana je u točno zakazano vrijeme. Na tom su zasjedanju sudjelovali svi društveni slojevi koji su predstavljali Trojednu Kraljevinu Hrvatsku, Dalmaciju i Slavoniju. Osim pripadnika raznih staleža, koji su do tada jedini bili u Saboru, zas-

¹¹ Detaljnije o tom odboru u: *Isto*, 79.

¹² *Isto*, 80.

¹³ Na ist. mj.

jedanju su prisustvovali i pripadnici građanskoga sloja - zagrebački narodnjaci, te studenti Pravoslavne akademije i pitomci biskupskog sjemeništa.¹⁴ Inače, koje su poznate ličnosti bile na tom okupljanju, moguće je vidjeti na slici Dragutina Weingärtnera „Hrvatski sabor 1948.“, koja se nalazi u Hrvatskom povijesnom muzeju u Zagrebu.¹⁵ To je zasjedanje, međutim, najvažnije zbog toga što su na njemu pročitana i zatim usvojena „Zahtijevanja naroda“, program čitava narodnog pokreta u Hrvatskoj 1848/9. godine, izloženog u 30 točaka.¹⁶ Nakon uvodnog dijela: „Mi slavjanski narod trojedne kraljevine želeći kao i do sada ostati i nadalje pod krunom ugarskom, s kojom su predji naši slobodnom voljom sjedinili slobodnu krunu kraljevinah Dalmacije, Hèrvatske i Slavonie, želeći takodjer vèrni ostati sadašnjoj vladajućoj dinastii, postavljenoj na prestol naših kraljevinah po sankcii pragmatičkoj, i zajedno želeći uzdržati čelokupnost monarkie austrianske i dèržave ugarske (...)“; Ljudevit je Gaj pročitao 1. točku tih „Zahtijevanja“: „Buduć da se u izvanrednom položaju nalazimo, i za povratjenje zakonitog stanja potrebito je, da imademo zakonitu vèrhovnu glavu: zato izabramo jednodušno za bana trojedne kraljevine Barona Josipa Jelačića Bužinskoga, muža svega naroda povèrenje imajućega, kojemu banu ima se predati i zapovèd nad vojskom granice i pravo razpisivanja sabora.“ Nakon Gaja, čitanje ostataka zahtjeva preuzeo je Ivan Kukuljević. U ostalim točkama bilo je, mada nešto drukčije formulirano, uglavnom ponovljeno ono, što je već nekoliko dana ranije bilo izloženo u 22 točke „Želja naroda“. Ukratko, tražilo se:¹⁷

- što cjelovitiju i što samostalnjiju hrvatsku državnost, poštivajući pritom vrhovništvo Austrije i Ugarske te kraljevske krune. To je podrazumijevalo reinkorporaciju Dalmacije, Vojne krajine, Međimurja i Istre;
- redovito, svakogodišnje zasjedanje hrvatskog Sabora i to izmjenično u Zagrebu, Osijeku, Zadru i Rijeci;
- formiranje hrvatske vlade, nezavisne od austrijske i ugarske vlade, odgovorne samo hrvatskom Saboru, koji više ne treba biti isključivo staleški;
- uspostavljanje narodne nezavisnosti, koja bi omogućila slobodan narodni razvitak, koji pretpostavlja službenu uporabu hrvatskog jezika u upravi, sudstvu i školstvu, te političko, kulturno i obrazovno djelovanje u „slobodnom narodnom duhu“;
- napuštanje staleškog i uvođenje predstavničkog Sabora, u kojem bi zastupnici, izabrani „na temelju jednakosti bez razlike stališa“, zastupali interese cjelokupnog naroda;
- modernizaciju sudstva, koju bi podrazumijevalo jednakost svih hrvatskih građana pred njim „bez razlika stališa i vjere“;
- ukidanje feudalnih odnosa - time da svi državljani bez razlika plaćaju porez, uz

14 Hrvatski sabor, "Zahtijevanja naroda" - početak modernog Sabora, (<http://www.sabor.hr/Default.aspx?art=1742>)

15 Analizu slike s imenima naslikanih ličnosti moguće je vidjeti u: Goldstein, 251.

16 Cijeli tekst u svom izvornom obliku nalazi se u prilogu, a preuzet je iz: Hrvoje Matković, *Na vrelima hrvatske povijesti*, Zagreb 2006. Dostupan je i na internetu, na stranici: http://hr.wikisource.org/wiki/Zahtijevanja_naroda

17 Perić, *Hrvatska državotvorna misao*, 81-82.

- oslobađanje kmetova od tlake i podložništva;
- podvrgavanje hrvatskih dobara (imanja, glavnica i fondova) pod nadležnost financijskog odsjeka hrvatske vlade, te njihovo izuzeće iz nadležnosti ugarske vlade;
- poticanje gospodarskog razvoja pomoću osnivanja Narodne banke i ukinuća carina;
- jamčenje osnovnih demokratskih sloboda „štampe, vjere, učenja i govora“;
- organizaciju Narodne garde čijeg bi zapovjednika imenovao Sabor.

U vrijeme održavanja skupštine na kojoj su usvojeni ovi zahtjevi nitko nije znao da je car (kralj) Ferdinand još 23. ožujka potpisao dekret o imenovanju Josipa Jelačića za hrvatskog bana. Taj je dekret Jelačić primio 26. ožujka u Glini.¹⁸

„Zahtijevanja naroda“ bila su, u stvari, politički građansko-demokratski program Narodne stranke za razdoblje koje je slijedilo, na tragu ideja francuske revolucije iz 1789. te dvaju dokumenata s kraja 19. stoljeća, američke „Deklaracije o nezavisnosti“ i francuske „Deklaracije o pravima čovjeka i građanina“, spomenutih u uvodu ovog rada. Ova su „Zahtijevanja“ pokazatelj općeg poleta narodnog preporoda u Hrvata, a s predloženim ekonomskim mjerama i jačanja kapitalističkog i trgovačkog sloja izraslog na gospodarskom razvoju četrdesetih godina 19. stoljeća.¹⁹

Da bi se iznesene ideje što brže i među što više ljudi proširile, program je tiskan u obliku letka u nakladi od 15 000 primjeraka (jedan dio i na njemačkom jeziku).²⁰ Zahtjeve je, prema zaključku skupštine koja ih je 25. ožujka 1848. prihvatila, posebna hrvatska delegacija od između 300 do 400 ljudi na čelu s Ljudevitom Gajem trebala uručiti caru (kralju) u Beču. Ta je delegacija stigla u Beč 29. ožujka i zatražila prijem za slijedeći dan. Dogovoren je prijem samo 18 članova kod cara (kralja), te sažimanje „Zahtijevanja naroda“ iz prvotnih 30 u 11 članaka.²¹ Car nije prihvatio zahtjeve, ali je nada hrvatskih narodnjaka ležala u novom hrvatskom banu, osobi koja je kao čovjek iz njihovih redova trebala postupno ostvariti „Zahtijevanja naroda“.

Dvije posljednje točke „Zahtijevanja naroda“ - ona koja traži da svećeničku funkciju mogu obnašati „samo sinovi trojedne kraljevine“, i ona koja traži „ukinutje celibata“ – duboko su ogorčile zagrebačkog biskupa Jurja Haulika, Slovaka, te su ga dovele u sukob sa samim Gajem.²² Svakako su te točke, međutim, u skladu s modernizatorskim i sekularnim idejama tog doba.

Kao što smo vidjeli, jedna od točaka postavila je i zahtjev za ukidanjem kmetstva, bez obzira što je to već bio učinio ugarski sabor. Vijesti u vezi tog pitanja brzo su se proširile

18 Isto, 82.

19 Goldstein, *Hrvatska povijest*, 251.

20 Hrvatski sabor, „Zahtijevanja naroda“ - početak modernog Sabora, (<http://www.sabor.hr/Default.aspx?art=1742>)

21 Perić, *Hrvatska državotvorna misao*, 83.

22 Više u: Isto, 84.

među hrvatskim seljacima. To je uzrokovalo niz nasilnih događaja i velike nemire među seljacima, što je novog hrvatskog bana Jelačića navelo da svojim „banskim pismom“ od 25. travnja 1848. proglasi ukidanje kmetstva, ne čekajući saziv hrvatskog Sabora. Prevenciju daljeg nasilja izvršio je proglašavanjem prijekog suda protiv svih onih kojih su se njime namjeravali koristiti. Ukinuće kmetstva i tlake bio je najznačajniji i najupečatljiviji trenutak revolucionarne 1848. godine za većinu hrvatskog stanovništva.²³ Tim činom prestaje doba staleške i feudalne Hrvatske i počinje razdoblje građanske Hrvatske.

Zaključak

„Zahtijevanja naroda“ su program u 30 točaka čitava narodnog pokreta u Hrvatskoj tijekom prijelomnih 1848. i 1849. godina, nastala mobilizacijom hrvatske političke elite toga vremena i njezinim žustrim djelovanjem u drugoj polovici ožujka 1848. godine, djelovanje koje se poklopilo s postavljanjem pukovnika Josipa Jelačića Bužimskog na mjesto hrvatskog bana. U oba procesa vodeća je ličnost bio preporoditelj i ilirac Ljudevit Gaj.

Dijelom osmišljena 22. ožujka te sastavljena na „Narodnoj skupštini“ u Zagrebu 25. ožujka 1848., „Zahtijevanja“ su predlagala brojne promjene u političkom i društvenom životu Hrvatske, u skladu s duhom vremena otvorenim nakon pisanja američke „Deklaracije o nezavisnosti“ i francuske „Deklaracije o pravima čovjeka i građanina“ s kraja 18. stoljeća. Najvažnije među njima bile su ujedinjenje hrvatskih zemalja, uspostavljanje samostalne vlade odgovorne hrvatskom Saboru, financijska neovisnost o Ugarskoj, ukinuće svih staleških privilegija, ukidanje kmetstva te uvođenje općih građanskih i demokratskih sloboda, a sve to u okrilju želje da se nastavi kontinuitet Habsburške monarhije i poglavarstva cara (kralja) nad Hrvatskom. „Zahtijevanja naroda“ predstavljaju vrhunac razvoja narodnog pokreta i jedan od najvažnijih trenutaka u devetnaestostoljetnim procesima nacionalne integracije i modernizacije u hrvatskim zemljama.

²³ Goldstein, *Hrvatska povijest*, 251.

PRILOG

Zahtjevanja naroda

u narodnoj po upravljajućem odboru sazvanoj skupštini trojedne kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije u glavnom gradu Zagrebu u narodnom domu dana 25. / 13. ožujka god. 1848 držanoj, jednodušno zaključena, i po jednom izaslatom veličanstvenom odboru ovih kraljevinah kraljevskom prestolu za potvrđjenje podnešena.

Mi slavjanski narod trojedne kraljevine želeći kao i do sada ostati i nadalje pod krunom ugarskom, s kojom su predji naši slobodnom voljom sjedinili slobodnu krunu kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, želeći takodjer vèrni ostati sadašnjoj vladajućoj dinastiji, postavljenoj na prestol naših kraljevinah po sankcii pragmatičkoj, i zajedno želeći uzdržati celokupnost monarkie austrianske i države ugarske, kao što i silni podpor biti one velike stečevine, koju se stekli za celu austriansku carevinu kèrvni i važni dani 12., 13. i 14. ožujka ove godine u Beču, zahtjevamo od pravednosti kralja našega sljedeća:

1. Buduć da se u izvanrednom položaju nalazimo, i za povratjenje zakonitog stanja potrebno je, da imademo zakonitu vèrhovnu glavu: zato izabramo jednodušno za bana trojedne kraljevine Barona Josipa Jelačića Buzinskoga, muža svega naroda povèrenje imajućega, kojemu banu ima se predati i zapovèd nad vojskom granice i pravo razpisivanja sabora.
2. Da se naš državni sabor sazove najkasnie do 1. svibnja ove godine u glavni grad Zagreb.
3. Krèpko i novo sjedinjenje u svakom smislu naše po zakonu i dogodovštini k nama pripadajuće kraljevine Dalmacije s kraljevinom hrvatskom i slavonskom, kao takodjer cele naše vojničke granice granice glede političkog upravljanja, kao i sviuh ostalih tečajem vremena izgubljenih s ugarskim varmedjami i s austrianskimi državami sjedinjenih stranah domovine naše.
4. Našu narodnu nezavisnost.
5. Vlastiti nezavisni našem saboru odgovorni ministerium, kojega članovi imadu biti ljudi narodu povoljni i od novieg duha naprèdka i slobode.
6. Uvedenje narodnog jezika u unutarnje i izvanjsko upravljanje kraljevinah naših i zajedno sve višje i manje učionice.
7. Utemeljenje sveučilišta u Zagrebu.
8. Političko i duševno razvijanje na slobodnom narodnom duhu osnovano.
9. Slobodu štampe, vère, učenja i govora.
10. Svakoletni državni sabor na izmènu u Zagrebu, Osèku, Zadru ili Rèci.
11. Tako na pèrvom dojdjućem kako i na svih budućih državnih saborih naših zastupanje (representaciju) naroda na temelju jednakosti bez razlike stališa.
12. Jednakost sviuh bez razlike stališa i vère pred sudom, zajedno javnost, usmenost, porota (Jury) i odgovornost sudacah.

13. Jednakost nošenja teretah ili platjanje štibre i daće sviuh bez razlike stališah, koja štibra opreděliti se ima na našem saboru.
14. Odrěšenje podanikah (kmetovah) od rabote ili tlake i zatim od podaničtva.
15. Podignutje narodne banke.
16. Povratjenje naših narodnih kasah i glavnica, koje su se dosada upravljale u Ugarskoj, i povratak imanjah i kasah fiškalskih. Ove kase i glavnice morati će upravljat naš odgovorni ministerium financiah.
17. Narodnu stražu (gardu), a dèržavni vojvoda ili kapetan, izabran na našem saboru po staroj navadi, bit će njezin vèrhovni zapovèdnik.
18. Svake vèrsti narodna vojska, kad neima izvanjskog rata, neka ostane kod kuće, neka dobiva poglavare domaće, i neka joj se narodnim jezikom zapovèda; u vrème pako straženja i to osobito na kordunu kao što i vojevanja proti izvanjskom nepriatelju ima dobivati hranu, plaću i odèću. Stranjska vojska iz zemlje da izadje, a narodni graničari, koji se nalaze u Italiji, da se odmah kući povrate.
19. Ista vojska narodna, kakove god one vèrsti bila, ima priseći vèrnost občinskomu ustavu, svomu kralju i slobodi naroda svoga i sviuh ostalih slobodnih narodah carstva austrianskog, po načelu čovèčnosti.
20. Svi politički prestupnici tako trojedne kraljevine naše kao i sviuh slobodnih narodah austrianskih neka se iz tamnice puste, imenito pako slavni naš spasitelj i domovine vèrdni sin Nikola Tommasseo.
21. Pravo sdruživanja (associacie), sastanakah i molbah (peticie).
22. Neka se sve mitnice (malte) na medji naše zemlje i dèržavah slavensko- i taliansko-austrianskih ukinu i slobodno obćenje izmedju rečenih dèržavah i nas neka se proglasi. Svekoliko pako pošte u trojednoj kraljevini neka se u svemu podlože našem domaćem ministeriu.
23. Slobodno uvadjanje morske soli u smislu starinskih prava naših.
24. Kao u provincialu gospodske, isto tako neka se dokinu i u granici vojničkoj sve cesarske i občinske rabote; a občinam krajišničkim neka se povrate njihove šume i paše.
25. Glavnicu krajišničkih dohodakah (Gränz-Proventenfond), kojom upravlja dvorsko bojno vèće, neka od sada rukovodi naš ministerium.
26. Svaki krajišnik neka uživa kao slobodan čovèk jednaka prava i slobodu s ostalimi stanovnicima trojedne kraljevine.
27. Neka se u granici občine varoške i seoske uredi na slobodnom temelju, s tim pravom, da mogu same sebe upravljati i sebi sud krojiti.
28. Da se staro ime županiah povrati i da se uredi po starinskom načinu, a na novom temelju sadašnje slobode.
29. Odmah od sada sve domaće časti od najveće počemši, tako duhovničke kao i svètske, nesme drugi imati obnašati nego samo sinovi trojedne kraljevine.
30. Ukinutje celibata, i uvodjenje narodnog jezika u cèrkvu polog starinskog hèrvatskog prava i običaja.

Summary

„The Demands of the people“ is the 30-point program for the entire national movement in Croatia during the crucial years of 1848 and 1849, caused by the mobilization of the Croatian political elite of that time and its brisk activity in the second half of March 1848, relevant action coincided with the setting up of colonel Josip Jelačić in place of Croatian ban. In both processes leading figure was Illyrian Ljudevit Gaj. „Demands“ were partly devised on 22 March of 1848 and composed at the „National Assembly“ in Zagreb on 25 March of 1848. „Demands“ have proposed numerous changes in the political and social life in Croatia, in accordance with the open time spirit after writing the American „Declaration of Independence“ and the French „Declaration of the rights of Man and of the Citizen“ from the end of the late 18th century. Key among these was the unification of Croatian lands, the establishment of an independent government responsible to the croatian Parliament, financial independence in opposition to Hungary, the elimination of all of class privilege, the abolition of serfdom and the introduction of general civil and democratic liberties, all under the auspices of the desire to proceed the continuity of the Habsburg monarchy and authorities of the Emperor (king) over the Croatia. „The Demands of the people“ represent the culmination of the development of the popular movement and one of the most important moments in the 19 century - the processes of national integration and modernization of Croatian lands.

Lana Krvopić

ŠKOLSTVO U ISTRI U DRUGOJ POLOVICI 19. STOLJEĆA

Školski zakoni

Godine 1861. proglašena je autonomna markgrofovija Istra sa svojim Pokrajinskim saborom i Pokrajinskim odborom sa sjedištem u Poreču. Autonomija Istre bila je vrlo ograničena, te je Istarski sabor mogao donositi pokrajinske zakone o općinama, zdravstvenoj zaštiti, gospodarskim aktivnostima, pokrajinskim cestama i porezima, pučkom školstvu i nekim drugim pitanjima koja su bila važna za život stanovništva. Zakoni Istarskog sabora mogli su stupiti na snagu nakon odobrenja središnje vlade u Beču i potvrde cara, a kako je većina satorskih mandata pripadala zastupnicima koji su bili Talijani, oni su ujedno imali i odlučujuću riječ u Istarskom saboru.¹

Istarski preporoditelji 19. stoljeća kao jedan od glavnih ciljeva za napredak Istre i njezinih stanovnika postavili su otvaranje škola na materinskom jeziku. O osnivanju škola ovisila je naobrazba i kulturno-gospodarski napredak, a u Istri i hrvatska narodnost. Prvi uspjeh postignut je državnim zakonom od 21. prosinca 1867. godine u kojem je člankom 19. određeno da se „u zemljama u kojima žive različite narodnosti, moraju zavodi za opću naobrazbu biti tako uređeni, da svaka narodnost nađe sredstva, da se može naobraziti u svome jeziku, a ne treba biti primorana učiti koji drugi jezik pokrajine“. O nastavnom jeziku u školama ovisila je narodna budućnost, a borba oko jezika vodila se u istarskom saboru, državnom parlamentu, školskim odborima i novinama. Zakon iz 1867. oslabljen je već dvije godine kasnije (14. svibnja 1869.) novim školskim zakonom prema kojemu je pokrajinsko školsko vijeće, koje je u mnogim hrvatskim mjestima bilo talijansko, trebalo odrediti nastavni jezik.² Školsko pokrajinsko vijeće ili zemaljsko školsko vijeće za Istru imalo je izvršnu vlast i odlučivalo je o otvaranju novih škola, te postavljanju i premještanju učitelja koje je plaćala zemaljska vlada u Poreču. Novim školskim zakonom napušten je *Opći školski zakon* iz 1774. godine koji je utemeljila Marija Terezija, te su

---

1 Nevio Šetić, *Staleška društva i časopisi hrvatskog učiteljstva u Istri 1891. – 1914.*, Zagreb 2010., 16-17

2 Božo Milanović, *Hrvatski narodni preporod u Istri (1883. – 1947.)*, Pazin 1973., 341.

njime ukinute trivijalne, glavne i normalne škole, a organizirane su pučke i građanske škole.³ U Banskoj Hrvatskoj prvi je zakon o pučkim školama i preparandijama donesen 1874. godine za vrijeme vladavine bana Ivana Mažuranića, a stupio je na snagu 1875. godine nakon kraljeve sankcije. Novim školskim zakonom trebalo se modernizirati pučko školstvo, te se ostvariti određeni kompromis između države i Crkve koja je od 1868. godine mogla držati samo pomoćnu školu. Pučke škole imale su četiri razreda na koje su se nastavljale opetovnice, a nakon njih slijedile su trogodišnje građanske i više škole. Novodoneseni zakon obuhvaćao je područje Trojedne kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, no Dalmacija i Istra ostale su izvan ovlasti Hrvatskoga sabora i bana zbog nepoštivanja Hrvatsko-ugarske nagodbe koja je Trojednoj kraljevini garantirala potpunu suverenost na području unutarnje uprave, sudstva, pravosuđa te bogoštovlja i nastave.⁴

Pučke i građanske škole

Osnovne ili pučke škole otvaralo je C. k. zemaljsko školsko vijeće čije se središte nalazilo u Trstu. Predsjednik tog vijeća bio je ovisan o ministarstvu za bogoštovlje i nastavu u Beču, ali je za mišljenje morao pitati i pokrajinsku vladu u Poreču. Osnovne škole postojale su u gradovima i ostalim većim mjestima. Polazila su ih djeca od 6. do 12. godine, a poslije se gradivo ponavljalo u nedjeljnim večernjim školama zvanim opetovnice čija je svrha bila učvrstiti i donekle proširiti znanje stečeno u šestogodišnjoj pučkoj školi. U gradskim se osnovnim školama cjelokupna nastava izvodila na talijanskom jeziku, dok se u čisto hrvatskim i slovenskim sredinama talijanski jezik učio samo kao nastavni predmet (iako su škole smatrane talijanskim). Škole u kojima su se predmeti održavali na materinskom jeziku postupno su dobile naziv hrvatsko-talijanske ili slovensko-talijanske (dvojezične) škole. U mjestima gdje su živjele dvije narodnosti nastojale su se uvesti paralelke, na način da se u hrvatskim školama ne uči talijanski, a u talijanskim školama hrvatski jezik. Često se znalo dogoditi da Talijani, ondje gdje su bili u manjini, roditeljima govore kako je djeci u svakodnevnom životu potrebniji talijanski jezik nego hrvatski koji im je već poznat i kojega koriste u obitelji, te su nagovarali roditelje da svoju djecu šalju u talijanske paralelke. U mjestima gdje su Hrvati bili u manjini paralelke se najčešće nisu niti otvarale.⁵ Pravno utemeljenje hrvatske osnovne škole dobile su državnim zakonima donesenim nakon Austro-ugarske nagodbe.⁶

Učitelji su najčešće imali srednjoškolsko obrazovanje s time što su prije ulaska u učiteljsku službu morali steći potrebno pedagoško obrazovanje koje se organiziralo na učiteljskom tečaju, te su se morali obvezati da će u pučkim školama raditi najmanje šest go-

3 Ante Cukrov, *Između obrazovanja i denacionalizacije – Lega Nazionale i njezine škole u Istri krajem 19. i početkom 20. stoljeća*, Pula 2001., 95.

4 Agneza Szabo, *Razvoj osnovnog i srednjeg školstva od kraja XVIII. do početka XX. stoljeća*, u: *Hrvatska i Europa: kultura, znanost i umjetnost*, ur. Mislav Ježić, sv. IV., *Moderna hrvatska kultura (XIX. stoljeće)*, Zagreb: HAZU – ŠK, 2009., 224.

5 Božo Milanović, *Hrvatski narodni preporod u Istri (1797. – 1882.)*, Pazin 1991., 291.

6 Vidi Nevio Šetić, *Staleška društva i časopisi hrvatskog učiteljstva u Istri 1891. – 1914.*, 26-29.

dina. Osobe koje su odabirale učiteljsko zvanje najčešće su dolazile iz nižih društvenih slojeva i samo onda kada bi uspjeli dobiti pokrajinsku novčanu potporu za svoje školovanje. Učitelji pučkih škola uglavnom su bili iz Istre, ali bilo ih je i iz Dalmacije i Banske Hrvatske. Usporedba broja osnovnoškolskih učitelja u hrvatskim zemljama (razmjerno broju stanovnika tih zemalja) pokazuje da je u Istri, u školskoj godini 1871./1872., bilo najmanje učitelja.⁷ S vremenom su se počela osnivati i učiteljske škole jer tečajevi na „glavnim“ osnovnim školama nisu bili dovoljni za napredak učitelja. Prva učiteljska škola, u trajanju od tri godine, osnovana je u Rovinju 1870. godine s talijanskim i njemačkim kao nastavnim jezicima, te „ilirskim“ kao obaveznim predmetom za sve one koji su izjavili da će poučavati u „ilirskim“ školama.⁸ Godine 1872. Učiteljska škola premještena je iz Rovinja u Kopar gdje je nastavila s radom. Istovremeno je u Trstu postojala muška učiteljska škola, a u Gorici je postojala škola za muške i ženske učitelje. Koparska učiteljska škola imala je tri odjeljenja: talijansko, slovensko i hrvatsko, a s preseljenjem škole u Kastav 1905. Hrvati su dobili svoju školu.⁹

Hrvatski istarski dječaci koji su željeli nastaviti svoje školovanje uglavnom su odlazili u njemačku pripravnicu i gimnaziju u Pazinu ili Trstu, ili su za nastavak svojega obrazovanja odabirali gimnaziju u Kopru. Od 1854. godine njemački je bio službeni nastavni jezik, a gimnazije su služile kao škole u kojima se taj jezik učio. Profesori i ravnatelji škola najčešće nisu znali niti riječi hrvatskog jezika, ali nakon sloma Bachova apsolutizma morali su napustiti svoja radna mjesta. U sljedećem desetljeću hrvatski postaje nastavni jezik, a škole polako počinju prelaziti u svjetovne ruke. Njemačka gimnazija u Pazinu otvorena je 5. studenog 1836. godine u franjevačkom samostanu, a nastava je bila na njemačkom jeziku. Franjevci su poučavali u gimnaziji do 1873. godine kada je škola uređena kao realna gimnazija s osam razreda. Njemačka je gimnazija prema odluci bečke vlade 1886. godine zbog premalenog broja đaka iz Pazina prenesena u Pulu. Neki đaci svoje školovanje nastavljali su u hrvatskim gimnazijama u Rijeci ili Senju, a Talijani su tada imali tri škole u Trstu, realku u Pazinu i gimnaziju u Kopru. Hrvatski učenici koji su polazili talijanske gimnazije uglavnom su se odnarodili, dok su đaci pazinske njemačke gimnazije, ako su izjavili da su hrvatske ili slovenske narodnosti, morali učiti hrvatski kao obavezni predmet.¹⁰ Istarski hrvatski zastupnici, intelektualci i narodni prvaci od 1868. godine zahtijevali su od austrijske vlade osnivanje hrvatske gimnazije u Pazinu. Bečka vlada odlučila je školske godine 1899./1900. (31 godinu nakon zahtijevanja istarskih zastupnika) otvoriti u Pazinu hrvatsku gimnaziju s osam razreda. Odluku vlade potaknuo je sve veći broj istarskih đaka koji su na svoje školovanje odlazili u Rijeku, gdje austrijska vlada nije imala nikakvog utjecaja.¹¹ Pazinska gimnazija službeno se nazivala C. k. velika državna gimnazija u Pazinu. Njezini đaci od prvog su razreda učili latinski jezik, od trećega grčki, te im je kao obavezni jezik bio i njemački, dok su talijanski jezik učili samo oni đaci koji su ga odabrali.

7 N. Šetić, *Staleška društva i časopisi hrvatskog učiteljstva u Istri 1891. – 1914.*, 30.

8 B. Milanović, *Hrvatski narodni preporod u Istri (1797. – 1882.)*, 296.

9 N. Šetić, *Staleška društva i časopisi hrvatskog učiteljstva u Istri 1891. – 1914.*, 31.

10 B. Milanović, *Hrvatski narodni preporod u Istri (1883. – 1947.)*, 369.

11 *Isto*, 370.

Gimnazija je od 1906. godine primala i djevojčice, no zgradu su 1915. godine zauzeli vojnici. Od sredine iste godine škola je nastavila s normalnim radom sve do kraja Prvog svjetskog rata kada je zatvorena.¹²

Borba za školstvo

Pitanjem školstva, školskih prilika i rada hrvatskog učiteljstva u Istri često se bavio poučni, gospodarski i politički list Naša Sloga, koji je sa svojim suradnicima, Matkom Baštijanom i Antunom Karabaićem, 1870. godine u Trstu pokrenuo biskup Juraj Dobrila.¹³ Nekoliko godina kasnije u Trstu je osnovano i političko društvo Edinost sa svojim istoimenim časopisom. Politički rad u Istri u okviru toga društva odvijao se sve do 1902. godine kada je u Pazinu osnovano Političko društvo za Hrvate i Slovence u Istri. Cilj novoga društva bio je intenzivirati borbu za hrvatska i slovenska prava. Želje naroda i intelektualaca koji su predvodili preporod dolazile su do izražaja i na taborima gdje su govorili čelnici hrvatsko-slovenskog pokreta i na kojima su se donosili zaključci o programu i političkom radu. Narodni zastupnici redovito su se sastajali i dogovarali političke akcije, a od 1884. godine djelovali su u okviru Hrvatsko-slovenskog kluba Pokrajinskog istarskog sabora. Jedan od glavnih ciljeva istarskih intelektualaca i narodnih preporoditelja bio je izvući hrvatsko selo i sitno građanstvo iz bijede, te postići ravnopravni položaj s Talijanima i Nijemcima. Njihovi ciljevi mogli su se postići borbom za politička prava, uklanjanjem nepismenosti i borbom za osnivanje vlastitih škola na materinskom jeziku.¹⁴

Iako je među istarskim stanovništvom bilo najviše Hrvata, većina djece u školskoj dobi nije bila obuhvaćena osnovnoškolskim obrazovanjem, te je školske godine 1874./1875. od 31.021 školskog obveznika školu pohađalo tek 13.797 djece.¹⁵ *Naša sloga* 1872. godine piše kako u Istri ima manje škola nego u prijašnja vremena, te da ih djeca pohađaju u vrlo malenom broju jer su one uglavnom talijanske. Dinko Vitezić je 7. prosinca 1874. u austrijskom parlamentu govorio kako Hrvati u Istri, unatoč tome što čine trećinu stanovništva, nemaju gotovo niti jedne svoje škole. Vitezić je svoj odgovor dočekao tri godine kasnije od ministra bogoštovlja i nastave koji je rekao da je u pučkim školama već svima udovoljeno da brane i njeguju svoju narodnost i jezik.¹⁶ Nedostatak škola na hrvatskom jeziku i postotak djece koja su školu polazila razlog su velike nepismenosti stanovništva Istre u drugoj polovici 19. stoljeća.

Broj hrvatskih škola u Istri počeo se povećavati 1880-ih godina, kao rezultat ojačane narodne svijesti i općinskih vijeća koja su od državnih vlasti sve češće tražila otvaranje škola na hrvatskom jeziku.¹⁷ U Istri je 1883. godine bilo 158 škola. Od 158 škola njih 64 (40%) bilo je na talijanskom, 57 (36%) na hrvatskom i 25 (16%) na slovenskom jeziku, dok je dvojezičnih škola

¹² *Isto*, 371.

¹³ N. Šetić, *Staleška društva i časopisi hrvatskog učiteljstva u Istri 1891. – 1914.*, 19.

¹⁴ Božo Jakovljević, *Iz prošlosti hrvatskog školstva u Istri*, Račice 2006., 13.

¹⁵ *Isto*, 32.

¹⁶ B. Milanović, *Hrvatski narodni preporod u Istri (1797. – 1882.)*, 292.

¹⁷ *Isto*, 294.

bilo 12 (8%).¹⁸ Kao odgovor na porast broja hrvatskih škola, godine 1885. osniva se društvo Pro Patria (Za domovinu) s ciljem širenja i zaštite talijanskog jezika i kulture. Talijansko je školstvo, djelovanjem društva Pro patria toliko uznapredovalo da se nije moglo uspoređivati s hrvatskim i slovenskim.¹⁹ Viktor Car Emin u svojem djelu *Moje uspomene na Družbu sv. Ćirila i Metoda za Istru* piše kako su „propatrijaši“ osnivali svoje podružnice i u najzabitnijim selima Istre i darivanjem siromašne djece mamili seljake i njihovu djecu, te ih privezali uz sebe.²⁰ Dekretom od 10. srpnja 1890. godine Pro patria je raspuštena, no već je 28. listopada 1890. osnovana nova organizacija sa starim ciljevima i programom – Lega Nazionale.²¹ Uloga novoosnovanog društva bila je otvaranje talijanskih škola u hrvatskim i slovenskim mjestima radi talijanizacije djece. Lega Nazionale bila je podupirana od nekih istarskih općina, a svoje prihode sakupljala je u Trstu i Zadru. Svojim darovima i novcem privlačila je čak i u talijanske škole sve do 1915. godine kada ju je, zajedno sa svim podružnicama, raspustila austrijska vlada.²²

Nedovoljan broj hrvatskih škola bio je razlog neobrazovanosti hrvatske djece u Istri. Talijansko društvo Lega Nazionale poslužilo je kao poticaj osnivanju Družbe sv. Ćirila i Metoda za Istru.²³ Pravila Družbe C. k. namjesništvo u Trstu odobrilo je 24. veljače 1893. godine. Svrha Družbe bila je „*podupirati i pospješivati hrvatsko ili slovensko školstvo u Istri na katoličko-narodnom temelju*“.²⁴ Sjedište joj je bilo u Puli, no već godinu dana kasnije ono je premješteno u Opatiju gdje su se održavale odborske sjednice. Poslije 1903. godine glavne skupštine održavale su se u različitim mjestima kako bi se povećala narodna svijest i proširilo zanimanje za Družbu. Družba je svoje prihode sakupljala od članarina, darova i svojih podružnica, kojih je do 1903. godine osnovano gotovo 50. Podružnice su se mogle osnivati u mjestima koja su imala 20 i više članova. Cilj Družbe bilo je otvaranje hrvatskih škola u Istri, te je ona ujedno predstavljala izraz hrvatskog narodnog preporoda u Istri i prosvjetnih težnji. Do 1914. godine otvoreno su 43 škole, a nakon Prvog svjetskog rata i uspostave talijanske vlasti, hrvatske škole su zatvorene.²⁵

U drugoj polovici 19. stoljeća i u Istri se razvio narodni preporod, te se hrvatski narod, predvođen istarskim intelektualcima i svećenicima sve više počeo boriti za svoja prava, za svoje škole i za svoj jezik. Bitke za pučke i građanske škole u Istri vodile su se i na početku XX. stoljeća. Uoči Prvog svjetskoga rata (1913.) u Istri je bilo 175 (50%) hrvatskih, 121 (35%) talijanska, 38 (10%) slovenskih, te osam njemačkih i četiri dvojezične škole.²⁶

18 A. Szabo, *Razvoj osnovnog i srednjeg školstva od kraja XVIII. do početka XX. stoljeća*, 225.

19 A. Cukrov, *Između obrazovanja i denacionalizacije*, 117-118.

20 Viktor Car Emin, *Moje uspone na Družbu sv. Ćirila i Metoda za Istru*, Zagreb 1953., 21.

21 Isto, 144.

22 B. Milanović, *Hrvatski narodni preporod u Istri (1883. – 1947.)*, 367-368.

23 U daljnjem tekstu koristit će se samo Družba

24 B. Milanović, *Hrvatski narodni preporod u Istri (1883. – 1947.)*, 361.

25 B. Milanović, *Hrvatski narodni preporod u Istri (1883. – 1947.)*, 361. – 366.

26 A. Szabo, *Razvoj osnovnog i srednjeg školstva od kraja XVIII. do početka XX. stoljeća*, 226.

Porastom broja hrvatskih škola i održavanjem nastave na hrvatskom jeziku školstvo u Istri počelo se razvijati. Sve veći broj hrvatske i slovenske djece polazilo je školu što je dovelo do smanjenja nepismenosti među stanovništvom Istre. No, s talijanskom okupacijom 1918. godine mnoge hrvatske škole ponovno postaju škole s talijanskim kao nastavnim jezikom, a veliki broj hrvatskih i slovenskih profesora bio je prognan.

Summary

From the 1850s Croatian national ideas have affected region of Istria. One of the main issues of the Istrian leaders and intellectuals, was the issue of education and teaching language in schools. The great power of Italians prevented the opening of the Croatian and Slovenian schools, and for this reason a large number of people of that time were illiterate. Awakening of national consciousness of the croatian people of Istria and their leaders has been proved in their commitment and fight for their own rights and language. At the end of the century their success was visible through the increasing number of schools in Croatian language. In the establishment of schools great assistance has been provided from the newly formed Congregation of St. Cyril and Methodius in Istria. Growth in the number of schools in the Croatian language was interrupted again with another Italianisation after the First World War.

PRILOZI

POVIJESNI KOLORIT

Davor Salihović

GRB GRADA ILOKA

Grad na brežuljku iznad Dunava koji tradiciju vlastita postojanja vuče još iz vremena rimske vlasti na tamošnjem prostoru, istočnom dijelu današnje Republike Hrvatske, u srednjem je vijeku postojao kao grad vlastelinske obitelji Iločkih.¹ Zahvaljujući toj obitelji, točnije njihovom najmoćnijem predstavniku Nikoli, banu cijele Slavonije, ugarskom palatinu i tek formalno kralju Bosne, ovaj je grad pod njegovom upravom u 15. stoljeću dostigao vrhunac vlastita razvoja.² Ipak, smrću Nikole te njegova sina Lovre koji umire 1524. godine bez nasljednika, Ilok dopijeva u ruke ugarsko – hrvatskog kralja Ludovika II. Jagelovića, koji se okoristio svojim ošasnim pravom, i time postaje slobodnim kraljevskim gradom. Ovim činom započinje, doduše kratkotrajan, proces transformacije jednog feudalčeva grada u komunu pa već slijedeće, 1525. godine, grad kodificira vlastita prava te na taj način nastaje Statut, točnije „pravna knjiga“, odnosno „knjiga prava“³, a na naslovnici kodeksa našao se i tek izrađeni novi grb Grada.

Grb grada Iloka, dakle, nije nastao onom klasičnom povijesnom evolucijom srednjovjekovnog znakovlja i simbola. Ovaj je grb izradio poznati minijaturist onoga doba Julije Klović, a po narudžbi tada nove gradske uprave. Klović je unutar ukrašenog štita, i to u njegovom središnjem dijelu, smjestio utvrdu na koju su s obje heraldičke strane prednjim nogama oslonjena dva lava kojima se iznad glave nalaze krune ili, prema nekima, štitovi. Lav je u srednjovjekovnoj simbolici gotovo uvijek predstavljao kralja, odnosno njegovu vlast, a vrlo vjerojatno ova dva lava u grbu Iloka predstavljaju Ludovika kao kralja i Ugarske i Hrvatske, odnosno, lavovi su simboli njegovih dviju kruna. Toj tezi u prilog ide i način intulucije srednjovjekovnog vladara koji se predstavlja kao više osoba, dakle o sebi govori u pluralu, ukoliko vlada dvjema (ili više) krunovinama. Držimo li se ovog zaključka, tada uviđamo tek dvije moguće pretpostavke koje

- 1 Opširnije o Nikoli i uopće knezovima iločkim u; Stanko Andrić, „Oporuka Nikole Iločkoga iz 1471. god.“, *Godišnjak za kulturu, umjetnost i društvena pitanja* – (1996.), 14, 45. – 54.; Isti, *Čudesna svetoga Ivana Kapistrana*, Matica hrvatska Osijek, Slavonski Brod – Osijek, 1999.; Isti, „Ilok i prvi Iločki“ u; „Zbornik radova II. – Dani Julija Benešića“, Marko Samardžija, Mato Batorović (ur.) Ilok 2006., 11. – 21.; Agneza Szabo, „Znameniti članovi iločkog vlaste linstva: knezovi Iločki i grofovi Odescalchi“, *Gazophylacium* – (2007.), 12, 41. – 54.
- 2 Više o povijesnom razvoju grada Iloka u; Emilij Laszowski, *Hrvatske povijesne građevine*, Zagreb 1902.; o urbanističkom uređenju te pojedinim građevinama vidi u; Zlatko Karač, Alan Braun, „Analiza urbanističko – komunalnih i graditeljskih regula o srednjovjekovnom statutu grada Iloka iz 1525. godine“, *Prostor, znanstveni časopis za arhitekturu i urbanizam* – (2000.), 19, 15. – 30.; Željko Tomičić et al., „Dvor knezova Iločkih, crkva sv. Petra Apostola, kula 8 i bedemi; rezultati zaštitnih arheoloških istraživanja 2007.“, *Annales Instituti archaeologici* – (2008.), 4, 7. – 22.
- 3 Prvi koji se detaljnije bavio iločkom „pravnom knjigom“ bio je Schmidt koji je 1938. godine zaključio kako se u ovom slučaju radi o Statutu jednoga grada, pa ga u svojim radovima i naziva „Statutum civitatis Ilok“. Ipak, iz izvora doznajemo kako je kralj Ludovik potvrdio „*librum, iura, leges*“, odnosno „*librum legalem*“, dakle „knjigu prava“, a ne Statut. Vidi; Karač, Braun, n. dj., 17.; Stanko Andrić, „Novi prilozii istraživanju iločkog „statuta“ i srednjovjekovnog Iloka“, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU* – (2004.), 21, 83. – 118.

objašnjavaju simbole postavljene iznad glava lavova. Pretpostavimo li da su to krune, tada je sasvim jasno da se tim simbolom još jednom pojačava lav kao simbol kraljevske vlasti, no pretpostavimo li da se iznad lavljih glava nalaze štitovi možemo zaključiti da oni u grbu stoje kao znakovi onih, dakle, dviju krunovina kojima Ludovik, novi vrhovnik Iloka, vlada.

Utvrda u središtu grba nema dublju simboličku vrijednost, ona tek predstavlja grad omeđen zidinama samog po sebi. Točnije, ovaj simbol u sebi sažimlje najmanje dvije crkve koje tada unutar gradskih zidina stoje, a od kojih i danas djeluje crkva sv. Ivana Kapistrana⁴ izgrađena polovinom 14. stoljeća, doduše pod patronatom Djevice Marije. Uz crkve u gradu se nalazio i dvor knezova Iločkih⁵ na čijem se mjestu danas nalazi dvorac obitelji Odescalchi izgrađen u 18. stoljeću.

Konačno, valja napomenuti i to da se novi statut grada upotrebljavao tek nešto manje od jedne godine, a isto vrijedi i za grb. Naime, već je slijedeće 1526. godine Ilok pao u ruke Sulejmana II. Veličanstvenog koji je koju godinu ranije krenuo u osvajački pohod ka kraljevini Ugarskoj.

---

4 Detaljnije o dolasku Ivana Kapistrana u Ilok i njegovu boravku u gradu u; Stanko Andrić, *Čudesna svetoga Ivana Kapistrana*, Matica hrvatska Osijek, Slavonski Brod – Osijek, 1999.

5 Vidi bilješku br. 2.

VELIKE BITKE

David Orlović

BITKA KOD ADOWE (ADUE)¹

Talijansko službeno kolonijalno prisustvo na afričkom kontinentu otpočelo je 1882. kupnjom crvenomorske luke Aseb. Tri godine kasnije, Britanci su pod pritiskom pobune u njihovom Sudanu pozvali talijanske trupe da zauzmu drugu luku u istoj regiji, Massawu. Kako je Rimu bila dobro poznata činjenica da je unutrašnjost kontinenta mogla bolje poslužiti talijanskim interesima, smjesta se počelo planirati o mogućem prodoru. Prvi pokušaj prodora zaustavljen je 1887. kada su snage Ivana IV., cara susjedne drevne Etiopije, porazile talijanske trupe kod mjesta Dogali. Međutim, poznavajući slabost etiopske države – neslogu među lokalnim moćnicima i borbu za vlast – Talijani su koristeći svoje diplomate i dostavu velikog broja oružja započeli politiku *zavadi pa vladaj*. Dana je podrška Meneliku, protivniku cara Ivana IV., te je on trebao pokrenuti građanski rat protiv cara. Kaos koji je uslijedio nakon smrti cara Ivana IV. Talijani su iskoristili za širenje u unutrašnjost kontinenta, a ubrzo je Menelik uzeo titulu etiopskog cara (*negusa*), pod imenom Menelik II. Italija, pod vlašću agresivnog zagovaratelja kolonijalnog širenja, premijera Francesca Crispija, potpisala je sa Menelikom 1889. tzv. sporazum u Wuchaleu (Uccialliju). Prema tom sporazumu, delimitirani su novostečeni talijanski posjedi, te je Etiopija postala, što se Talijana tiče, talijanskim protektoratom.² Upravo zbog klauzule o navodnom protektoratu, odnosi između Italije i novog etiopskog cara kvarili su se iz dana u dan. Godine 1890. službeno je od talijanskih posjeda na Rogu Afrike stvorena prva talijanska kolonija – Eritreja, prema *Erythraeum Mare*, latinskom nazivu za Crveno more.

Do rasplamsavanja krize došlo je 1894. kada su talijanske trupe ušle u konflikt sa ustanicima u vlastitoj koloniji i sa snagama susjednog etiopskog moćnika Ras Mengeshe, odnedavnog saveznika sve moćnijeg Menelika II. Uvidjevši mogućnost da bi Talijani mogli iskoristiti ove sukobe te prodrijeti unutar Etiopije, car je 17. rujna 1895 proglasio opću mobilizaciju.³ Novi napadi snaga Ras Mengeshe kroz početak 1895. naveli su premijera Francesca Crispija da zapovjedi generalu Oreste Baratieriju, guverneru kolonije Eritreje, da bude spreman uzvratiti.

---

1 Ovaj je članak prerađeni i prilagođeni izvadak iz završnoga rada pod naslovom „Talijanski kolonijalizam na Rogu Afrike krajem XIX. stoljeća“ kojeg je autor napisao pod mentorstvom prof. dr. sc. Slavena Bertoše.

2 Sporazum je imao dvije verzije: jednu na talijanskom i jednu na amharskom jeziku. Za razliku od amharske, ona talijanska je propisivala to da Etiopija postaje tal. protektoratom. Vidi detaljnije u: Carlo Giglio, Article 17 of the Treaty of Uccialli, *The Journal of African History*, VI, 2 (1965), 221-231.

3 Vidi: Saheed A. Adejumobi, *The History of Ethiopia*, Westport – London 2007., 29.

Baratieri je postao svjestan da su najbolje obrambene pozicije od ovih napada upravo u etiopskom području, s druge strane rijeke Mareb.⁴ Međutim, to je dalo novi zamah Menelikovim pozivima za rat i optužbama da Talijani pokušavaju okupirati etiopska područja. Počinjao je tzv. Prvi talijansko-etiopski (ili abesinski) rat.⁵

General Baratieri zapovijedao je relativno malom vojskom od 35,000 ljudi, većinom eritrejskih *askarija*, kolonijalnih vojnika sačinjenih od domorodaca. On je, kao što je to bila i vlada u Rimu, bio uvjeren da će takva vojska biti u stanju obuzdati Menelikovu ogromnu vojsku.⁶ Kalkulacije talijanskoga vojnog i političkoga vrha doista su se pokazale pogrešnima, budući da je Menelik uspio okupiti oko 100.000 ratobornih i dobro naoružanih ljudi.⁷ Do prvog većeg okršaja došlo je 7. studenoga kod planine Amba Alagi, gdje se više od 2.000 talijanskih vojnika našlo okruženim od strane 50.000 Menelikovih ljudi. Etiopljani su napali i savladali neprijatelja, ubivši 1.300 kolonijalnih vojnika i dvadesetak talijanskih časnika.⁸ Ovaj udarac, međutim, nije bio shvaćen kao signal Rimu da se nekako pokuša naći izlaz iz rata, već je uložen dodatani novac u kampanju, uz nove vojnike. Dodatni udarac nastupio je u siječnju 1896., kada se predala talijanska posada u Makalleu, nakon opsade koja je trajala još od prosinca. Mnogo realističniji, Menelik je u međuvremenu pokušavao natjerati utvrđene Baratierijeve jedinice u otvoreni sukob protiv brojnijih carevih vojnika. Etiopske su snage došle u sjeverozapadni Tigre⁹ i utaborile se kod Adowe¹⁰, doslovno ispod Baratierijevog nosa.¹¹ Međutim, obje su strane izbjegavale povući prvi potez. Menelik je znao da bi pretrpio teške gubitke u jurišu na talijanske položaje na uzvisinama između Adigrata i Idaga Hamusa. S druge strane, Baratieri je bio spreman na strpljenje i čekanje koje bi dovelo do nestajanja namirnica etiopskim trupama, za čime je postojala velika mogućnost, budući da je to bio vječiti problem s kojim su se Etiopljani nosili.¹² Međutim, iz Rima je Crispi, već duboko nerealnih ideja, slao brzozjav za brzozjavom, u kojima je naređivao napad radi održavanja talijanske časti. U jednom je takvom brzozjavu, u kojem je Baratierija optuživao za nesposobnost i u kojem je zahtijevao konkretnu akciju, stajalo: „ovo je vojno iskašljavanje, ne rat [...] Spremni smo na bilo kakvu žrtvu samo kako bi se spasila čast vojske i prestiž monarhije.“¹³ Na Baratierijevu je odluku dodatno utjecao niz lažnih informacija, koje su najvjerojatnije izmislili dvojni agenti, prema kojima je careva vojska bila nesposobna boriti se te kako je veliki broj vojnika bio odsutan u prikupljanju hrane.¹⁴

4 Usp. Harold G. Marcus, *A History of Ethiopia*, London 1994., 97. Riječ je o rijeci koja je označavala granicu između Etiopije i Eritreje.

5 Prvi s obzirom da je Drugi nastupio 1935. kada je Italija pod fašističkim diktatorom Benito Mussolinijem izvršila invaziju Etiopije.

6 Marcus, *A History of Ethiopia*, 97.

7 O sastavu i naoružanju etiopske vojske u ratu 1895-96., više u: Paulos Milkias, „The Battle of Adwa: The Historic Victory of Ethiopia over European Colonialism“ (dalje: *The Battle of Adwa*) u: *The Battle of Adwa: reflections on Ethiopia's historic victory against European colonialism*, ur. Paulos Milkias – Getachew Metaferia, New York 2005., 55.-56.; Bruce Vandervort, *Wars of Imperial Conquest in Africa, 1830–1914*, London 1998., 160.

8 Marcus, *A History of Ethiopia*, 97.

9 Na sjeveru Etiopije, uz granicu sa Eritrejom. Više u: Chris Prouty – Eugene Rosenfeld, *Historical Dictionary of Ethiopia and Eritrea*, Lanham – London 1998. 298.-300.

10 Talijanska literatura ovo mjesto naziva talijaniziranom verzijom, „Adua“. U literaturi na engleskom jeziku prisutan je i naziv „Adwa“.

11 Marcus, *A History of Ethiopia*, 98.

12 Vidi: Vandervort, *Wars of Imperial Conquest in Africa*, 24-25.

13 „...e' una tisi militare, non una guerra [...] Siamo pronti a qualunque sacrificio per salvare l'onore dell'esercito ed il prestigio della monarchia.“ Cit. u: Denis Mack Smith, *I Savoia Re d'Italia*, Milano 1994., 160.

14 Marcus, *A History of Ethiopia*, 98.

U devet sati navečer 28. veljače 1896., talijanske su se trupe, pod zapovjedništvom četvorice generala – Arimondija, Albertonea, Dabormide i Ellene – uputile u marš prema tri uzvišenja koja su dominirala nad Menelikovim taborom, s ciljem da ga s njih iznenade. Međutim, tijekom noći, što zbog loših mapa i loših komunikacija, nekoliko se dijelova talijanske vojske previše udaljilo od glavnine snaga, što ih je učinilo ranjivijima.¹⁵ U međuvremenu, Menelik je, zbog nestajanja namirnica, već zakazao povlačenje za 2. ožujak. Možemo samo zamisliti koje olakšanje je doživio kada je od kurira i izvidnica čuo da se približavaju talijanske trupe, znajući da će brzo doći do bitke. U 5.30 sati ujutro, 1. ožujka, Menelik je svojim 100.000 vojnika zapovjedio kretanje prema nadolazećim Talijanima. Prvi hici zapucani su u šest ujutro te se nakon više valova etiopskih napada talijanska vojska raspala i do podneva započela povlačiti.¹⁶ Menelik je mogao nastaviti potjeru za poraženim neprijateljem i ući u Eritreju, ali je odlučio ne ugroziti ovu pobjedu, ostavivši time talijanske posjede netaknutima.¹⁷

Od 100.000 Etiopljana koji su se borili kraj Adowe, oko 7.000 njih je poginulo i 16.000 ranjeno. Mnogi od ranjenika nisu dugo preživjeli zbog nedostatka potrebnih medicinskih njege. Od 10.600 Talijana, oko 4.900 ih je poginulo, 50 ranjeno i 1.900 zarobljeno. Broj poginulih *askarija* bio je oko 2.000, dok je 1.000 bilo ozlijeđenih i oko 1.000 njih je zarobljeno.¹⁸ Poznata je činjenica da je nakon bitke velikom broju zarobljenih *askarija*, koje se u Etiopiji smatralo izdajnicima, odsječena desna ruka i lijeva noga (ljevacima obratno).¹⁹ Talijani su u bitci kod Adowe izgubili polovicu ljudi, što je rekord devetnaestoga stoljeća i čini je jednom od najtragičnijih vojnih okršaja za jednu europsku vojsku toga stoljeća.²⁰ Između ostaloga, udarac je bio još veći s obzirom da je prvi put poraz nastupio od vojske druge rase, te je bitka kod Adowe kao takva došla devet godina prije poraza slične težine koji su bijelci pretrpjeli u Rusko-japanskom ratu.

Odmah nakon Adowe, suočen s bijesom i demonstracijama vlastitog naroda, Francesco Crispi je bio primoran napustiti vlast, te se on više nikad neće vratiti u politiku. Pod novim premijerom, markizom di Rudinijem, Italija je 26. listopada 1896. u Addis Abebi potpisala s Etiopijom sporazum u kojem su određene konačne granice Eritreje i u kojem je poništen sporazum u Wuchaleu, zajedno s klauzulom koja je nametala talijanski protektorat nad Etiopijom. Etiopija je konačno bila prihvaćena kao neovisna država.

Udarac kod Adowe ostao je dugo ukorijenjen u talijanskoj kolektivnoj psihi. Prema Vandervortu, smrt politike prestiža podsjetila je Talijane da je njihova domovina siromašna i slaba u usporedbi s ostalim europskim imperijalnim silama. Povećao se već postojeći osjećaj nacionalne inferiornosti koji je pripremio teren za dolazak Benita Mussolinija i njegovog fašističkoga pokreta, koji je obećavao obnovu talijanske veličine na primjeru Rimskoga Carstva. Vandervort nadalje tvrdi kako je „sramota“ Adowe učinila ključne dijelove talijanske javnosti, a

¹⁵ Vidi: Marcus, *A History of Ethiopia*, 98.; Vandervort, *Wars of Imperial Conquest in Africa*, 162.

¹⁶ Detaljnije u: Milkias, „The Battle of Adwa”, 57-62.; Vandervort, *Wars of Imperial Conquest in Africa*, 163.

¹⁷ Usp. Marcus, *A History of Ethiopia*, 99.

¹⁸ Vandervort, *Wars of Imperial Conquest in Africa*, 163.

¹⁹ Isto, 164.

²⁰ Na ist. mj.

pogotovo vojske, vrlo receptivnima prema fašističkim pozivima na osvetu i novom uspostavljanju talijanske veličine kroz imperijalnu ekspanziju.²¹ To će kulminirati fašističkom invazijom Etiopije 1935. Čovjek koji će inicirati tu kampanju, Benito Mussolini, imao je 1896. trinaest godina. Nešto kasnije, on će tvrditi kako je „njegova imaginacija pokrenuta nakon tragedije kod Adowe pokrenula njegov rad ka postizanju osvete i obnavljanju talijanske slave.“²²

Pobjeda kod Adowe poštedila je Etiopiju sudbine većine afričkoga kontinenta. Štoviše, ona je uskočila u proces osvajanja i podjele afričkih područja (doduše samo onih susjednih), te je postala respektiranom monarhijom među ostalim državama svijeta.²³ Međutim, u događajima s kraja XIX. stoljeća leži klica nesloge i neprijateljstva koja će pogoditi stanovništvo Roga Afrike i koja će izaći na vidjelo u drugoj polovici XX. stoljeća i kulminirati u nizu građanskih i međunarodnih konflikata.²⁴

---

21 Isto, 158.

22 Isto, 165.

23 Više u: Marcus, *A History of Ethiopia*, 100.-101.

24 Više u: B Vandervort, *Wars of Imperial Conquest in Africa*, 165.-166.

Nikša Minić

KUMANOVSKA BITKA

Balkanski ratovi vođeni su između zemalja članica Balkanskog saveza¹ i Osmanskog Carstva u razdoblju od 1912. do 1913. Iako kratkotrajni, bili su ispunjeni velikim gubicima na obje strane i predstavljaju ulazak u završnu fazu procesa buđenja nacionalnih osjećaja u zemljama na Balkanskom poluotoku.

Osmansko je Carstvo u tom razdoblju prolazilo kroz krizu koja se očitovala i u vojsci kojoj je bila potrebna temeljita reorganizacija. Veliki problem osmanskoj vojsci predstavljale su rezervne snage tzv. redif, koje su bili sastavljene od neo-osmanskih državljana čija je lojalnost prema sultanu bila mala ili gotovo nikakva pa se kao posljedica javljalo dezertiranje. Uz to, slabo školovanje časnika i vojnika izazivalo je podvojenost među trupama produbljujući tako krizu. S druge strane, nošeni jakim nacionalnim nabojem, srpski su vojnici stupali homogeno, motivirani da se jednom zauvijek oslobode osmanskog utjecaja.

Kumanovska bitka u kojoj su sudjelovale srpska Prva armija i osmanska Vardarska armija², odvijala se 23. i 24. listopada 1912. na području današnje Makedonije te predstavlja jednu od najznačajnijih bitki Prvog Balkanskog rata. Za srpsku je vojsku to bila prva bitka koju je vodila u ratu, dok su se osmanske snage već sukobile s Grcima i Bugarima i bile uvjerljivo poražene.

Srpski je vojni stožer, na čelu s generalom Radomirom Putnikom, pretpostavio da će se glavne osmanske snage nalaziti na Ovčjem polju, što je bila kriva procjena, nastala pogrešnim informacijama od strane obavještajne službe.³ Vođen tom procjenom, vojni je stožer poslao tri armije u pravcu Ovčjeg polja, koje su se 22. listopada utaborile: Treća armija (zapovjednik general Božidar Janković) u području Prištine, Druga armija (zapovjednik general Stepa Stepanović) kod Stracina te Prva armija (zapovjednik prestolonasljednik Aleksandar) sjeverno od Kumanova.

Iz stožera Prve armije, primijećene osmanske snage kod Kumanova okarakterizirane

---

1 Balkanski savez formiran je 1912. godine za neposredno prije početka Balkanskih ratova. Članice Balkanskog saveza bile su Srbija, Crna Gora, Bugarska i Grčka. Ciljevi saveza bili su oslobođenje preostalih dijelova Balkanskog poluotoka od osmanske vlasti i sprečavanje prodora Austro-Ugarske i Njemačke prema istoku.

2 Vardarska armija bila je dio osmanske Druge armije, vidi: Richard C. Hall, *The Balkan Wars 1912-1913: Prelude to the First World War*, London – New York 2002., 47.

3 *Vojna enciklopedija*, svezak 4., Beograd 1970., 761.

su kao slabe, čiji je jedini zadatak bio da uspore napredak srpske vojske prema Ovčjem polju. Time se Prva armija dovela u opasnost ostavši izolirana od drugih armija, a kao dodatnu poteškoću predstavljala je slaba komunikacija između armijskih divizija.

Naime, Osmanlije su mnogo bolje iskoristavale potencijal obavještajnih jedinica, pa je Zeki paša, zapovjednik Vardarske armije, imao gotovo točne podatke o kretanju i jačini srpskih armija. Armija kojom je zapovijedao Zeki paša, sastojala se od tri korpusa (5., 6. i 7. korpus) te je brojala ukupno 58 000 ljudi što je bilo puno manje od srpske Prve armije koja se sastojala od 132 000 vojnika raspodijeljenih u šest divizija (pet pješadijskih i jedna konjanička).⁴⁴

Po naredbi Nazima paše, vrhovnog zapovjednika osmanske vojske koji je bio pristaša napadačke taktike u ratu, Zeki paša odlučio je prvi krenuti u sukob i tako započeti Kumanovsku bitku. U noći s 22. na 23. listopada, 6. korpus je zajedno s 13. nizamskom divizijom (dio 5. korpusa), prešao preko rijeke Počinje i sasvim se približio lijevom krilu Prve armije na kojem se nalazila Dunavska I divizija. Iako je straža uočila kretanje trupa ispred svog položaja zbog guste magle, daljine i loše veze nisu uspjeli utvrditi njihov identitet.

Zbog zaključka da su to trupe koje su se povlačile od Stracina prema Kumanovu, donesena je odluka da Dunavska I divizija pošalje jedan bataljun kako bi ih zarobio. Istovremeno, konjanička divizija poslala je dvije pukovnije na položaj ispred Dunavske I divizije. Odmah je došlo do sukoba. Pukovnije su natjerane na povlačenje sve do položaja divizije, dok se bataljun sukobio s 17. nizamskom divizijom (6. korpus), a u povlačenju ga je napala 13. nizamska divizija čime je bio potpuno razbijen. Kao pomoć napadnutom bataljunu, poslan je u pomoć još jedan bataljun kojeg je također 13. nizamska divizija potpuno razbila čime je nastalo rasulo na lijevom krilu Dunavske I divizije kojoj je na tom položaju ostao jedan bataljun da brani nasrtaje osmanskih divizija.

Iako je takvim razvojem događaja lijevo krilo Prve armije bilo izrazito oslabljeno, Osmanlije su propustile zadati konačni udarac jer je Zeki paša krivo procijenio izlete srpskih bataljuna i zaključio da srpska vojska na svojim položajima drži puno veće snage te je obustavio daljnje napade na lijevoj strani.

Umjesto toga, odlučio je koncentrirati svoje snage na desno krilo Prve armije. Ipak, da se Dunavska I divizija ne oporavi, poslana je Štipska redifska divizija (5. korpus) da vrši napade na njezinom lijevom krilu. Međutim, bilo je prekasno jer je taj položaj ojačan dolaskom dodatne pukovnije i artiljerijskim bataljunom. Upravo je artiljerija odigrala ključnu ulogu u odbijanju osmanskih snaga i zaposjedanju napuštenih položaja.

Desno krilo Prve armije branila je Moravska I divizija koja je toga dana bila izložena teškim artiljerijskim napadima osmanskog 7. korpusa. Konjanička pukovnija je trpjela strašne gubitke što je primoralo kompletnu diviziju na povlačenje. Unatoč tome, osmansko sporo napredovanje i neodlučnost da zadaju konačan udarac, omogućili su Moravskoj I diviziji da krene u protunapad. Teška i mukotrpa borba u kojoj je artiljerija odnijela mnogo života na obje strane na kraju je uzrokovala povlačenje osmanske i omogućila srpskoj vojsci da kolikotoliko konsolidira svoje redove na kraju prvog dana bitke.

4 Hall, *The Balkan Wars 1912-1913*, 45.

Zapovjedništvo Prve armije zbog slabih veza nije imalo ni približno točan uvid u ozbiljnost sukoba koji su se odvijali toga dana, pa je izdalo zapovijed o pokretu armijskih divizija dalje na jug, prema liniji Bulačani - Novo Selo – Biljanovci - Slatina Mahala čime je vojska ušla još dublje u neprijateljski teritorij i tako se nedovoljno oporavljena našla u velikoj opasnosti. Tek kasnije se saznalo o težini borbe koju je vojska vodila, ali bilo je prekasno da se naredba promijenjena zbog nemogućnosti uspostavljanja veze između vrhovnog zapovjedništva i zapovjednika divizija.

S obzirom da je smatrao da tijekom borbe ide na njegovu stranu, Zeki paša je naredio svojim korpusima da i sljedećeg dana produže napad. Sasvim slučajno, to je odgovaralo kretanju Prve armije koja je prešla u ofenzivu. Rano ujutro 24. listopada došlo je do sukoba Drinske I divizije i 6. korpusa. Bez obzira na gubitke uzrokovane osmanskim vatrom, srpska se divizija probila do Biljanovca i prisilila na povlačenje Bitoljsku redifsku diviziju te je tom prilikom osvojila 8 topova.⁵ Istovremeno je Moravska I divizija, nakon što je odbila napade 7. korpusa, u suradnji s Timočkom II divizijom prešla u napad i natjerala osmanske snage na povlačenje najprije do utvrđenog položaja sjeverno od Kumanova, a zatim sve do Skopja.

Na lijevom srpskom krilu 5. i 6. korpus su napali Dunavsku I diviziju s ciljem obuhvaćanja njezinog lijevog krila. Iz teškog ju je položaja izvukla Dunavska 2. divizija. Drinska I divizija je uz snažnu artiljerijsku vatru odbila napade 17. nizamske divizije i prisilila je na odstupanje zauzevši naposljetku Zebrnjak nakon čega je produžila kretanje prema Golemom ridu ugrozivši lijevi bok 5. korpusa na kojem se nalazila 13. nizamska divizija što je primoralo korpus na povlačenje. Uz borbe koje su vodile divizije, Konjička je divizija istog jutra potukla dijelove Štipske redifске divizije. Vidjevši sve veći napredak srpske vojske, osmanski su vojnici započelo panično povlačenje koje je dovelo do poraza.

Poraz kod Kumanova je uspaničio i demoralizirao Osmanlije koji su se povukli do Bitolja niti ne pokušavši braniti strateški važan grad Skopje u kojem su ostavili mnogo oružja i potrepština. Pretrpjeli su 12 tisuća mrtvih i ranjenih dok su srpske snage brojale 687 poginulih, 3208 ranjenih i 597 nestalih vojnika. Poslije poraza od bugarske i grčke vojske, bio je to još jedan veliki udarac za Osmansko Carstvo. O tadašnjem psihološkom stanju osmanske vojske najbolje govori pokušaj atentata na Zekija Pašu od strane jednog vojnika. S druge strane, srpska vojska nije bila svjesna da je Vardarska armija potučena i da je bitka dobivena pa su odustali od gonjenja ostataka osmanske vojske, jer je srpski vojni stožer zbog slabe izviđačke i obavještajne službe i dalje bio uvjeren da će se veća bitka s osmanskim vojskom odvititi na Ovčjem polju. Da su znali težinu svog uspjeha, vjerojatno bi proganjali ostatak protivničke vojske i na taj način razbili njihove ambicije na makedonskom bojištu.

⁵ *Vojna enciklopedija*, 762.

VELIKE LIČNOSTI

Sanja Orepić

AURELIJE AUGUSTIN – DOCTOR GRATIAE¹

“Ljudi putuju pa se dive visovima planina,
divovskim valovima mora, dugim tokovima rijeka,
širokom prostranstvu oceana, i kružnom gibanju zvijezda;
a pored sebe prolaze i - ne čude se ničem.»

Kršćanstvo se javlja u Palestini ponajprije unutar židovske zajednice kao kult i pokret malobrojnih sljedbenika. Židovi su često bili pod raznom vlašću: Egipćana, Perzijanaca i Rimljana, ali su očuvali vjeru u jednog boga² i Mesiju, preko mnogih proroka.

Kršćanstvo je pri tome sintetiziralo različite religiozne i idejne utjecaje onog vremena. Razvilo se na židovskoj starozavjetnoj tradiciji koncentriranoj oko deset zapovijedi, ali je ujedno i nov i revolucionaran pokret.³

Isus propovijeda ljudima spas na drugom svijetu, a ovaj svijet je bezvrijedna dolina suza i priprema za zagrobni vječni život u duhu (tako se razbija harmonija duha i tijela koja je bila ideal antičke kulture), a zahtijeva se i prekid s vrijednostima ovoga svijeta, te se preporod temelji u unutrašnjosti svijesti (Bog je u našem srcu).

Kršćanstvo naviješta skori obračun, sudnji dan, a uvjet spasa je bol i patnja, askeza, odricanje od tjelesnog života, dok se nada i perspektiva (makar na drugom svijetu, gdje će biti ostvarena zajednica ljubavi) pruža ispaćenom puku vjerom u boga Oca, neiscrpnog izvora ljubavi.⁴ Kršćani su predstavljali otpor vlasti jer nisu priznavali druge kultove (pa ni onaj cara) a usto su se i izdvajali iz društva u svoje zajednice. Zato su bili izvrgnuti dugotrajnim i okrutnim progonima, no kako kršćanstvo jača, tako ga i sama vlast počinje štiti, a onda i podupirati.

Godine 313. Konstantin je Milanskim ediktom priznao kršćanstvo ravnopravnim s drugim kultovima, a 319. godine postaje državnom religijom Rimskog Carstva. Ono je sada manje revolucionarno i traži od vjernika pokornost vlasti, poslušnost i zlim gospodarima i poštovanje postojećih odnosa. Već u 2. stoljeću stvara se crkvena organizacija i kršćanstvo se

---

1 Učitelj nauke u milosti božjoj.

2 Nosioc moralnog poretka svijeta.

3 Boris Kalin, *Povijest filozofije s odabranim tekstovima filozofa* (dalje: *Povijest filozofije*), Zagreb 2002., 111.

4 Isto, 111-112.

snažno institucionalizira.⁵

Kršćansko vjerovanje u ono što je dano najvišim svjedočanstvom objave isključuje istraživanje, odnosno nova vjera isprva ne nastoji oko racionalne uvjerljivosti svojih teza. Trebalo je osigurati da svaki pojedinačan pristup vjeri bude valjan, oduprijeti se herezi i filozofskoj kritici. Htjelo se djelovati i na obrazovanje ljude pa Crkva zato kreće racionalno utemeljiti svoje učenje, odnosno u izgradnju filozofske osnove (uspjela je osvojiti svijet stare kulture samo time što je tu kulturu u sebe primila i preuredila).

Prvi koji pokušavaju spoznajom doći do objavljene istine vjere i uspostaviti filozofiju kršćanstva s osnovnim problemom odnosa vjere i uma su gnosticisti te apologeti koji brane izvorno religiozno čuvstvo te ga pretpostavljaju svakoj znanstvenoj i filozofskoj spoznaji. Njihovi nesustavni pokušaji ubrzo su ugrozili osjećaj sigurnosti religioznog uvjerenja i izazvali reakciju branitelja vjere.

Sam Tertulijan odbija svaku vezu vjere sa spoznajom, odnosno religije sa filozofijom te smatra kako je svaki priprosti kršćanin bliži Bogu od Platona. Heretički je dalje tražiti nakon što smo već došli do vjere ("credo quia absurdum").⁶ Samo ono što je apsurdno može biti predmet vjere, dok ne treba vjerovati u ono što kao predmet znanja i racionalne spoznaje spoznajemo jasno i uvjerljivo.

Kako su zahtjevi Crkve bili jači od otpora apologeta, kreće postupna helenizacija kršćanstva. Pritom je prihvaćeno i asimilirano samo ono što odgovara njegovu nadzoru i pokretu. Čitavo to razdoblje, od 1. do 8. stoljeća, najprije obrane kršćanstva protiv religija pogana i ranih sekta, zatim sustavnije izgradnje i konačno razrade kršćanske nauke zove se patristika (patres - crkveni oci, kršćanski pisci starog vijeka čije učenje Crkva prihvaća).⁷

Najveći mislilac toga doba i glavni predstavnik patristike jest sv. Aurelije Augustin. Rođen je 13. studenog 354. godine u Tagasti u sjevernoafričkoj rimskoj provinciji Numidiji (danas Souk-Ahras u Alžiru), od oca poganina Patricija i majke kršćanke sv. Monike. Primio je kršćanski odgoj, ali ne i krštenje po običaju onoga doba. Početnu naobrazbu dobio je u svom rodnom mjestu te je kasnije nastavio u Madauri i Kartagi poduke iz gramatike, književnosti i retorike. Augustinova je izobrazba bila retorička, a ne filozofska. Govorništvo ga je navelo na zanimanje za filozofiju: Ciceronov dijalog "Hortensius" izvršio je na njega veliki utjecaj te pobudio u njemu ljubav prema filozofiji kao traganju za mudrošću. No Ciceron ga nije zadovoljio pa je počeo čitati Sveto pismo od kojeg ga je odbila spoznaja da neke istine nisu razumski dokazane. Nakon završetka studija Augustin se posvetio učiteljskom pozivu. Najprije u Tagasti otvara retorsku školu, zatim predaje u Kartagi i u Rimu, a 384. godine dobiva posredstvom rimskog gradskog prefekta Simaha, mjesto učitelja retorike u Milanu.

Augustinova majka Monika bila je pobožna kršćanka. Ona je pokušavala svom sinu približiti kršćanstvo, ali Augustin u svojim mladim godinama nije pokazivao veći interes. Iz-

⁵ Isto, 112.

⁶ Vjerujem da je apsurdno.

⁷ Kalin, *Povijest filozofije*, 113.

vanredno nadaren, u društvu čaroban, živio je objesno, raskalašeno, uživao u životu u svakom smislu. U mladosti je bio agnostik, tražeći spoznaju pristaje uz dualistički maniheizam. Pripadnici te mistične sekte su vjerovali kako se dva univerzalna načela, Dobro i Zlo, bore za prevlast nad svemirom. Čak ni na nagovor majke Monike ne prihvaća nauk Crkve.

Do svoje 28. godine pripadao je tzv. slušateljima (auditores) koji su bili vanjski članovi sljedbe bez posebne inicijacije. Kroz devet godina bio je sljedbenik manihejske sekte i činilo mu se da maniheizam uspijeva dati uvjerljiva tumačenja problematike zla u svijetu, a da za to nije svaljivalo odgovornost na Boga u kojeg je Augustin iako još nekršten, stalno vjerovao. Ipak su ostale mnoge sumnje koje su samo rasle, a ni najuččeniji maniheistički učitelji nisu mu znali dati odgovor.

Njegova je majka stalno molila za sinovo preobraćenje. U međuvremenu je Augustin usvojio držanje tzv. srednje Akademije. Počinje filozofirati kao skeptik, sumnja u sve pa i u samu sumnju, ali je pronašao iskaz u koji ne sumnja – "Sumnjam, dakle jesam." U Milanu se susreće s neoplatonističkim učenjima koja će kasnije naći mjesto u njegovoj kršćansko-filozofskoj sintezi. Pomalo je prelazio na kršćanstvo, osobito pod utjecajem propovjedi sv. Ambrozija.

U Milanu je počeo čitati i Bibliju. Napisao je u svojem epohalnom djelu *Ispovijesti* simpatičnu zgodu, kako je u jednom milanskom vrtu čuo dječji glas koji mu je ponavljao pripjev što ga nikad ranije nije čuo: tolle, lege, tolle, lege, "uzmi, čitaj, uzmi, čitaj" (VIII, 12,29). To ga je potaknulo da otvori Bibliju i pročita stih, iz Poslanice Rimljanima 13,13.

Nakon dvije godine u Milanu Augustin se 386. vraća u rodnu Tagastu. Imao je tada 31 godinu i sa sobom na obiteljsko imanje dovodi i svog sina Adeodatusa kojeg mu je ostavila njegova dugogodišnja ljubavnica. Na imanju živi vrlo povučeno, promišlja o vjeri na koju se preobratio i odgaja svog sina. Godine 387. kršten je zajedno sa sinom i prijateljem Alipijem. Nakon nekoliko mjeseci kad se vraćao u Afriku, u Ostiji, kraj Rima, umrla mu je majka, koja je tako dočekala sinovo obraćenje. Nakon majčine smrti ostao je u Rimu oko godinu dana i bavio se pisanjem, a u jesen 388. godine vratio se u Tagastu gdje rasprodaje imanje i počinje živjeti monaškim životom. Adeodatus umire u mladoj dobi i Augustin s 36 godina postaje svećenik u obalnom afričkom gradu Hippo. Godine 395. ili 396. postavljen je za biskupa u istom gradu gdje ostaje do kraja života.

Ulazak u aktivnu crkvenu službu predstavlja preokret u Augustinovo djelatnosti. Posvećuje se posebno brizi za siromašne i propovjedničkoj službi. Veliki dio vremena zauzima pisanje koje se pretežno bavi spornim pitanjima Crkve i vremena.

Augustin umire 28. kolovoza 430. u 76. godini u gradu Hippo koji je tada bio pod vandalskom opsadom. Vandali su nezaustavljivo nadirali u Sjevernu Afriku koju će uskoro i osvojiti te držati sve do novih osvajanja careva Istočnog Rimskog Carstva za stoljeće i pol. Augustinov ogromni opus od 113 knjiga, od kojih su najznačajnije *Confessiones* (Ispovijesti) i *De civitate Dei* (O Državi Božjoj) te 218 pisama te više od tisuću propovijedi uspio je preživjeti ova burna zbivanja jer su se njegovi sljedbenici prema predaji sklonili zajedno s njegovim knjigama na

Sardiniju. Tijelo mu počiva u Paviji u crkvi sv. Petra.⁸

Neki Augustinovi spisi od najvećeg su značaja i ne samo za povijest kršćanstva. Najjasniji primjer predstavljaju *Ispovijesti*, napisane u trideset knjiga između 397. i 400. godine, bez sumnje jedno od danas najčitanijih djela kršćanske starine, izuzmu li se biblijski tekstovi.⁹ U ovom autobiografskom djelu on opisuje lutanja slobodno i burno proživljene mladosti, analizira unutarnja iskustva te svjedoči o svojim razmišljanjima i osjećajima.¹⁰

U Augustinovoj filozofiji Bog ima središnje mjesto, i On je uzrok i svrha svega, svemoguć je, premudar i predobar. Sve dobro potječe od Boga, a zlo je samo nedostatak dobra.¹¹ Nikada nije razmišljao o Bogu, a da istodobno nije razmišljao o čovjeku, a rijetko je koju riječ izgovorio o čovjeku, a da nije bila usko povezana s govorom o Bogu. Isto tako rijetko govori o Bogu i čovjeku, a da ne govori o vremenu i vremenitosti.

Augustin je morao dati odgovor na pitanje: "Kako je Bog stvorio svijet?" Dva su moguća odgovora: iz ničega ili iz vlastite biti. Da ga je stvorio iz vlastite biti značilo bi da je jedan njegov dio postao promjenjiv i konačan. Budući da je Bog savršen i da se ne mijenja, Augustin zaključuje da je Bog sve stvorio iz ništa in tempore, i to slobodnom voljom i ljubavlju, po svojoj riječi. Čimbenici koji tvore svijet su materija, vrijeme i forma (vječne ideje). Bog je najprije stvorio bezličnu materiju, a onda ju je oblikovao na taj način što joj je usadio rationes seminales. Pod Božjim upravljanjem materija se dalje sama razvijala. Jedan dio bitka Bog je odmah stvorio u njegovu konačnom obliku (anđeli, duša, zvijezde), drugi dio stvorenog je promjenjiv (npr. tijela živih bića).

Augustin je umjereni transformista. Pristalica je i teorije vizije, tj. po svojoj riječi Bog stvara svijet u jednom jedinom činu svoje volje, ostajući nepromjenjiv i vječan, a zatim je objavio anđelima stvorenje svijeta u šest slika tako kako je taj svijet bio predstavljen u vječnim božjim idejama i u realnosti. Kruna svega stvaranja je čovjek zbog nematerijalne i besmrtno duše. Razlog stvaranja je u tome što Bog nije želio dozvoliti da bi jedno dobro stvorenje moglo ostati u ništavilu.¹²

Prvi u povijesti zastupa voluntarističko gledište. Volja je bitna moć, ona je nadređena razumu, njom se čovjek opredjeljuje u pitanjima vjere i prihvaća istinu objave, ona je nezavisna od razuma i svijesti. Čovjek ima slobodnu volju, a to mu je dao Bog da bi mogao činiti dobro i pošteno živjeti, te iako Bog unaprijed zna za buduće događaje, čovjek je za svoje djelovanje odgovoran jer ga čini pod slobodnom voljom.¹³

Raspravu o vremenu i stvaranju u vremenu Augustin započinje pitanjem: "Što je radio Bog prije nego je stvorio nebo i zemlju?" Augustin odgovara da nije radio ništa. U Bogu ne postoji ni "prije" ni "poslije", jer on je nepromjenjiva vječnost. Vječno postojanje, za razliku od onog vremenitog, potpuno je zajedno i bez susljednosti. Da je Bog nešto radio bilo bi to upravo stvaranje, a to bi bio i početak vremena. Prije stvaranja vrijeme nije postojalo. Bog

8 Ivana Klaneček, "Aurelije Augustin – Život", (http://www.filozofija.org/index.php?option=com_content&task=view&id=160&Itemid=41)

9 Skupina autora, *Opća enciklopedija*, sv. 1., Zagreb 1977., 303.

10 Kalin, *Povijest filozofije*, 114.

11 Na ist. m.j.

12 Klaneček, "Aurelije Augustin" (http://www.filozofija.org/index.php?option=com_content&task=view&id=160&Itemid=41)

13 Kalin, *Povijest filozofije*, 114.

stvorivši sve, stvorio je i vrijeme, stoga je govor o vjekovima prije stvaranja prazan i bez bilo kakve znakovitosti. Bog živi u vječnosti, dok stvorenja i čovjek žive u vremenu. Vječnost je sadašnjost koja ne prolazi, već ostaje, a vrijeme potom živi u duši: kao sjećanje prošlosti, kao intuicija sadašnjosti i kao očekivanje budućnosti. Postoje tri faze vremena; prošlo više ne postoji, buduće još nije, a sadašnjost je vrijeme koje sada postoji, ali neće uvijek biti.

Istina je za Augustina vječna i postoji po sebi (per se). Te sigurne i nužne istine pronalazi čovjek u nutrini, te su one bezvremenske i nadindividualno valjane. On zamišlja da svijet vanjskih predmeta spoznajemo putem duše. Prema tome duša proizvodi odgovarajuće opažaje. Tijelo ne može u duši prouzročiti spoznajnu sliku. Stoga postavlja pitanje kako možemo spoznati razumljivi svijet, tj. svijet ideja, koje postoje u Bogu? Odgovara da se spoznaja "vječnih istina" što je vrhunac umske spoznaje, događa božanskom iluminacijom. Vječne istine dane su nam zahvaljujući prosvjetljenju od Boga.

Dokaze o spoznaji izvodi iz vlastite egzistencije. Smatra da je čovjek svjestan sebe, i da ima iskustvo vlastite egzistencije, te da i u sumnji sigurno zna bar da sumnja i da je sposoban spoznati istinu i to najprije onu da sam jest.

Po njemu svijet je jedno veliko Ništa, čiji sjaj pomućuje svako dobro. «Neka sve bude bezvrijedno i ništavno, što nije Bog». Nasuprot Bogu, svijet je loš, on je «ne-biće». Sadašnjost, prošlost i budućnost čovjeka ugroženi su ljudskim nedostacima, duševnim i tjelesnim frustracijama. Vremenitost se pokazuje kao raspad, svijet je u biti agonija, izmjeničnost života i smrtnosti, zatočeništva veseljaka i rasplakanih.

Druga strana medalje u filozofiranju sv. Augustina o čovjeku je puna svijetla, nade i obećanja: sve ima svoj smisao, jer ga se ljudsko srce ne može odreći.

Što se tiče nauka o presvetom Trojstvu, Augustin se razlikuje od istočnih otaca u toliko što polazi više od Božje biti i ne govori toliko o pojedinim osobama. Duša ima tri moći, koje se od nje ne razlikuju stvarno, pa se tako u duši nalazi slika Presvetoga Trojstva.¹⁴

Djelo *O Državi Božjoj*, koje se smatra odlučujućim za razvoj zapadne političke misli i za kršćansku teologiju povijesti, napisano je između 413. i 426. godine u dvadeset i dvije knjige koje su objavljivane jedna za drugom. Napisano je nakon Alarihove pljačke Rima 410. godine protiv pogana, koji su smatrali da je pad grada bio kazna zato što je narod napustio stare bogove i prešao na kršćanstvo.¹⁵ U ovom je djelu prvi postavio problem filozofije povijesti te se pitao o smislu povijesnog događanja.

Povijest je neprestana borba dobra i zla, svjetla i tame, vrline i grijeha, nebeskog i zemaljskog kraljevstva.¹⁶ Cjelokupnu povijest Augustin dijeli na šest razdoblje i to ovim redom: od Adama do potopa, od potopa do Abrahama, od Abrahama do Davida, od Davida do seobe u Babilon, od Babilona do rođenja Kristova i sadašnje doba koje čeka svoj završetak te će tada doći kraj bez kraja. Ovo sedmo doba bit će naš sabat, kojemu neće biti kraj večeri, nego dan

14 Klaneček, "Aurelije Augustin" (http://www.filozofija.org/index.php?option=com_content&task=view&id=160&Itemid=41)

15 Skupina autora, *Opća enciklopedija*, 303.

16 Kalin, *Povijest filozofije*, 115.

Gospodnji kao osmi vječni, koji je posvećen uskrsnućem Kristovim, a ne prikazuje nam samo vječni počinak duha, nego i tijela.

Prema Augustinu svijet i povijest teže prema nepromjenljivom Bogu. Povijest je shvatio kao određenu cjelinu, koja ima svoj početak i završetak, a sve pojedinačno dobiva svoj smisao tek u toj cjelini. Cilj je povijesti ostvarenje Božje države, koja je izmiješana sa zemaljskom.¹⁷

On otklanja antičku koncepciju države. Po njemu je svrha države da se brine za mir i poredak, koji može postojati samo pri pravednoj podjeli dobara te ujedno osuđuje osvajačke ratove. Tako on dijeli sve ljude na one koje žive po Bogu i one koje žive po ljudima. Izlaže koncept dvije države koje imaju određen poredak vrijednosti. Zemaljska država nastala iz ljubavi prema sebi i iz prezira prema Bogu te ona trenutno postoji, dok je Božja ili nebeska država nastala iz ljubavi prema Bogu dovedene do prezira prema sebi te je vječna. Konačnim odvajanjem i pobjedom nebeske države bit će dostignut cilj povijesti.¹⁸

U skladu s tim shvaćanjem cijelu je povijest tumačio religioznim pragmatizmom, koji se sastojao u tome da se pojedini događaji ocjenjuju s gledišta kršćanskog dogmatskog vjerovanja.¹⁹

Prema Augustinu kršćanin ne smije poštivati državu koja ga sprečava da vjeruje ili na bilo koji način ometa njegovu vjeru u Boga.

On je paternalist i vjeruje da se, za dobro svakog pojedinca, treba nametnuti kršćanstvo (jer samo kršćani mogu u Kraljevstvo Nebesko) i zabraniti i progoniti druge religije. Država, dakle, treba provoditi vjersku netoleranciju prema svim drugim religijama kako bi brinula za dobro naroda. Pošto je Crkva najbliža Bogu treba biti nadređena državi u svim pitanjima.

Na takve Augustinove ideje (potčinjenost države crkvi u ostvarivanju posljednjeg cilja čovjeka, upotreba sile da bi se heretici priveli kršćanstvu) Crkva se često vraćala i služila se njegovim autoritetom da bi opravdala svoje postupke.²⁰

Danas velika količina kršćanske teologije počiva na Augustinovoj teologiji. Imao je presudan utjecaj na Tomu Akvinskog i njegovo djelo. Protestanti ga smatraju jednim od teologijskih očeva Reformacije svojim učenjima o spasenju i božanskoj milosti.

Kroz cijelo svoje učenje, Augustin je naglašavao potrebu preobraćenja kao temeljnu poruku evanđelja. Postao je glasovit po svojoj jasnoći i nauku. Pisari su bilježili njegove govore, koji su kasnije prepisivani i dijeljeni drugim biskupima. Njegova su učenja spoj ljubavi prema Bogu i žudnje za Njegovim boljim upoznavanjem.

17 Klaneček, "Aurelije Augustin" (http://www.filozofija.org/index.php?option=com_content&task=view&id=160&Itemid=41)

18 Kalin, *Povijest filozofije*, 115.

19 Klaneček, "Aurelije Augustin" (http://www.filozofija.org/index.php?option=com_content&task=view&id=160&Itemid=41)

20 Skupina autora, *Opća enciklopedija*, 303-304.

Monika Zuprić

PIETRO KANDLER

Pietro Kandler je bio tršćanski povjesničar i arheolog 19. stoljeća. Bavio se političkom, gospodarskom i kulturnom poviješću, a povezivao je i razne znanosti, od zemljopisa, gospodarske statistike do jezikoslovlja. Objavio je veliki broj radova koji su obogatili istarsku historiografiju i dali mnogim povjesničarima temelje za daljnja istraživanja.

Pietro Kandler rođen je 23. svibnja 1804. godine u Trstu u obitelji škotskog podrijetla (Chandler), koja se doselila u Beč, a potom u 18. stoljeću u Trst.¹ Završio je osnovnu školu u rodnom gradu, a potom završava poznatu Koparsku gimnaziju. Zatim je studirao pravo u Padovi, Beču i Paviji, a za vrijeme studija u Beču proputovao je Ugarsku, Slavoniju, Hrvatsku, Štajarsku i Donju Austriju.² Zaposlio se 1826. godine u odvjetničkom uredu Domenica Rossettija, začetnika tršćanskog municipalizma, pomagao mu je u izdavanju prvih četiriju brojeva časopisa *Archeografo Triestino*.³ Nakon toga se mladi Kandler zaposlio u poreznom uredu, pa u gradskoj upravi Trsta, a od 1842. godine obnašao je dužnost gradskog prokuratora (*Procuratore Civico*).⁴

Međutim, Kandlerove težnje bile su drugog karaktera. Ubrzo je počeo sakupljati i objavljivati povijesne izvore za njegov rodni grad i Istru. Njegov opus bio je izrazito širok. Obuhvaćao je arheologiju, epigrafiju, političku, kulturnu i gospodarsku povijest, zemljopis, jezikoslovlje, etnografiju, demografsku i gospodarsku statistiku, meteorologiju, klimatologiju i metrologiju.⁵ Oko sebe je sakupio veliki broj suradnika, te se historiografija počela naglo razvijati.

Pietro Kandler je surađivao s velikim brojem intelektualaca toga doba, ali ne samo s onima iz Trsta i Istre, već i puno šire. Dopisivao se s T. Mommsenom, posebice o epigrafičkim podacima za *Corpus Inscriptionum Latinarum*.⁶ Tu svakako značajno mjesto je zauzimao i Ivan Kukuljević Sakcinski, koji je bio poštivan u talijanskim krugovima, jer je napustio austrijske snage kako se ne bi borio protiv Talijana.⁷ Pietro Kandler je 1851. godine bio izabran za

---

1 Matijašić, Robert, "Pietro Kandler", *Istarska enciklopedija*, urednici: Miroslav Bertoša i Robert Matijašić, Zagreb 2005., str. 369.

2 Na istom mjestu.

3 Na istom mjestu.

4 Na istom mjestu.

5 Na istom mjestu.

6 Na istom mjestu.

7 Bertoša, Slaven, "Nuovi frammenti a testimonianza dei legami esistenti tra Ivan Kukuljević Sakcinski e Pietro Kandler", *Atti del Centro di ricerche storiche*, Rovinj 1991., str. 243.

počasnog člana *Društva za jugoslavensku povjestnicu i starine* u Zagrebu. Iz njihovih pisama možemo vidjeti da je Kandler bio počasni član *Društva* i da je dobivao na dar izdanja toga društva, a vidimo i koliko je Kukuljeviću stalo da zadrži dobru vezu sa Kandlerom, ne samo zbog poštovanja prema njemu već i zbog koristi koju će hrvatska historiografija imati od njegovih istraživanja.⁸

Poslije Rossettijeve smrti, Kandler je želio nastaviti seriju *Archeografa*, no nakladnička kuća, *Societa di Minerva*, spriječila je taj pokušaj zadržavši pravo izdavanja, pa je Kandler nastavljao izdavati *Atti istriani*, koji su se ubrzo ugasili.⁹

Pietro Kandler je 1846. godine osnovao i uređivao tjednik *L'Istria*, čiji urednik je bio do 1852. godine, a zatim je od 1867. godine pa sve do smrti uređivao časopis *La Provincia dell'Istria*, u kojemu je često i nepotpisano, objavljivao rasprave i građu za povijest Trsta i Istre.¹⁰ Osim u navedenim časopisima, svoje je radove objavljivao i u ostalim časopisima i novinama: *La Favilla* (pod pseudonimom Giusto Traibor), *Osservatore Triestino*, *L'Eco di Fiume*.¹¹

U 19. stoljeću Austrijska Monarhija osniva *Centralne komisije za zaštitu povijesnih i umjetničkih spomenika* u Beču. Kandler je nosio počasni naslov carskog konzervatora za Primorje (*Conservatore Imperiale per Litorale*), pa je u sklopu toga objavio mnoge kraće priloge u tršćanskim tjednim i dnevnim novinama u epistolarnom obliku, a obuhvatio je povijest, arheologiju i epigrafiju.¹²

Kandler je obilazio Istru, te sakupljao podatke od mještana, a zatim ih uspoređivao sa arhivskim vrelima. Lutajući Istrom susretao se s hrvatskim seljacima, pa je požalio što ne zna hrvatski jezik, 1868. godine prijatelju Tomasu Lucianiju napomenuo je da za uspješno terensko istraživanje je potrebno poznavati *ilirke govore*, a za sebe je izjavio da ih ne zna.¹³

Jedan od njegovih najvažnijih pothvata svakako je objavljivanje zbirke diplomatskih izvora, *Codice Diplomatico Istriano*, od 1846. do 1852. godine, a sadrži građu od rimskog razdoblja do 1526. godine (ponovo objavljena u Trstu 1987. godine).¹⁴ Kandler je prikupio ukupno 1.551 dokumenata tiskanih na 2.529 stranica, te je tako učinio više nego itko prije ili poslije tim prikupljanjem pravno-političke građe.¹⁵

Objavio je srednjovjekovne statute na talijanskom jeziku i to statut Pule 1843. godine, Poreča 1846. godine, Trsta 1849. godine, Buja 1850. godine i Novigrada i Rovinja 1851. godine.¹⁶

Neka od važnijih djela su svakako: *Indicazioni per riconoscere le cose storiche del Litorale* (1855.), svojevrsan kompendij raznovrsnih izvora za povijest Istre i Trsta, *Notizie storiche di Trieste e guida per la città* (1851.), *Storia del Consiglio dei Patrizi di Trieste dall'anno MCCCXXXII all'anno MDCCCIX con documenti* (1858.), a posmrtno su objavljene monografije: *Notizie storiche*

8 Bertoša, Slaven, nav. dj., str. 251.

9 Bertoša Miroslav, "Povjesničar Pietro Kandler i njegov list "L'Istria", *Radovi Instituta za hrvatsku povijest*, Zagreb 1984., str. 92.

10 Matijašić, Robert, nav. dj., str. 369.

11 Na istom mjestu.

12 Na istom mjestu.

13 Bertoša, Miroslav, nav. dj., str. 90.

14 Na istom mjestu.

15 Bertoša, Miroslav, nav. dj., str. 96.

16 Matijašić, Robert, nav. dj., str. 369

di Montona (1875.), *Notizie storiche di Pola* (1876.), *Pirano – monografia storica* (1879.).¹⁷

Napisao je velik broj rasprava, radova i članaka koje je objelodanio u raznim časopisima, od kojih je neke i sam izdavao (*Atti istriani; L Istria*). Od brojnih članaka treba spomenuti barem sljedeće: *Peroj (Das Ausland 1843.)*, *Della geografia genetica dell Istria, Biografia del pad. Francesco Glavinich-Istriano, Pietro Crusich, Operazioni di guerra del 1813, Napoleone Bonaparte in Trieste, Raggiamento municipale di Parenzo durante il governo veneto, Difficile condizioni de vescovi d'Istria, dopo la scisma istriana fino al 1180, Degli uscocchi, Della nobiltà istriana, I Turchi in Cittanova, Dell antico Episcopato di Rovigno or soppresso, Dell antico Agro parentino, Della costituzione provinciale dell'Istria nel 1100, Dell Agro antico albanese, Dell antico Agro di Emonia o Cittanova, Sulla costituzione del Littorale nel 1814, Della decime, Il comune slavo nell Istria superiore, Dei popoli che abitavano l'Istria, Chiesa di S. Michele in Monte di Pola nella quall era la tomba di Salamone re d'Ungeria, Sull origine di Fiume, Fiume già citta nel 1460, Scritti inediti del dottor Kandler, Commercio dell Istria, La storia dell Istria i La istoria di Trieste per P. Kandler, te Dai remoti fino a Carlo Magno.*¹⁸

Dakle, iz navedenog se zaključuje da je Kandle većinom pisao o Trstu i Istri. To su bile pretežno omanje rasprave ili članci objavljeni najčešće u listu *L'Istria*.¹⁹ Pohodio je teritoriji gradinskih naselja u Istri i Tršćanskog krasa, a svojim je upornim radom i suradnjom s prijateljima zabilježio preko 300 gradina koje je unio u arheološku kartu Istre *Carta Arheologica dell'Istria*, koja nažalost nikad nije objavljena.²⁰

Veliku važnost za istarsku historiografiju zauzima list *L'Istria*. Kao urednik primao je i objavljiavao u časopisu mnoga pisma, a i sam je pisao i tiskao otvorene odgovore, odnosno nastojao je s čitateljima voditi razgovore o povijesti i stvarnosti onoga doba, o prisutnosti prošlosti u suvremenoj društvenoj ideologiji.²¹ *L'Istria* je izlazila tjedno (subotom) na četiri lista, odnosno dvobroji na osam listova, a prvo je godište, zbog dobre suradnje i uređivanja, bilo najuspješnije, umjesto 52 broja izašlo ih je 89, zbog obilnog sakupljenog i pristiglog materijala.²² List je u samom početku zapeo u financijskim poteškoćama, a u Istri osim organa vlasti i kulturnih institucija, novine su imale 151 pretplatnika (Pazin 34, Poreč 18, Pula 15, Kopar, Novigrad i Umag po 12, Rovinj 10, Vodnjan 9, Motovun 8, Piran 5, Labin 4, Buje i Izola po 3, Mali Lošinj, Buzet, Krk i Sveti Matej po 2).²³ Nakon uspješne i bogate prve godine, Kandler je u drugoj godini morao objavljivati građu koju je smatrao manje vrijednom. Želio je da časopis *L'Istria* postane sabiralište članaka suradnika iz čitave Pokrajine, ravnomjerno pokriti čitavo područje od Soče do Kvarnera koje se poklapalo s X. italskom regijom iz razdoblja Rimskoga Carstva.²⁴ Časopis *L'Istria* je trebao također zahvatiti povijesnu, ali i njoj srodne tematike, odnosno od fizičke geografije do upravne i crkvene povijesti, od trgovine i ratarstva do građanskih i

17 Na istom mjestu.

18 Antoljak, Stjepan, *Hrvatska historiografija*, Zagreb 2004., str. 367.-368.

19 Isto, str. 368.

20 Buršić-Matijašić, Klara, *Gradinska naselja*, Zagreb 2008., str. 51.

21 Bertoša, Miroslav, nav. dj., str. 92.

22 Na istom mjestu.

23 Isto, str. 93.

24 Na istom mjestu.

crkvenih institucija, od lingvistike i povijesne toponimije do meteorologije i statistike, ali i povijesnu i tekuću politiku.²⁵ Već u drugoj godini došlo je do velikih problema. Javili su se protesti protiv dominacije istarske povijesne građe u listu i protiv samog naziva lista, a uredniku su stizali i zahtjevi da se sadržaji priloga osuvremene i da se veće pažnja posveti tekućim političkim pitanjima.²⁶ U trećoj godini Kandler je postupao prema traženim zahtjevima, a zbivanja 1848. godine potaknula su da časopis *L'Istria* govori o suvremenoj politici, a u prvom redu o političkom životu Trsta: kronici municipalnog života i rada, izbori, govori, novi zakoni i propisi, ustavne odredbe, a krajem 1848. godine istarskoj problematici je vraćeno prijašnje istaknuto mjesto koje se zadržalo i idućih godina.²⁷ U trećoj godini došlo je do još jedne promjene, jer se Kandler prestao obraćati čitateljima, tako da su nestali uvodnici, opaske, obavijesti, odlučio je slijediti samo svoju viziju povijesti.²⁸ Takav stav vodilo ga je u sve veću izolaciju od tršćanskih viših krugova, ali i čitatelja, a posljedica je bila smanjenje prihoda lista. Nastupilo je doba u kojemu povijest nije bila sama sebi cilj već sredstvo političke borbe, što Kandler nije želio prihvatiti, pa 25. prosinca 1852. godine list se gasi, a važan je njegov oproštajni tekst: Nadali smo se da ćemo vidjeti kako list raste od velikih razmjera i kako dostiže barem dvadeset sveska da bismo poslije predali pero nastavljачima toga rada. No okolnosti nam to nisu dopustile i dok obustavljamo objavljivanje odajemo zahvalnost onima koji su nam pomagali djelom i onima koji su dobronamjerno unapređivali list.²⁹ Važno je istaknuti da se na list *L'Istria* gledalo sa simpatijom u zagrebačkoj sredini, osobito nakon objavljivanje serije članaka Degli Slavi istriani iz pera A. Facchinettija, župnika u Savičenti, koji su ubrzo prevedeni i objavljeni u Danici.³⁰

Pietro Kandler je bio negativno kritiziran sa strane hrvatske i talijanske historiografije. Kada je bila obljetnica u povodu stogodišnjice Kandlerove smrti, nastalo je niz radova koji su imali, kako kaže Miroslav Bertoša: *težnju da se tršćanski povjesničar nacionalno-politički i znanstveno-stručno rehabilitira, a njegovi naoko kontroverzni postupci objasne u povijesnom kontekstu*.³¹ Tršćanska povijesno-politička sredina smatrala je Kandlera austrofilom, protivnikom iredentizma i neprijatelja pokreta *Risorgimento*. Dvadesetih godina prošlog stoljeća Attilio Tamaro, predstavnik građanskog i liberalno-nacionalnog i nacionalističkoga smjera tršćanske žurnalistike, publicistike i historiografije, rekao je za Kandlerove radove da su produkt *pameti pomučene političko-gospodarskim predrasudama i uvjerenjem da Trst ne bi mogao opstati bez Austrije*.³² Bernardo Benussi je 1928. godine objavio djelo *In difesa della memoria di Pietro Kandler*, suprotstavio se Tamarovim stavovima, da je Kandler bio *plašljivac* (pauroso) i čovjek *trgovačkih ideja* (mercantile), odnosno da se bojao djelovati na širenju talijanske nacionalne ideologije, već smatra da je Kandler bio veliki, radišan i pošten znanstvenik, koji je obožavao istarske i tršćanske starine.³³ Upravo je Benussi izrekao rečenicu kako je za *Kandlera historija*

25 Na istom mjestu.

26 Na istom mjestu.

27 Na istom mjestu.

28 Na istom mjestu.

29 Isto, str. 94.

30 Isto, str. 97.

31 Isto, str. 87.

32 Isto, str. 88.

33 Na istom mjestu.

*bila sama sebi svrhom, za ostale sredstvo.*³⁴ U međuvremenu bilo je još radova koje su kritizirali pozitivno ili negativno Kandlera, ali tek je stogodišnjica njegove smrti potaknula novo sagledavanje i vrednovanje Kandlerova stvaralaštva.

Kandler je smatrao da Trst mora i dalje pripadati Austrijskom Carstvu, pa zbog toga Kandler nije poticao i pomagao pokret *Risorgimenta*. Međutim, krupni i srednji sloj tršćanske građanske klase, suprotstavljao se centralističkim nastojanjima Beča i isticao stavove o autonomiji Trsta, o obrani lokalne političke vlasti, o nacionalnoj slobodi i nesputanom gospodarskom djelovanju.³⁵ Te težnje željeli su potkrijepiti povijesnim dokazima, pa su najpoznatijem gradskom povjesničaru, Pietru Kandleru, povjerali taj zadatak. Kandler je pristupio zadatku, ali kao povjesničar a ne kao političar, pronašao je dokumente koji nisu potvrđivali ideje o *povijesnoj autonomiji* Trsta, već su pokazali da se povijest Trsta razvijala u velikoj zavisnosti središnje vlasti.³⁶ Možemo samo zamisliti kakva je velika bila ljutnja i zaprepaštenje gradskih vlasti, a Kandler je morao snositi posljedice. Oslobođen je dužnosti u Gradskom arhivu i lišen je svih odgovornih funkcijama.³⁷

S druge strane hrvatski povijesno-politički krugovi Kandlera su nazivali velikim irendentistom. U njegovim radovima i raspravama je isticao kulturnu razliku između talijanskog i hrvatskog. Međutim, kada pogledamo cjelokupno djelovanje Kandlera vidimo da nije bio poput ostalih tadašnjih talijanskih znanstvenika. Stoga, možemo ga nazvati *umjerenim anti-slavenom*, jer se zalagao se za slobodan razvoj *slavenske kulture*, iako ju je smatrao daleko inferornijom od talijanske.³⁸ Vidimo da se dopisivao sa hrvatskim znanstvenicima, a bio je i počasni član hrvatskog društva. Takvim ponašanjem sve se više udaljavao od tadašnjih tršćanskih nacionalno orijentiranih znanstvenika, koji su smatrali Hrvate narodom bez povijesti.

Pietro Kandler je bio napušten od većine suradnika, kako intelektualaca tako i predstavnika gradske vlasti. Bio je sve osamljeniji, frustriran lažnim optužbama, prekinuo je suradnju s nekim edicijama, a njegovo se zdravstveno stanje sve više pogoršavalo, praćeno psihološkim krizama i sve jasnijom spoznajom da je okružen intrigantskim slojem ljudi, koji su površnog znanja i ne mogu stvarati dobra djela.³⁹ Kandler je i dalje nastavljao uporno istraživati bez obzira na sve. Izjavio je kako onaj koji teži da *vrijeme prepusti vremenu i da radi polako i tiho* ne može naći razumijevanje u takvoj sredini u kojoj postoje *piskarala spremna da nanesu mnoga zla stvarima i ljudima*.⁴⁰ U svojem posljednjem pismu Lucaniju prikazao je stanje svoje duše usporedivši *atmosferu mržnje, koja ga je okruživala i bolesti, koja ga je satirala, s oblačnim svodom nad Trstom* u posljednjim danima njegova života.⁴¹ Pietro Kandler umire 18. siječnja 1872. godine.

34 Isto, str. 98.

35 Isto, str. 89.

36 Na istom mjestu.

37 Na istom mjestu.

38 Isto, str. 90.

39 Na istom mjestu.

40 Isto, str. 90.-91.

41 isto, str. 91.

Kandlera je tek suvremena historiografija prepoznala kao strastvenog i uglednog objektivnog sakupljača povijesne građe, te kao predstavnika za razvitak regionalne povijesti.⁴² Povjesničari kada krenu istraživati neki segment iz istarske povijesti, često će naići na njegove radove, odnosno na Kandlerovo tumačenje. Proučavao je široko područje i dao je temelje za daljnja, još temeljitija, istraživanja. Stoga, možemo zaključiti da je Pietro Kanler bio značajan povjesničar koji je dao veliki doprinos istarskoj i furlanskoj historiografiji. Njegovo stvaralaštvo je vrijedno divljenja i poštovanja, bez obzira na njegovu ideologiju.

---

42 Matijašić, Robert, nav. dj., str. 369.

ZANIMLJIVOSTI

Diego Han

ZAGONETKA SFINGE

Egipat je oduvijek bio fascinantan za sve one istraživače/entuzijaste koji se bave drevnom poviješću. Nije teško razumjeti zašto je dolina Nila već stoljećima toliko popularna, naime, Egipat je već stotinama godina poznat zahvaljujući arheološkim i povijesnim izvorima koje krije između dina i pijeska. Egiptolozi su povijest te drevne države razvrstali prema sljedećem modelu: preddinastičko razdoblje (5500.-3195. pr.Kr.); rano dinastičko razdoblje (3195.-2650. pr.Kr.); Staro kraljevstvo (2650.-2152 pr.Kr.); Srednje kraljevstvo (1986.-1759. pr.Kr.); Novo kraljevstvo (1539.-1069. pr.Kr.) i kasno razdoblje (664.-332. pr.Kr.), uz tri međurazdoblja, po jedno prije srednjeg, novog i kasnog kraljevstva.¹

Međutim, u zadnjih nekoliko desetljeća javila se nova skupina istraživača, koji se ne slažu s navedenom kronologijom te smatraju da još uvijek ne poznajemo pravo pretpovijesno egipatsko lice, čak štoviše, da zbog već dogmatiziranih vjerovanja, pravu istinu ne smijemo niti upoznati. Cilj ovog djela rada jest upravo analizirati tko su ti novi istraživači koji se bave takvom problematikom, koji su dokazi na kojima temelje svoja istraživanja te na koncu, pokušati objektivno zaključiti da li su njihove teorije održive ili su isključivo rezultat bujne mašte.

Još jednom, zbog velikog spektra teorija i činjenice da je cijeli Egipat praktički jedno veliko arheološko nalazište, koncentrirat ću svoju analizu na određeno područje koje je ujedno vjerojatno najpoznatije, ali i najznačajnije nalazište, odnosno plato Gize.

Tko je sagradio Sfingu?

Sfinga, ta masivna i kolosalna skulptura, predstavlja jednu trajnu i enigmatsku ikonu drevne egipatske civilizacije. O stajalištu vodećih egiptologa i stručnjaka u vezi Sfinge se već mnogo zna, ime je dobila po grčkoj riječi *sphingo* ili *sphingein*², predstavlja ležećeg lava s čovjekolikom glavom koja je navodno prikaz lika faraona Kefrena iz 4. dinastije. Takva pretpostavka vezana je uz tzv. Kefrenovu kartušu, pronađenu još u 19. stoljeću od strane fran-

---

¹ Malkowski, F. Edward, *Prije faraona: tajanstvena pretpovijest Egipta*, Stari Grad, Zagreb, 2006., 17.

² Označava gušenje ili čvrsto vezivanje.

cusnog istraživača Augusta Mariettea, na kojoj je napisano da je faraon Tutmosis IV obnovio Sfingu sljedeći primjer Kefrena koji je to uradio prije njega.³

Međutim, upravo zbog navedene činjenice dolazimo vrlo brzo do prvog pravog problema vezanog uz starost Sfinge. Prema riječima jednog od najpoznatijih alternativnih istraživača današnjice, Grahama Hancocka, na kartuši ne piše nigdje da je Kefren graditelj Sfinge, već isključivo restaurator. Štoviše, Mariette, Gaston Maspero (egiptolog koji je ujedno i prvi istraživao Kefrenovu kartušu), Wallis Budge i mnogi drugi egiptolozi s početka prošlog stoljeća, bili su uvjereni da je Sfinga upravo zbog navedenog natpisa već postojala za vrijeme Kefrena, i također, da je vjerojatno već tada bila barem jednom pokopana pijeskom. Njihove su teorije, međutim, u 20. stoljeću vrlo brzo odbačene kao nemoguće a razlozi su sljedeći: prvi je već spomenut, navodno spominjanje Kefrena kao graditelja (što nije nigdje izričito napisano), navodna povezanost Sfinge i famoznog Hrama u dolini, za kojeg postoje dokazi da je sagrađen za vrijeme Kefrena što je za moderne egiptologe sasvim dovoljan dokaz da se Sfinga datira u isto vrijeme, i zadnji, navodna sličnost Sfingine glave i lica Kefrenovog kipa. O prvoj točki sam već pisao te se može zaključiti da kao dokaz možda ipak nije toliko uvjerljiv koliko nam se želi nametnuti, drugi dokaz također ne bi trebao predstavljati nepobitnu činjenicu, jer i ukoliko hram pripada Kefrenu, u hramu nigdje ne piše da je i Sfinga djelo njegovih želja. Osim toga, prema njemačkom egiptologu Herbertu Rickeu i britanskome geologu Colinu Readeru, donji zidovi Sfinge jasno prikazuju dvije različite faze gradnje, što je uočljivo prema njegovim riječima, zbog razlike u eroziji materijala.⁴ Zadnja točka je po mojem mišljenju apsolutno subjektivna, iz razloga što niti forenzičari newyorške policije nisu uspjeli uočiti značajnije sličnosti između Sfinge i Kefrenovih manjih prikaza kada se takva teorija htjela znanstveno potvrditi.⁵

Pretpostavimo za jedan trenutak da Sfinga nije sagrađena u vrijeme Kefrena, nameće nam se pitanje tko je onda isklesao takvu veličanstvenu skulpturu? Istraživači poput Grahama Hancocka, Edwarda Malkowskog, Johna Anthonya Westa, Roberta Schocha, Roberta Bouvala i drugih, čvrsto su uvjereni da je Sfinga isklesana mnogo prije nego što se inače vjeruje, čak više tisućljeća unatrag. Koji su njihovi dokazi koji su ih doveli da toliko čvrsto vjeruju u takvu teoriju?

Geološki dokazi

Sfinga je skulptura iskopana i isklesana od vapnenca koji prevladava na visoravni Giza. Kip je dužine od sedamdeset tri metara i visine do dvadeset metara, isklesan je tako da se samo glava i leđa nalaze izvan udubine u kojoj je isklesana.⁶ Oko Sfinge iskopan je jarak širine 5,5 metara i dubine od preko 7 metara, što kao rezultat ima to da je kip *de facto* samostojeći monolit. Otprilike 1 metar iznad glavnoga sloja vapnenca nalazi se humak od čvrste stijene, iz

3 Hancock, Graham, *Otisci bogova: potraga za početkom i krajem*, Stari Grad, Zagreb, 2002., 305-306.

4 Malkowski, *Prije faraona*, 47-48.

5 Hancock, *Otisci bogova*, 307.

6 Malkowski, *Prije faraona*, 20.

čega su isklesani glava i vrat Sfinge.⁷ Kao što sam prije naveo, prema prihvaćenim vjerovanjima Sfinga nije starija od četvrte dinastije, međutim, postoje istraživači koji se s takvom težnjom ne slažu.

Možemo reći da što se tiče modernih istraživača, takav stav je zauzet pomalo slučajno, i na početku bez posebnih dokaza. Naime, postojali su u prošlosti istraživači poput Mariettea, Maspéra i drugih, koji su vjerovali u veću starost Sfinge, no, sve je započelo američkim piscem Johnom Anthonyem Westom. Temeljeći se na djelo poznatog egiptologa Renea Schwallera de Lubicza, West je još 1978. izdao knjigu u kojoj je govorio o očitoj nelogičnosti oko gradnje Sfinge i susjednog Hrama u dolini, koje su već golim okom djelovale preglomazno da bi bile građevine napravljene uz pomoć poprilično nerazvijenih i primitivnih alata. Naravno, West nije bio stručnjak, nije bio niti previše upućen u problem Sfinge na terenu te je jasno da su takve težnje bile neprihvatljive, kao što je i trebalo biti.⁸

Međutim, pravi obrat dogodio se 1990. godine. Tada se West uputio u Egipat u društvu, već tada poznatog i priznatog geologa s Bostonskog sveučilišta, Roberta Schocha. Potonji je i sam priznao da nije očekivao ništa posebno s tog putovanja, već je samo htio vidjeti da li su toliko ekstremne Westove teorije uopće branjive te da li imaju ikakvog geološkog dokaza. Ono što je kasnije zaključio itekako ga je iznenadilo.⁹ Schoch je ubrzo zaključio da su Sfinga i Hram u dolini izgrađeni u dvije etape te da su vjerojatno popravljani više puta čak i u daljoj prošlosti. Zašto je to zaključio? Prema njegovim riječima vidljivo je bilo da je, gdje su zidovi hrama u dolini bili bez obloga, postojala je nepravilna površina koja je očito nastala slijedom radova koji su služili za odstranjivanje i ravnanje već oštećene površine prije stavljanja granitnih obloga. Na geološkom području oko Sfinge zapazio je četiri različita tipa oštećenja izazvanih vremenskim prilikama: kiša, vjetar, ljuštenje i raspadanje (ovo posljednje zvano i otapanje). Erozija vjetrom se počela jače razvijati, tvrdi Schoch, za vrijeme Staroga kraljevstva, što je bilo vidljivo na licima isklesanima na grobnicama i kipovima zbog udubljenja mekših slojeva stijena. Dalje, erozija ljuštenjem jest vrsta erozije koji se javila vjerojatno nedavno, u posljednjih dvjesto godina zbog raznih modernih uzoraka poput kiselih kiša i zagađenosti zraka, dok je četvrti tip erozije rezultat kondenzacije i isparavanja vode u atmosferi što prekriva stijene veoma finim slojem mineralnih kristala.¹⁰

Najzanimljivija je sasvim sigurno erozija prouzrokovana vodom. Vapnenac je s geološkog aspekta veoma mekan i porozni materijal. Stoga, ako se utvrdi do koje je dubine stijena oštećena, može se procijeniti prije koliko vremena je obavljeno iskopavanje, odnosno, zahvaljujući dubini oštećenja na tim stijenama može se procijeniti prije koliko je vremena obavljeno odvajanje kamenih blokova u kamenolomu. Schoch je tako uz dopuštenje Egipatske organizacije za starine, uz pomoć seizmologa dr. Thomasa Dobeckija, obavio pregled seizmičke refrakcije

---

7 Hancock, *Otisci bogova* 304.

8 *Zabranjena povijest. Pretpovijesne tehnologije, izvanzemaljska intervencija i preiščeno podrijetlo civilizacije*, uredio Kenyon, Douglas, Stari Grad, Zagreb, 2006., str.118.

9 Malkowski, *Prije faraona*, str. 22.

10 *Ibidem*, str. 22.-25.

kako bi otkrio kakva oštećenja postoje ispod površine na zidinama oko Sfinge. Rezultati su bili vrlo intrigantni. Naime, pokazalo se da su oštećenja ispred i s obje strane Sfinge duboka od metar i osamdeset do dva metra i četrdeset centimetara, dok je duž stražnje strane vapnenac oštećen samo do dubine od metar i dvadeset. Jasno je bilo očekivati da će oštećenja biti približno slična, no ipak pokazalo se da su razlike podosta velike, što je otvorilo mnoga druga pitanja vezana uz problem kako je uopće građena Sfinga, da li istovremeno ili ne, te koliko je faza gradnje onda bilo ako uzmemo u obzir da je prednji dio Sfinge oštećen duplo više od stražnjeg.¹¹ Glavno pitanje međutim glasi: što je uzrokovalo tolika oštećenja i eroziju? Upravo je ovdje Schoch iznio svoju teoriju o kiši kao glavnom uzroku problema. Schoch vjeruje da su samo obilne kiše mogle uzrokovati takva oštećenja oko Sfinge, iz razloga što kada bi npr. naglo poplavljanje područja uslijed izlivanja Nila bilo značajan uzrok erozije, mekane stijene na dnu zidova bile bi više udobljene. Dok bi se bujica dizala prema gore, voda bi se zavlčila ispod najviših stijena. Međutim, to se ne može vidjeti na zidovima oko Sfinge. Zanimljiv je i podatak da oštećenja uzrokovana erozijom uslijed kiše postoje samo na jednome području visoravni Gize, upravo na Sfingi i zidovima oko nje. Na koncu, Schoch smatra da se uslijed jasnih pokazatelja erozije uzrokovane kišom, mora pronaći razdoblje kada je Egipatska pustinja bila sve samo ne ogromno područje prepuno pijeska, odnosno područje koje je obilovalo dugotrajnom kišom koja je takvu duboku eroziju mogla uzrokovati. Prema klimatološkim i geološkim podacima, takvo razdoblje postojalo je zadnji put prije više od sedam tisuća godina, što bi starost Sfinge pomaklo za nekoliko tisuća godina unatrag.¹²

Protuteze

Naravno da ono što su Schoch i njegovi kolege zaključili nije moglo proći bez velikih polemika. Odjednom, niotkuda se najprije javlja „amater“ poput Westa s dobro osmišljenom teorijom koja doslovce može promijeniti u potpunosti koncept povijesti, a nakon njega odjednom imamo i profesionalne geologe i druge istraživače koji takvu teoriju potvrđuju kakvim takvim dokazima. Logično je bilo očekivati oštru reakciju onih kojih su zagovarali klasičnu koncepciju u vezi starosti Sfinge, koja je naravno vrlo brzo uslijedila. Krenuvši redom, prvi koji je reagirao na Schochove tvrdnje bio je famozni egiptolog i bivši tajnik Vrhovnog vijeća za egipatske starine, Zahi Hawass, koji je najprije izjavio da alternativno objašnjenje nastanka Sfinge treba ignorirati te da „nije dobro prepirati se; tada teorija može umrijeti“. Nakon Hawassa, sljedeći poznati arheolog koji je oštro napao alternativnu teoriju bio je Mark Lehner, koji je uz pomoć prije navedenog Hawassa objavio kritiku Schochovu istraživanju u *Archeology Magazineu* u kojoj govori kako su oštećenja nastala u prošlosti, ali nisu uzrokovana kišom. Prema Lehneru oštećenja su nastala zbog varijacije kvalitete vapnenca u stijeni te tvrdi da je ljuštenje kamena uzrok erozije, prošle i sadašnje.¹³

¹¹ Hancock, *Otisci bogova*, str. 304.-305.

¹² Malkowski, *Prije faraona*, str. 27.-28.

¹³ Ibidem, 31-32.

Druga protuteza se razvila zapravo još i prije nego što Schoch i West iznijeli svoje teorije u javnosti, odnosno osamdesetih godina prošloga stoljeća. Tada su geolozi K. Lal Gauri, George Holder i Williard Vaughan zaključili da je za veliki dio oštećenja Sfinge odgovorna količina soli u stijeni i njezina reakcija s vlagom u zraku. Budući da se podzemne vode nalaze daleko ispod površine, tvrdili su da voda mora potjecati iz zraka. Prema njihovoj teoriji Sfinga je stoljećima bila zakopana ispod pijeska, što je rezultiralo migracijom soli iz dubine kamele na stanca prema vanjskim slojevima. Zbog dugotrajnog utjecaja pijeska, stijena se morala navlažiti do znatne dubine, a nakon što je izložena suncu, proces sušenja izvukao je sol na površinu. Takva kemijska reakcija soli i vode za posljedicu je imala ljuštenje kamena. Gauri je još naveo kako duboke raspukline na zapadnome i južnome zidu su zapravo nastale prije nekoliko milijuna godina prilikom pomicanja cijele visoravni uslijed čega je došlo do nagiba u slojevima stijena. Navedenu su teoriju vrlo brzo prihvatili i prije spomenuti Hawass i Lehner i zaključili da je datiranje Sfinge riješena stvar koju ne treba dalje razmatrati.¹⁴

Međutim, Schoch je vrlo brzo odgovorio na takvu tezu. On je, naime, priznao da je ljuštenje izazvano solima važan današnji faktor propadanja na visoravni Giza, ali također, naglasio je kako takvo objašnjenje ne može objasniti sva oštećenja koja se vide na Sfingi i zidovima oko nje, pogotovo ako se razmatra naglašenija erozija vidljiva na zapadnoj strani zidova. Prema Schochu istraživači su se previše usredotočili na današnje razloge propadanja Sfinge, dok bi zapravo takvi razlozi mogli biti bezazleni ako ih se postavi u pravi povijesni kontekst koji se odvijao prije više tisuća godina. Schoch vjeruje između ostaloga, da slano ljuštenje ima maksimalan učinak na Sfingu u ekstremno sušnim uvjetima, i kad su strukture izložene prirodnim elementima. Međutim, kad su zakopani ispod sloja pijeska, Sfinga i zidovi oko nje zaštićeni su od te vrste erozije. Najvažnije od svega jest možda posljednja točka Schochove obrane, odnosno činjenica da bi ljuštenje stijena trebalo zahvatiti sve vapnenačke površine na visoravni Giza, no ipak, ni na jednoj drugoj površini ne može se vidjeti isti tip oštećenja kao na zidovima oko Sfinge. Što se tiče ranije spomenutih raspuklina, Schoch ukazuje na činjenicu da su vapnenačke stijene u Gizi „ispresijecane“ pukotinama starima milijunima godina, no, ne mogu sve raspukline biti rezultat geoloških neispravnosti iz jednostavnog razloga što nisu prisutne na cijelome području Gize.¹⁵

Vrlo bitno je napomenuti i istraživanje koje je proveo 1997. David Coxill, britanski urbanist i član Geološkog društva Londona. Coxill je zaključio da razne teorije treba prilagoditi vidljivim dokazima, a ne pretpostaviti da je za eroziju Sfinge odgovorna sadašnja pustinja. Coxill smatra da kada bi vjetar i pijesak bili glavni krivci za eroziju, onda bi se mogli očekivati oštri, uglati spojevi između izmjeničnih slojeva, međutim, toga nema. Umjesto navedenoga, sve je glatko i valovito. Dalje, Coxill smatra da ako je vjetar bio uzrok, najveća bi se erozija mogla očekivati pri dnu tijela Sfinge i zidova oko nje, međutim pukotine se otvaraju na vrhu i sužavaju dolje u stijeni. Što se tiče zidova oko kipa, vidi se opsežnija erozija, koja prema riječima Coxilla nije povezana s vjetrom, a karakteristična je za vodu koja se slijeva preko kipa i okolnih zidova.

---

¹⁴ *Zabranjena povijest*, uredio Kenyon, Douglas, 121.

¹⁵ Malkowski, *Prije Faraona*, 34-35.

Zanimljivo jest da taj isti tip oštećenja moguće je vidjeti na vapnencu korištenim za gradnju Hrama u dolini, dok na drugim spomenicima to nije moguće. Zaključno, Coxill podržava Schochovu teoriju o vodi kao glavnim uzrokom erozije, međutim vrlo je pažljiv što se tiče datiranja Sfinge. Smatra da je jedini period koji je mogao toliko utjecati na eroziju Sfinge, bio onaj između 9500. i 7000. g.pr.Kr.¹⁶ Međutim, treba upozoriti da bi datumi trebali biti što je moguće konzervativniji dok se ne pojave konačni dokazi. Između ostaloga, geolozi nisu još u potpunosti sigurni kojom brzinom stijene erodiraju, pa je riskantno pretpostaviti da je to konstanta.¹⁷

Astronomski dokazi

Astronomija se u posljednjim desetljećima sve više počela baviti i arheološkim pitanjima. Takva suradnja dovela je do stvaranja nove istraživačke discipline: arheoastronomije. Znanstvenici i istraživači su shvatili da je ogroman broj prapovijesnih nalazišta nekako povezano s raznim konstelacijama, zvijezdama, ekvinocijima i drugim astronomskim pojavama, što je tradicionalnim arheolozima i povjesničarima onemogućavalo potpuno razumijevanje nalazišta ali i samih kultura. Određeni istraživači smatraju da je upravo arheoastronomija znanost koja može ponuditi dodatni dokaz o starosti Sfinge.

Općepoznata je činjenica da je Sfinga označavala ekvinocij. Sunce u vrijeme proljetnog ekvinocija zalazi na određenoj točki i prema toj točki bio je usmjeren pogled Sfinge. Poznato je i da svakih 2160 godina sunce ima različite zvjezdane konstelacije u svojoj pozadini. Ukupno ih ima 12, koje su široj javnosti poznate kao astrološki periodi, odnosno znakovi.¹⁸ Tako npr., danas se nalazimo u konstelaciji riba, dok su prije nje dominirale konstelacije ovna i bika¹⁹. Zanimljiva jest činjenica da se prije doba bika, zemlja nalazila u razdoblju lava. Nije teško pritom zaključiti što je navelo istraživača i pisca Grahama Hancocka da zaključi da Sfinga možda potječe upravo iz tog razdoblja. Doba lava trajalo je od 10970. do 8810. g.pr.K., što je vrlo zanimljivo iz razloga što je to doba bilo razdoblje kraja ledenog doba i vrijeme koje je bilo karakterizirano toplom, vlažnom i vrlo kišovitom klimom.²⁰ Ako se prisjetimo teorije Roberta Schocha, i teze da je Sfinga stara najmanje 7000. godina, moći ćemo zaključiti da Hancockova teorija možda i nije toliko apsurdna koliko bi se moglo na prvi pogled činiti.

Erozija vode ili proizvoljni podatci?

Iz onoga što su Robert Schoch, David Coxill i drugi istraživači iznijeli, teoretski proizlazi zapanjujuća mogućnost da je Sfinga starija više tisuća godina od onoga što se vjerovalo

16 Ibidem, str. 37.-38.

17 *Zabranjena povijest*, uredio Kenyon, Douglas, 121.

18 Osmanagić, Semir, *Civilizacije prije početka „zvanične“ historije*, TKD Šahinpašić, Sarajevo, travanj 2005., 149.

19 Teško je vjerovati u slučajnost prapovijesnih i antičkih kultova ovna i bika za vrijeme trajanja njihovih razdoblja, što samo po sebi otvara nova mnoga nova pitanja o antičkom poznavanju astronomije i svemira.

20 Wilson, Ian, *Prije potopa. Dokaz da je biblijski potop bio stvaran događaj*, Stari Grad, Zagreb, 2007., 81-82.

(i još uvijek vjeruje). Naravno, vodeći egiptolozi i akademici ne mogu prihvatiti takvu teoriju, a zapravo nije ni teško razumjeti zašto. Prvi, i glavni razlog, jest taj što kada bi se Sfinga postavila u kontekst koji seže u prošlost za više od 5000 g.pr.Kr., ili čak i više, kako određeni istraživači sugeriraju, jednostavno ne bi bili u mogućnosti pronaći tzv. „civilizacijski kontekst“. To znači da trenutno ne postoje čvrsti dokazi koji govore o tome da je za vrijeme neolitika postojala toliko napredna kultura koja je mogla tako nešto sagraditi. No, pitanje za milijun dolara glasi: jesmo li u to sigurni? Primjera radi, znamo da se u Turskoj od 7500. do 5700. g.pr.Kr. razvila jedna vrlo moderna zajednica poput one Çatalhöyüka, koju je i sam James Mellaart²¹, definirao kao - “ neolitička civilizacija koja blista poput supernove među prilično tmurnom galaktikom onovremenih ruralnih kultura.”²² I zaista, to se nalazište razlikuje od svih ostalih po svojem stupnju razvijenosti, po načinu življenja, i pogotovo po raznolikosti u građevinama koje se tamo nalaze. Naravno, jasno je da stupanj Çatalhöyüka nije usporediv s onime graditelja Sfinge, no novu potporu takvoj tezi daje otkriće jednog još zanimljivog nalazišta, isto na području Turske, odnosno Gobekli Tepe. Gobekli Tepe prema nekim procjenama ima starost veću od 12.000 godina, a stupanj razvijenosti kulture koja je takav kompleks sagradila nema sličnih inačica nigdje u svijetu. Cijeli kompleks je tek u početnoj fazi istraživanja, no pokazuje kako se ljudska civilizacija razvijala drugačije od onoga što se možda do sada smatralo. Poanta priče o Catalhöyüku i Gobekli Tepeu jest da je možda slična, ako ne i razvijenija civilizacija, mogla živjeti na području Egipta dok je Egipat još bio „zelena površina“.

Činjenice koje je iznio Schoch ne moraju biti istinite te oko toga nema nikakvih dvojbi. Međutim, Schoch je sasvim sigurno stručnija osoba kada se govori o analizi kamena od bilo kojeg egiptologa te treba napomenuti da je Schoch dobio jaku potporu i drugih geologa, što označava mogućnost da je možda i u pravu. Ako se moderna znanost temelji na interdisciplinarnome pristupu, zašto onda egiptolozi smatraju da poznaju geologiju i druge discipline bolje od svih ostalih? Mislim da je nelogičnost u takvom pristupu podosta jasna.

Osim navedenoga, postoji i jedan vrlo logički razlog zašto bi Sfinga mogla biti iz razdoblja kojeg zagovaraju Schoch i drugi. Naime, općepoznata jest činjenica da je Sfinga više puta tijekom povijesti bila prikrivena pijeskom do glave, što je uzrokovalo velike probleme ljudima koji su je trebali čistiti. Posljednji se puta to dogodilo u recentnoj povijesti, odnosno 1905. godine,²³ ali postoje i zapisi koji govore da se to događalo i u prošlosti, kao npr. stela Tutmosisa IV, koji je bio iz iste Kefrenove dinastije (četvrte) i koji jasno ukazuje na potrebu da se očisti pijesak sa Sfinge.²⁴ Kako je mogao pijesak zatrpati Sfingu u tolikoj mjeri kada je četvrta dinastija trajala svega malo više od sto godina? Analizirajući navedenu stelu proizlazi ogromna nelogičnost u tumačenju starosti Sfinge, jer ako je Kefren sagradio Sfingu i uzmemo u obzir vrijeme gradnje i dolazaka Tutmosisa IV na vlast, jednostavno nema dovoljno vremena da se Sfinga nađe pod tolikim pijeskom, iako se to vrlo brzo moglo događati. Koji je smisao bio sagraditi nešto toliko komplicirano, i nakon toga prepustiti da se praktički u 50 godina

21 Arheolog koji je otkrio nalazište.

22 Ibidem, 110.

23 Sitchin, Zecharia, *Posljednji dani*, TELEDisk, Zagreb, 2009., 49.

24 Hancock, *Otisci Bogova*, 306.

veličanstveni napor radnika i samog faraona izgubi ispod pijeska? Osobno smatram da to apsolutno nema nikakvog smisla. Osim navedenoga, nešto što „bode“ u oči jest i premala glava Sfinge, koja se nikako ne uklapa u tako savršenom djelu. Još jednom, koji bi smisao bio izgraditi toliko komplicirani kompleks i onda završiti djelo neproporcionalnom glavom, kada je očito da su graditelji imali sposobnost da i taj problem uspješno riješe? Nije li možda glava restaurirana ili modificirana za vrijeme Kefrena?

Smatram da možda i postoji nešto što nam je još uvijek nepoznato u vezi Sfinge. Iako treba biti iskreni i priznati da „civilizacijski kontekst“ definitivno ne upućuje na veću starost Sfinge, postoje dokazi koji se ne smiju ignorirati, već uzeti u obzir i onda putem interdisciplinarnog rada ustvrditi što je ispravno i što nije. Uostalom, na taj se način najjednostavnije može ustanoviti tko ima previše bujnu maštu a tko je prevarant te pronaći nove, možda točnije, informacije o starosti Sfinge.

Ana-Maria Kajinić

KULTURA MAJA

1. UVOD

U ovom seminaru ću razraditi temu o kulturi jedne prastare srednjoameričke civilizacije čija kultura i prethodnici i dan danas postoje, a to je civilizacija Maya. Početna poglavlja će se fokusirati na njihov smještaj na američkom kontinentu. Nadalje ću pisati o njihovoj povijesti, od njihova nastanka do njihove propasti, te o četirima razdobljima njihove povijesti: predklasičnom razdoblju, klasičnom razdoblju i postklasičnom razdoblju, te postkolumbovskom dobu. Upravo taj dio će biti empirijski i deskriptivno najobilniji jer ću detaljno opisivati elemente i povijesne događaje civilizacije Maya. Prema teoriji evolucije društava, moderna civilizacija Zapada je uvjerljivo ispred svih dosadašnjih kultura i civilizacija. Glavni adut joj je tehnološki, znanstveni i umjetnički razvoj, a upravo o tome ću pisati u poglavljima o kulturi i o njihovoj vjeri i običajima, znanosti te umjetnosti.

2. SMJEŠTAJ CIVILIZACIJE MAYA

Civilizacija Maya se do danas proširila južnim Meksikom, Chiapasom i Tabascom, i na Yukatanskom poluotoku u područjima Quintana Roo i Champeche. Mayansko područje se također proširilo i do sjevernog dijela srednje Amerike, uključujući današnju Guatemalu, sjeverni Belize i sjeverni El Salvador te zapadni Honduras. Mayansko područje je podijeljeno u tri definirane zone: južno mayansko brdovito područje, središnja udolina i sjeverna udolina. Civilizacija Maya je većinom propala do dolaska konkvistadora početkom 16.st., a njihove moćne gradove progutala je džungla.

3. POVIJEST MAYA

3.1. NASTANAK

Civilizacija Maya je povijesna srednjoamerička civilizacija koje je poznata po svojoj monumentalnoj arhitekturi, usavršenoj matematici i astronomiji. Za njih se smatra da su nastale, jednako kao i ostali narodi Tolteci, Azteci i Zapoteci, od srednjoameričkih indijanskih olmečkih plemena koja su nastanjivala područje današnjega Meksika. A to je bilo posebno područje današnjeg Vera Cruza i Tabascoa, a nešto kasnije, proširili su se meksičkom dolinom, područjem Anahuca, Hondurasa, Salvadora, Chiapsa na poluotoku Yucatanu i to u vremenu od 1500. do otprilike 400. godine prije Krista.¹

Iako nema nekih čvrstih dokaza o toj činjenici da su potekli od Olmeka osim nađenih olmečkih predmeta u mayanskim piramidama i gradovima, većina arheologa i mayanista drže se te pretpostavke kao činjenice. Ovdje ću reći nešto i o starom indijanskom plemenu Olmeka kako bi imali uvid u nastanak i postojanje Maya.

3.2. OLMECI

Olemečka se civilizacija na području Yukatanskog poluotoka naselila oko 1500.god. pr.Kr. i smatra se da je to civilizacija koja je razvila prvo civilizirano društvo na ovom području svijeta. Trebalo im je samo oko tristotinjak godina da izgrade svoje prve gradove s monumentalnim hramovima i kamenim skulpturama koje se danas nalaze tamo i govore nam o toj civilizaciji koja je nestala.

Pronađene su ogromne muške glave (oko 3 metra visoke) koje govore o gradu i kulturi koja je postojala tisućama godina prije nas. Smatra se da su te ogromne glave predstavljale olmečke vladare, ali nema dokaza o tome, također se i za njihove piramide smatra da su predstavljale prototip mayanskim².

3.3. PERIODIZACIJA

3.3.1. PREDKLASIČNI PERIOD 2000.GOD.PR.KR. – 300.GODINE

Njihova prva naselja pojavljuju se u prvom ili drugom tisućljeću prije Krista. Do 500. god.pr.Kr. osnovana su mayanska središta u središnjim nizinama Nakabe, El Mirador, San Bartolo i Cival. A arheološkim istraživanjima pronađena su neka naselja iz toga razdoblja na južnim visoravnima i na sjevernim dijelovima Yucatana. Kao lovci dolaze na ovo područje prije nekih

¹ L. A. Tonante, "MAJE: Nestali u vremenu" Zagreb 2009., str.7.

² Isto, str.8.

jedanaest tisuća godina, živeći nomadskim životom, da bi ga napustili prije nekih četiri i pol tisuće godina kad počinju uzgajati kukuruz i baviti se poljoprivredom.

Oko 1000.g.pr.Kr. počinju graditi svoju sakralnu arhitekturu. Najraniji spomenici bili su nadgrobni humci, za koje se smatra da su bili preteče stepenastih piramida – hramova. O ovom razdoblju nema puno podataka i arheolozi i mayanisti vrlo malo o njemu znaju.

3.3.2. KLASIČNI PERIOD 300.-900. GODINE

Mayansko carstvo je u ovom razdoblju bilo podijeljeno na gradove - države, od kojih su neke privremeno imale prednost i vlast nad drugim gradovima, znači da nikada nisu poput Inka i Azteka stvorili unitarnu državu s jednim političkim centrom. Tijekom ovog perioda civilizacija je bila na svome vrhuncu. Dolazi do razvoja hijeroglifskog pisma, stvaranja solarnog kalendara kojim su mogli računati s velikom preciznošću, dolazi do izgradnje hramova - piramida koji su bili izuzetno lijepo dekorirani (freske na zidovima). Neki od značajnijih gradova su: Palenque, Copan, Altun Ha, Calakmul, Uaxactun, Tikal, Quirigua i Comalcalo. Ti su gradovi bili dobro povezani mrežom cesta od kojih su neke još u upotrebi. Ti će gradovi biti misteriozno napušteni i prepušteni divljoj prašumi koja će ih progutati i sakriti sve do ponovnog otkrivanja, a to će se dogoditi godinama kasnije.

Klasični se period može podijeliti na dva dijela: rani klasični period (300. -600.godine), u to vrijeme dolazi do naglog kulturnog razvoja, i na kasni klasični period (600. - 900.godine) kada se razvijaju znanost i umjetnost po kojoj će Maye i ostati zapamćene.³

Počeli su razvijati i trgovinu što je bila posljedica dobro povezanih gradova. Roba kojom se najviše trgovalo uključivala je kakao⁴, školjke, žad, sol i opsidijan. Zbog još uvijek nepotpuno utvrđenih razloga Maye su u 8. i 9. stoljeću napustile gradove središnjih visoravni, a kultura je krenula opadajućim putem. Pretpostavljaju se razni faktori, od suše, ratovanja do ekološke iscrpljenosti plodne zemlje.

3.3.3. POSTKLASIČNI PERIOD 900.-1500.GODINE

Ovaj period je početak kraja mayanske civilizacije. Većina gradova dolazi pod toltečki utjecaj i do ratova unutar mayanskih porodica. Pleme Tolteka dolazi na Yucatan i miješaju se dvije kulture. Tolteci su Mayama nametnuli svoja krvava religijska vjerovanja, poput kulta per-nate zmije i prinošenja ljudskih žrtava, što se na ovome području i održalo neko vrijeme. Maye će ipak na kraju asimilirati Tolteke, ali će zadržati veliki dio njihove kulture i nasljeđa. U ovom periodu dolazi do prvih međusobnih ratova, i to između tri porodice: Tutul – Xiu, Cocom i Itza. Održala su se samo tri značajna grada: Mayapan, Chichen Itza i Uxmal.

³ Isto, str.11.

⁴ Vidi: Isto, str.40. Od oko 600.god.pr.Kr. bili su glavni proizvođači kakaa. Vruća čokolada je bila posebno omiljena i to su piće zvali božjim napitkom, pila se obično začinjena vanilijom ili su se od kakaa, vode i brašna sprajale čokoladne kaše.

Nakon pada gradova Chichen Itze i Uxmala, oko 1200.godine Mayapan postaje glavnim središtem političke, vjerske i vojne snage te vlada Yucatanom sve do pobune 1450. godine. Tada se Maye povlače na područje Gvatemale kod jezera Peten gdje žive i danas.

Ovdije bih napomenula da je danas grad Chichen Itza poznato turističko središte. Privlači ljude svojim očuvanim spomenicima koji su sagrađeni upravo u ovome razdoblju: Hramom ratnika, Opservatorijem, Igralištem za loptu i tzv.“Svetim bunarom“.

3.3.4. POSTKOLUMBOVO DOBA

Dolaskom Španjolaca na Yucatan, 1520. godine, završava slobodan život ovog naroda koji već živi po džunglama. Španjolci nastoje uspostaviti svoju kolonijalnu prisutnost na poluotoku. Godine 1524. Španjolci su, na čelu s Pedrom de Alvaradom, uspjeli bez poteškoća pokoriti južni dio poluotoka, dok je sjeverni dio 1528.godine zauzeo Francisco de Montejo.

Osvajanje poluotoka Yucatana dovršeno je 1546. godine, što znači da im je trebalo oko 170 godina da bi ga zauzeli, no neka mayanska plemena su i dalje pružala otpor Španjolicima. Ipak, sukob sa starosjediocima i dalje je bio prisutan sve do 19.stoljeća

Razlog tome je što Maye za razliku od Inka i Azteka nisu imale jedan politički centar pa da padom vladara i tog centra prestane otpor. Već su Španjolci morali osvajati jedan po jedan centar. U ovom periodu postignuća i kulturna ostavština nisu onako impresivni kao za vrijeme klasičnog perioda.

4. ŽIVOT I OBIČAJI MAYA

Maye su imale nekoliko imena. Prvo, vlastito ime, zatim očevo prezime, pa majčino prezime. Dječaci su pomagali očevima u polju i ostalim poslovima, dok su djevojčice ostajale s majkama kod kuće i pomagale s domaćinstvom. Obredom inicijacije adolescenti su prelazili u odraslu populaciju. Ceremoniju je predvodio šaman, koji je molio nad djecom. Adolescenti su prinosili darove šamanu u perju i kakau. Nakon obreda inicijacije priređivalo se slavlje. Prilikom sklapanja braka, veoma se pazilo da mladenci nisu u krvnom srodstvu. Poštivali su monogamiju, ali je držanje konkubina (priležnica) bilo dozvoljeno, a odobravali su i razvod. Udovac ili udovica imali su pravo stupiti u novi brak nakon što je prošla godina dana od sahrane pokojnog supružnika.

Maye su bili obrađivači tla u tropskoj kišnoj šumi, do polja su vjerojatno dolazili sistemom 'posijeci-i-spali' (slash and burn). Uzgajao se kukuruz, grah, čili-papričice, pamuk, kakao, 'maguey', rajčica i drugo. Njihove obiteljske farme poznate su kao 'milpa'. Maye su bili i vješti lovci i ribari, mesa su ipak jeli malo, većinom na svečanostima. Zanimljivo je da su stare Maye smatrale znakom ljepote «gledanje u križ». Status se također izražavao piercinzima na ušima, nosu, te različitim ornamentima na tijelu. Često su pripadnici višeg statusa svoje zube

ukrašavali žadom i drugim svetim kamenjem.

Treba spomenuti da je kod Maya bila uobičajena deformacija lubanje. Visoko i ravno čelo također je smatrano znakom ljepote. Ravno čelo postizali su vezivanjem dasaka na čelu dojenčadi (dok kosti lubanje još nisu bile u potpunosti spojene), koje su ostavljali vezane danima. Socijalni status razlikovao se i po načinu oblačenja. Klasno društvo je zasigurno postojalo, uz plemstvo i svećenstvo bili su tu i (plebejci) razni zanatlije, majstori u obradi kamena, žada, i puk koji je obrađivao zemlju. Provincijalni dostojanstvenici potjecali su od 4 plemićke obitelji. Vođe gradova i sela bili su nižeg ranga, i nisu pripadali kraljevskoj krvi. Klanski sistem je postojao, a nasljeđe se računalo po muškoj liniji. Što je čovjekov status na društvenoj ljestvici bio viši, to je njegova kuća bila bliža obrednom centru grada, iako puk nije živio u samome centru. Najnižu klasu činili su robovi koji nisu imali nikakvih prava. Položaj, zemlja i robovi bili su nasljedni. Kriminal je kažnjavao smrću.⁵

5. ZNANOST

Narod Maya postigao je visoka dostignuća u matematici, astronomiji, građevinarstvu, umjetnosti i imali su svoje pismo. Zbog čega ih smatramo najrazvijenijom civilizacijom Novog svijeta.

Prilikom zabilježavanja raznih datuma koristili su se glifovima, ali i brojevima, razvili su vlastiti matematički sustav brojeva, a imali su i vlastito pismo. Razvili su jedinstveni matematički sustav brojeva, prema kojemu se jedinice označavaju točkama, a crte se koriste za pet jedinica. Brojeve su zapisivali vodoravno, ali i okomito. Poznavali su i upotrebljavali nulu, a njihova je pozicijska vrijednost brojeva bila veoma slična dekadskoj. Maye su pomoću ovakvih brojevnih zapisa izvodile računske operacije zbrajanja i oduzimanja, a u računanju na ravnoj površini pomagali su si zrcima kakaa. Moderna istraživanja dokazala su da se ovakvim brojevnim zapisom mogu izvoditi i računske operacije množenja i dijeljenja.

Raznolikost civilizacije Maya odrazila se i na izgled njihovih gradova. Grad je prije svega bio njihov urbani centar, planiranog rasporeda, organiziran, reguliran određenim normama, sa strukturama javnog karaktera koje prihvaćaju stanovništvo različitih uloga i zanimanja. Znači bio je središte vlasti i urbanog života. Mjesto sastanka ljudi, razmjenjivanja usluga i materijalnih dobra. Arhitektonski kompleksi potiču maštu toliko da se u čovjeku probudi znatiželja kako su tako velike kamene blokove mogli rezati s takvom preciznošću, kako su ih bojali i kako su ih prenosili do gradilišta, budući da nisu poznavali kotač, željezo ni plug.⁶

---

⁵ Isto, str. 36.-37.

⁶ Isto, str.17.

6. UMJETNOST

Mnogi za civilizaciju Maya smatraju da je imala najsofisticiraniju i najljepšu umjetnost od svih civilizacija Novoga svijeta.

Gradnja spomenika za njih je bila religija, pouzdano je utvrđeno da se radi o najraznovrsnijim i najprofinjenijim spomenicima arhitekture u povijesti. Arhitektonski kompleksi potiču maštu toliko da se u čovjeku probudi znatiželja kako su tako velike kamene blokove mogli rezati s takvom točnošću, kako su ih bojali, kako su ih prenosili do gradilišta, budući da nisu poznavali kotač.

Imali su istančan osjećaj za boje, a profinjena kiparska djela najčešće su u službi arhitekture. Arhitekturu im pak obogaćuju reljefi, i to raznovrsni likovi i predmeti koji se uzdižu s površine. Ti su im reljefi služili za dekoraciju i raščlanjivanje građevina. Bili su rađeni od raznih materijala od kamena, bjelokosti, neke kovine, gipsa, drveta, keramici i drugim materijalima. Arheolozi su napravili podjelu njihovih reljefa, a to su niski reljef ili bareljef te visoki reljef ili polureljef. U kojima se mogu vidjeti najveće oštine i izraženi su kontrasti svjetla i sjene. U tim reljefima često možemo naći i motive kao što su školjke, kukuruz, biljke, životinje, ptice, srce i dr., ali ti se motivi vješto iskorištavaju da bi se stvorili svi pojmovi potrebni za duboku filozofiju i potpunu kozmologiju.⁷

7. PISMO

Sistem pisanja im je bio poprilično kompliciran. Kombinirali su slike s različitim fonetskim elementima i najvjerojatnije je da su samo visoki društveni slojevi znali čitati. Hijeroglifsko pismo nam je u većini slučajeva teško razumljivo ili čak i nerazumljivo jer su španjolski svećenici prilikom pokršćavanja spalili znatan broj kodeksa i tako nas lišili nenadoknadivih povijesnih izvora da bi sebi olakšali posao.⁸

Biskup Diego de Landa pokušajući proširiti kršćanstvo opisao je vjeru Mayama. Maye su bile toliko fascinirane idejom razapinjanja boga da idući put kad je biskup došao u grad vidio je djecu razapetu na križ posvuda. Biskup je bio toliko ljut da je naredio da se sve knjige, sav rad prevađanja, spali. Diego se ipak kasnije pokušavao iskupiti djelom "Relacion de las Cosas Yucatan" u kojemu je napisao izvješće o Mayama s mnogo korisnih obavijesti, ali nedovoljnim za potpuno shvaćanje te civilizacije i njezinog razvoja.

Pismo im je prvenstveno služilo za bilježenje datuma i zvijezda, zapisivanje svećenskih proročanstava. Smatra se da je mayanski način pisanja bio jedini u ovom dijelu svijeta uz pomoć kojega su se mogle zabilježiti sve vrste ideja i misli. Stoga su bilježili svoju povijest i astrološke događaje, te jednako tako predviđali i govorili o stvarima za koje tek misle da će se dogoditi.⁹ Ponekad bi i zabilježili kad je jedno pleme uspjelo poraziti drugo ili ime vođe tog

⁷ Isto, str.48.-49.

⁸ Isto, str.57.

⁹ Isto, str.58.

plemena, nečiju smrt ili ženidbu visokog društva. Mayansko sveto pismo postalo je ukrasom. Kleše se u kamen stećaka, žrtvenika, stuba. Također se gravira u nakit, školjke, kosti pa čak i crta na grnčariju, drvene stupove i zidove.

Vrijeme, pismo i aktivnosti vladara Maya su bili tijesno povezani. Praktički na svim spomenicima se nalaze glifi koji nam kazuju točan datum kada su se rituali i događaji, koje oni oslikavaju bili dogodili. Na nadvojima zgrada su se nalazili datumi i imena osoba koji su ih dali izgraditi¹⁰. Tekstovi Maya se sastoje od sažetih činjenica. Nisu svi tekstovi bili urezani u kamenu; pronađene su 4 knjige na papiru od kore drveta, a na mnogim posudama su bojom naneseni tekstovi koji su dugački kao većina natpisa na spomenicima. Hijeroglifi nam otkrivaju učesnike i datiraju događaje poput teksta u stripu.¹¹

8. ZAKLJUČAK

Iz ovog seminarskog rada zaključujem da su Maye uz Azteke i Inke bili jedna od najrazvijenijih civilizacija Novoga svijeta. To vidimo iz njihovog tehnološkog i umjetničkog razvitka. Uspjeli su tako precizno izdubiti kamene spomenike i izgraditi visoke hramove, a da nisu imali ni željezo ni kotač ni plug što izaziva veliku znatiželju kod arheologa i mayanista. Uz to, razvili su i svoje brojeve, jezik i vrlo precizan kalendar. Njihova ogromna umjetnička i arhitektonska djela vrlo su posebna i vrijedna divljenja, a pomažu da uđemo u srce i misli tih ljudi, istovremeno tako dalekih i tako bliskih, tako zagonetnih i tako tajnovitih.

Veliki broj pitanja u vezi njihove njihove kulture predstavlja mnogobrojne zagonetke za arheologe, ali je pouzdano utvrđeno da se radi o najraznovrsnijim i najprofinjenijim spomenicima arhitekture u povijesti (veoma često Maye nazivaju Grcima Amerike).

Što je uopće dovelo do nestanka ove napredne civilizacije? To je još uvijek tajna. Moguće da je nestala zbog demografskog buma, neočekivane krize u poljoprivredi, zbog pobuna i krvavih ratova. Civilizacija Maya, sazdana na krvi, možda je i okončana u krvi. Mi to još uvijek ne znamo.

---

¹⁰ Isto, str.61.

¹¹ Isto, str.58-59.

Vladimir Gručić

RAZBOJNIŠTVO I GUSARENJE

Uvod

Migracije su jedna od neizbježnih pojava čovječanstva. One se događaju tisućljećima, njima objašnjavamo etnogeneze naroda, utvrđujemo putove i nastanke nekih gradova. Migracije su temelj na koji se nadovezuju mnoge stvari. Istovremeno mogu biti nuspojava. Ljudi su poticani na razne načine seliti se, mijenjati boravišta, narodi se oduvijek miješaju, stapaju jedni s drugima.

Poseban tip migracija nastaje iz dva fenomena novoga vijeka. Čak nisu nužno prisutni samo u novom vijeku, ali tu su zadobili jednu novu dimenziju. Ta dva fenomena su razbojništvo i gusarenje. Oni su kroz stoljeća svojom ukorijenjenošću doveli do raznih migracija, posebno po Sredozemlju.

Migracije vezane uz razbojništvo i bijedu

Migracije su vrlo širok pojam i njeni uzroci mogu biti različiti i o njima postoji širok spektar tema. Migracije vezane uz razbojništvo i bijedu su potaknute revolucijama¹. Revolucije po čitavom Sredozemlju, od Španjolske do Bosne i Hercegovine: navedeni krajevi su poprišta seljačkih pobuna gdje nezadovoljni žitelji u trenutku kada se više jednostavno ne mogu prehraniti zbog prevelikih nameta feudalaca ili razdora vjerskih ratova i njihovih pogubnih dogmi bivaju ekonomski pregaženi. Ne uspijevajući držati korak sa zahtjevima njihovih gospodara koji su također uhvaćeni u vrtlog poljuljane svjetske ekonomije, ponajviše radi povišenja cijena koje se dogodilo zbog donošenja golemih količina zlata iz Južne Amerike, seljaci postaju siromašni i pribjegnu najjednostavnijem i očajničkom potezu, razbojništvu. Iz prve se može činiti jednostavno, ukrasti od drugog i pobjeći. No u svijetlu sve šireg razmjera neimaštine veliki broj žitelja tome pribjegava. Uzmimo primjer Napulja „gdje se krade i ukrštaju mačevi čim padne noć²“ na svakodnevnoj bazi. Nemiri i pobune na Korzici, u Urbinu, Calabrij,

1 Fernand Braudel: *Sredozemlje i sredozemni svijet u doba Filipa II. svezak II.*, Zagreb, 1998., str. 90

2 Isto str. 91

Gaskonji, Ribargorza, Piombino i brojni drugi gradovi i vojvodstva.³

Primjer grada Marseillea koji ima stražu i lokalnu miliciju koja stražari danonoćno i istjeruje uboge, kljaste, luđake, prosjake i besposličare⁴ da ne naštetite gradskom društvenom zdravlju, što pretpostavljam znači jednu dozu društvene obnove koja se ne provodi nužno ispravnim mjerama, iako ih neki ne smatraju nečovječnim. No, u duhu nemira radi pobuna, revolucija, općenito svakidašnjeg nasilja, može se pokušati shvatiti povećani oprez građana koji radi povećanog opreza „pušu na hladno“ i protjeruju svakog tko im se čini sumnjiv što znači da kolektivnih strah od ljudi koji su drugačiji, upravo zbog toga mogu postati predmet sumnje i naposljetku protjerivanja.

Drugi primjer, iako u mnogome sličan prvome, jest pojam kako geografski tako i u mentalitetu 16. stoljeća - Amerika. Tako recimo grad Sevilla postaje privremeni ili stalni dom pustolova koji se udružuju po putu u potrazi za uzbuđenjima i nekom novom životu pa žele otići u Ameriku i početi iznova. Osim njih, tu se naravno priključuju ubojice, razni prijestupnici označeni žigovima⁵, koji izopćeni iz jednog grada idu tražiti sreću u drugom, no zbog njihova žiga ta nova destinacija će im teško pružiti novi život jer ta kazna je bila univerzalan znak za zločin koji bi svakom sljedećem čovjeku, zajednici i ili gradu pružio uvid u zločin tog čovjeka. Te goleme povorke ljudi koje su se seljakale iz grada u grad bili su i učenici u bijegu od svojih učitelja, muževi u bijegu od svadljivih žena⁶, a Amerika postaje „utočište i zaklon, crkva pobunjenih, propusnica za ubojice“⁷ kako je u jednom svom djelu to izrekao slavni Cervantes.

Treći primjer su afričke utvrde robovskog tipa. K njima su također hrlili otpisani iz društva kao što su stari vojnici, prostitutke, stari i mladi novaci, no ono što nisu znali a pogubno je bilo za njih da te robovlasničke utvrde su bile mjesto koje je bilo teško napustiti, njihov novi dom i ljudski pakao na zemlji.⁸

Četvrti primjer jest Palermo, gdje se uvela svakodnevna patrola i žandarske postrojbe koje su upadale u krčme, svratišta, na trgove i ostala javna i polu javna mjesta gdje su vršili racije, upade, protjerivanja nad svima koji su se činili sumnjivim. Sumnjivac se opisivao i karakterizirao kao osoba koja karta, kocka, besposličari što je bio loš društveni primjer i teška kazna za vlastitu dušu. Okarakterizirani su kao svjetovni i vjerski prijestup: Zanimljivo je da se u nedostatku novca kockalo i kladilo na spol nerođene djece, na razne količine žita te time također doprinijelo pojedinačnim teškoćama vezanim uz ekonomsko preživljavanje.

Ovi primjeri su bili relativno ograničeni na te gradove i druge gradove koji nisu spomenuti, ali bitno je bilo da su zlodjela ostala lokalnog karaktera.

No, sve veća neimaština započela sa porastom cijena od 1540. Godine kulminirala je sa Tridesetogodišnjim ratom gdje su se sva nezadovoljstva i goleme rijeke ljudi bez iščega mogle zadovoljiti stupanjem u rat na stranu koja im obeća više, odnosno gdje su mislili da im odnos snaga može dati bolju prednost u osobnom bogaćenju, dok je sam karakter vjerskog rata i

3 Isto str. 91

4 Isto str. 95

5 Isto str. 94

6 Na istome mjestu.

7 Na istome mjestu.

8 Na istome mjestu.

ludila koje vjerski fanatizam može stvoriti doprinijela bijeda ljudi i njihov očaj koji može stvoriti od čovjeka najubojitiji stroj, jer čovjek koji nema što izgubiti spreman je na sve.

Razbojništvo kroz prizmu staleža

Nakon ovih primjera bilo bi dobro sagledati kako se razbojništvo vezalo uz društvo. Na koji način razbojništvo se stvara i da li postoje pokušaji da se suzbije?

Razbojništvo je kako smo prije naveli bilo vezano uz neimaštinu. Čovjek u novom vijeku kada ostane bez ičega, na neki način se mora snaći. Tako se primjerice može uvidjeti kretanja razbojničkih skupina koje su postale država u državi⁹ i radi svoje kompaktnosti su sposobne prijeći velike udaljenosti u tišini i neometano. Kretale su se potajice kreću iz katalonskih Pireneja u Granadu, a iz Granade u Kataloniju, te da prijeđu u Alpe, iz kojih se spuštaju u Veronu, pa Kalabriju, te dolaze čak do Albanije i Crne Gore.¹⁰

Takva mogućnost kretanja ih čini neuhvatljivima i na oprezu moraju biti svi gradovi Sredozemlja što počinje činiti veliki društveni problem.

Postavljaju se određena pitanja uz ova razbojnička kretanja. Kako je moguće da prijeđu organizirano ovakve udaljenosti, i da njihovi pljačkaški pohodi bude usmjereni na tako daleke destinacije. U ovom dijelu ćemo odgovoriti na jedno od pitanja. Drugo pitanje ćemo ostaviti za drugi dio izlaganja.

Prvo i najočitije pitanje je kako vlasti dopuštaju da se razbojnici prošuljaju i došuljaju iz njihovog djelokruga i odu u druge krajeve. S jedne strane je razumljivo da u slučaju emigracije s njihova područja vlastima odgovara taj razvoj događaja. No, kako susjedne vlasti na to reagiraju, i zašto postoji mogućnost ponovnog vraćanja tih prijestupnika koji ostavljaju velike štete za sobom?

Odgovor je s jedne strane vrlo jednostavan, a s druge strane ulazi duboko u vanjsku politiku državica Sredozemlja.

Vlastima bi odgovaralo kako te razbojničke skupine razorno djeluju na snagu susjeda i kao njihov susjed ima velike poteškoće sa razbojništvom. S obzirom na tu mogućnost otvara se šansa za detroniziranjem ljutog protivnika i moguće teritorijalno širenje kraj oslabljenih susjeda. Tu pitanje razbojništva upada u domenu vanjske politike i počinje biti vrlo važna karta u krojenju granica i tajnih planova na, uzmimo za primjer Apeninski poluotok koji je prošaran malim državicama koje se međusobno bore za prevlast.

Razbojništvo između ostaloga nastaje kroz te političke borbe jer dok se plijen i dioba teritorija završe bogati ostaju bogati ili bogatiji, dok siromašnih, obespravljenih i oštećenih je sve više i više. Na teritorijima brojnih tirana nastale su skupine koje se mogu okarakterizirati kao revolucionari, radikalni i militantni protivnici trenutnog vladara. S jedne strane vlast ih naziva razbojnicima, dok s druge strane oni su glas naroda i njegova reakcija na tiraniju što

---

⁹ Isto str.98

¹⁰ Na istome mjestu.

jasno i nedvojbeno možemo zaključiti iz masovne podrške naroda tim „banditima, odmetnicima, drumskim pljačkašima“ koji izvod prepade na karavane i predstavnike vlasti i poprimaju obličje „Robin Hooda“, borca protiv ugnjetavanja i simbol društvene pravde kroz vid odmazde i pljačke.

Primjer Cosima Medicija koji je radi svojih metoda vladanja vlastite unovačene vojnike otjerao u ruke razbojništva¹¹. Moramo napomenuti da sse razbojništvo događalo najviše u planinama, odnosno planine su bile zaštitnik razbojnika. Osim planina na Apeninskom poluotoku utočište im je bilo u papinskoj enklavi u Napuljskom kraljevstvu ili Beneventu iz kojih se moglo uskakati u razna vojvodstva i državice, a kako smo prije napomenuli da jedan vladar ne priječi razbojnicima da pljačkaju susjeda jer mu to osobno ide u korist, slučaj tih mjesta im je bio praktički najprirodnije sklonište jer su mogli brzo djelovati posvuda i nitko od susjeda trenutno oštećenom susjedu ne bi priskakao u pomoć. Ta situacija je dala razbojništvo priliku da ojača.

Slučaj vojvode od Mondejara koji se htio obračunati s *fuoruscitima* u Napuljskom kraljevstvu čijeg je bio potkralj je zbog odlaganja akcije, pod izgovorom da vojska u svom kaznenom pohodu nanese velike štete seljanima kroz čija mjesta prolaze bez obzira na njihovu disciplinu i uvježbanost, morao je skupiti poveći odred da riješi gorući problem.¹² Moguće je da bi šačica vojnika u ranoj fazi problema mogla riješiti ishod u potkraljevu korist. Osim njega sigurno je bilo još takvih neodlučnih vladara koji su malo pomalo uz svoj diskutabilni način vladavine stvorili najezdu razbojnika u želji da uzvrate za sva nedjela lokalnih i ostalih vlasti.

Možda i najveći problem u rješavanju te zaraze, zване razbojništvo je bilo međusobno nepovjerenje vladara kada su se odlučili da će zajedno goniti zajedničkog neprijatelja. Time su samo potpalili ulje na vatru i dali krila razbojnicima da su uključe u još veće skupine i da naposljetku postanu, kako bi Braudel rekao „država u državi“. Razbojnici su se mogli naći i među plemstvom jer osim što je bilo seljačko, pučko imalo je svoj trag i među višim staležima.

Očiti primjer imamo u Lombardiji gdje plemić Alexio Bertholoti napada markiza di Castellona s 200 ljudi što možemo okarakterizirati kao mali rat.¹³ Rješenje sukoba je krajnje divljačko. Razbojništvo je u svakom slučaju poraslo kroz 16. stoljeće i 17. stoljeću ostavilo loše nasljeđe i zlu krv.

Gusarenje

Gusarenje kao i razbojništvo je kroz književnost također vrlo opjevano: Cervantes je uz razbojnike, također pripovijedao o gusarima¹⁴. Da li je Cervantes bio na neki način opčinjen

11 Isto str.99

12 Isto str. 100

13 Isto str. 104

14 Isto str. 225.

kriminalcima raznog tipa ili se i u gusarenju kao što smo spomenuli o razbojništvu krije neki društveni problem?

Nakon završetka ratova armada i velikih vojski naizgled je zavladao mir. No, prava slika je sasvim drukčija. Vjerojatno je stanje nakon toga puno gore. Ako povučemo poveznicu sa razbojništvom, i rat na moru ostavlja neke ekonomske teškoće, i nezadovoljne radnike i podanike.

Nisu jedino podanici na kopnu znali biti obespravljani. Čak događaji na kopnu znaju prouzročiti jedan dio nevolja na moru. Kako je ekonomija mora i kopna povezana, kada nema posla na kopnu možda ga se nađe na moru. Tako i razbojnici s kopna postaju morski razbojnicima, gusarima.

Gusarenje je od pamtivijeka bio oblik ekonomskog preživljavanja. Ljudi s primorja su se znali u svojoj neimaštini otisnuti na more i presretati galije luksuzne i manje luksuzne robe u potrazi za nečime što bi nahranilo gladna usta.

Gusarenje čak ima i legitimnost. Kada se objavi rat gusarenje postaje jedan vid njega, ili uz posebnu punomoć nekog vladara vođa ekspedicije može posegnuti za gusarstvom kao sredstvom ostvarenja nekog njegovog cilja.¹⁵

Braudel gusarenje naziva „endemskim“ čime želi istaknuti da ga nema na samo jednoj obali Sredozemlja, čak ni da samo jedna strana je negativac u cijeloj priči. Posebno želi istaknuti da je gusarenje jedna velika paukova mreža koja se proteže i u najsitnije zakutke Unutrašnjeg mora.¹⁶

Najistaknutiji gusari kroz pisane izvore su Alžirci. No, iako Alžir ima svoje tamnice, mjesta gdje se preprodaje ukradena roba i gdje se zarobljeni putnici šalju u ropstvo, nije ni kršćanski svijet bez udjela u tome. Ono što su alžirske tamnice za kršćanski svijet Livorno i Malta su za muslimanski. I tu se preprodaje ukradena roba iz afričkog djela Sredozemlja. Čak se pljačkaju i kršćani.¹⁷

Gusarski gradovi i njihovo uređenje

Grad-pionir gusarenja je definitivno La Rochelle koji je bio prava gradska republika¹⁸. S obzirom na političku legitimnost gusarenje je postalo prava privredna djelatnost. Uz njega istaknuti treba La Valettu, Livorno i Pisu, Napulj, Messinu, Palermo, Rijeku, Senj na kršćanskoj strani, dok s muslimanske imamo Valonu, Drač, Tripoli, Bizertu, Alžir, Tetouan, Larache, Sale, itd. Kad smo nabrojali gradove možemo uvidjeti koliko je to široka mreža i kako obje strane imaju vrlo jaka gusarska uporišta. Prilike za gusarenje i profit koji se može zaraditi privlače pustolove svake vrste i time migracije koje su se kroz razbojništvo mogle uvidjeti na kopnu sada počinju i na moru tako da ljudi s jednog na drugi kontinent se kreću učestalo. Pod time se ne misli na

---

15 Isto str. 226

16 Na istome mjestu.

17 Na istome mjestu.

18 Isto str.230

slobodnu plovidbu i bezbrižno krstarenje svijetom, već u službi suzbijanja gusarstva i u kao zarobljenika koji čekaju da ih se proda u roblje ili za njih zatraži otkupnina.

Tako na velikoj sceni imamo uzdizanje Turskog Carstva kao velesile koji još od 14. stoljeća raste na krilima gusarstva.¹⁹

Alžir je pravi primjer grada gusara. Ima gat, svjetionik, čvrste zidine, radnu snagu koja održava brodove (kalafate, kovače, tesare), jedra, vesla i glavnu snagu-aktivno tržište koje mu omogućuje da plijen postane kapital u cilju daljnjeg širenja svoje djelatnosti i bogaćenja.²⁰

Bitna stvar uspjeha Alžira je da u svom sastavu ima muslimanske, nordijske i kapetane raznih narodnosti, što omogućuje bolju fluktuaciju radne snage i kapitala koji ga pretvaraju u neovisno središte *de facto*, iako *de iure* su pod vlašću sultana u Carigradu. No, razdaljina prijestolnice od spomenutog grada predstavlja jedan od faktora uspjeha Alžira.

Zanimljiv je put berberskih pirata koji su progoneći plijen završili čak na Islandu, New Foundlandu, opsjedali su obale Provanse i Languedoca, ulijetavali su u Jadran, napadaju čak i portugalske karake što može govoriti o njihovoj smionosti, ili pak očaju.²¹

Gusari izlaze na more i vrše progone ovisno o svojim zalihama hrane iz prijašnjih pohoda tako da izleti na Islandu mogu govoriti o očaju i spremnosti na sve da dohvate bilo kakav plijen jer ako nema plijena, ima gladi.

Alžirski uspjeh

Alžir smo izdvojili zbog njegove posebnosti i procvata kroz gusarenje i način na koji se gusarenje uklopilo u ekonomski život i kako je njime diktiralo.

Uspjesi Alžira kvantitativno se mogu prikazati kroz tri primjera.

Prvi, 1559. godine 14 gusarskih brodova plovi pored Nieble u Andaluziji²². Drugi, 1561. godine opet 14 brodova, ovaj put ispred Seville. Treći primjer, iste godine 17 brodova okarakteriziranih kao turskih te glavno dostignuće kada je s 35 brodova blokiran Napulj po ljeti.²³ Ove brojke, pogotovo zadnja, ukazuju na gusarsku moć i organiziranost. To nisu više slijepi pokušaji da se nešto uhvati na prepad. Zadnji primjer pokazuje organiziranu flotu gusara. Od 1580. do 1620. je razdoblje tzv. „drugog izvanrednog uspjeha Alžira“.²⁴ Pri kraju tog razdoblja 1609. Simon Simonsen s velikom i izmiješanom posadom dolazi u Alžir. Oko njega se pronio glas da je stigao s brojem od 30 pljački godišnje čime visoko kotira u tim krugovima. Posada mu je turska, engleska, nizozemska, a brod velike snage.²⁵

Nakon tog razdoblja zabilježeno je da ima preko 20 000 zarobljenika u Alžiru, redom Mađara,

19 Isto str. 231

20 Na istome mjestu.

21 Isto str. 232

22 Isto str. 238

23 Na istome mjestu.

24 Isto str. 243

25 Isto str. 242

Danaca, Slavena, Španjolca, Francuza, Talijana, te Kineza, Japanaca,, Sirijaca i Egipćana.²⁶ Njihovi zatvorenici vjerojatno mogu biti vodič kroz njihove pljačkaške pohode.

Zaključak

Razbojništvo i gusarenje su dva oblika kriminala zasigurno. Ali nisu samo to. Kroz ovu temu pokušali smo natuknuti migracije uzrokovane ovim dvama fenomenima, te ih pobliže opisati kao same fenomene.

Osim što se svode pod kriminal, oni su prije svega reakcija. Reakcija na tiraniju, odmazda protiv vladara, krik potlačenog seljaka, pohlepa pustolova, bezrazložno nasilje, s a strane gusarstva jest zamjena za velike pomorske ratove i ono što je ostalo nakon njih. Jer rat u bilo kojem obliku je razbojništvo i gusarenje, ovisno o terenu. Poznato pitanje neimenovanog gusara Aleksandru Velikom glasi: „Zašto ti mene s ovom malom brodicom nazivaš gusarom, dok sebe s velikim brodovljem osvajačem?“

Ova priča zaista govori sve. Veliki ratovi su pod sobom progurali gusarenje kao nužno zlo, kao legitimno sredstvo ratovanja, no kada su interesi velikih sila zadovoljeni gusarstvo se stavlja u zabranjenu zonu, pod uskličnik s vrlo negativnom konotacijom.

Migracije potaknute ovim fenomenima su samo nuspojava. No, njihov trag je potrebno pratiti jer tako se ljudi neće iščuđavati kada vide crnca među bijelcima, ili nizozemca među alžircima, pa se pitati otkuda se ovaj stvorio.

One su između ostalog vjeran i skoro nepogrešiv putokaz, čak bih mogao reći podloga mnogim fenomenima novoga vijeka.

UPUTE AUTORIMA

Radovi se šalju u elektroničnom obliku na e-adresu uredništva
urednistvo.epulon@gmail.com

Rad mora biti predan kao wordova datoteka, pisan slogom Times New Roman, s veličinom slova 12 i jednostrukim proredom. U znanstvenom aparatu (podrubnim bilješkama) veličina slova iznosi 10, a prored je jednostruk. Uredništvo pridržava pravo jezične lekture teksta. Rukopisi se autorima mogu vratiti na eventualnu doradu, ako to recenzenti zatraže.

Kategorije radova:

Rad iz hrvatske ili svjetske povijesti, poželjnog opsega od oko 10 kartica teksta, uz 1 karticu sažetka za prijevod na strani jezik.

Radovi za ostale kategorije (Velike bitke, zanimljivosti, obljetnice) ne bi trebale prelaziti opseg od 6 kartica teksta.

Citiranje literature:

Bibliografske se jedinice i komentari navode kao podrubne bilješke.

Pri prvom navođenju navodi se ime i prezime autora, naziv djela kurzivom, godina izdanja djela i stranica (stranice) na koje se autor poziva. Nije potrebno koristiti kraticu "str.", nego je dovoljno napisati broj stranice (brojeve stranica).

Lujo Margetić, *Istra i Kvarner*, Rijeka 1996., 99-100.

Naslovi radova u časopisima i zbornicima, naslovi tekstova u novinama i dr. te naslovi poglavlja u knjigama pišu se među navodnicima, a naslovi časopisa, zbornika radova, novina i knjiga kurzivom, nakon čega slijedi godište ili/i broj sveska, godina izdanja (za novine i datum) i broj stranice (brojevi stranica):

Anton Gnirs, "Baudenkmale aus der Zeit der oströmischen Herrschaft auf der Insel Brioni grande", *Jahrbuch für Altertumskunde*, V, 1911., 75-97.

Pri navođenju djela dvaju autora njihova se imena razdvajaju crticom:

Goran Filipi – Barbara Buršić Giudici, *Istrijski lingvistički atlas / Atlante linguistico istrioto*, Pula

1998., 76.

Ako je knjiga izdana na dva jezika, navode se oba naslova razdvojena kosom crticom.

Pri navođenju djela više od dvaju autora nije potrebno navoditi sva imena, već samo prvo uz dodatak "i dr." (ili "et al.):

Miroslav Bertoša i dr., *Pula: tri tisućljeća mita i stvarnosti*, Pula 2005., 98.

Ako se navodi djelo koje ima urednika ili priređivača, uz njegovo ime u zagradama dolazi oznaka "ur":

Maja Bošković-Stulli (ur.), *Zakopano zlato. Hrvatske usmene pripovijetke, predaje i legende iz Istre, Istra kroz stoljeća 7/38*, Pula-Rijeka 1986., 99.

Pri navođenju djela u časopisu ili monografiji koje je još u tisku piše se napomena "u tisku" u zagradama.

Pri navođenju radova objavljenih u zbornicima prije samog naziva zbornika stavlja se napomena "u:", a uz naziv zbornika radova navodi se i ime ili imena (do tri) urednika:

Ivan Matejčić, "Renesansni drveni retabl župne crkve u Mutvoranu", u: *Krnica od prapovijesti do danas*, ur. Klara Buršić Matijašić, Rakalj 2006., 193.

Ako zbornik ima više od tri urednika, navodi se ime prvoga uz dodatak "i dr." (ili "et al.):

Darko Dukovski, "Istra XX. stoljeća (1900.-1950.): promjene identitetâ (socijalni i gospodarski uzroci)", u: *Identitet Istre – ishodišta i perspektive*, ur. Marino Manin i dr., Zagreb 2006., 151.

Ako se ista jedinica pojavljuje u idućoj bilješci, dovoljno je napisati:

Isto, 154. (ili: Idem, 154.)

Kada se ista jedinica pojavljuje u idućoj bilješci, a autor se poziva i na istu stranicu, dovoljno je napisati:

Na ist. mj. (ili: Ibidem.)

Pri drugom i svakom sljedećem navođenju istoga djela piše se samo prezime autora, naslov djela i broj stranice (brojevi stranica), tj. ne pišu su se dodatni podatci (mjesto i godina izdanja, broj časopisa i dr.). Inicijali imena autora pišu se samo u slučaju navođenja više autora istoga

prezimana. Dakle, kada se ponovno javlja već ranije (ali ne i ako se javlja u prethodnoj bilješci kao jedina referenca) navedena jedinica, piše se:

Margetić, *Istra i Kvarner*, 101.

Kada se u istoj bilješci navodi više djela, podatci se o njima odvajaju točkom sa zarezom:

Branko Marušić, "Kasnoantički kaštel Novigrad (Istra) u svjetlu arheološke građe", *Diadora*, 11, 1989., 299-301; Robert Matijašić, "Modeli i strukture naseljenosti novigradskog područja u rimsko doba", u: *Novigrad-Cittanova 599-1999.*, ur. Jerica Zihelr, Novigrad 2002., 24.

Kada se u istoj bilješci navodi više djela istoga autora, pri drugom i svakom sljedećem navođenju umjesto prezimana autora piše se "isti":

Robert Matijašić, *Gospodarstvo antičke Istre*, Pula 1998., 101; isti, "Roman Rural Architecture in the Territory of Colonia Iulia Pola", *American Journal of Archaeology*, 86, 1, 1982., 59.

Kod ponovnog navođenja tekstova s podužim naslovom, poželjno je rabiti skraćeni oblik na koji treba u zagradama uputiti pri prvom navođenju:

Prvo navođenje: Darko Dukovski, "Istra XX. stoljeća (1900.-1950.): promjene identitetâ (socijalni i gospodarski uzroci)" (dalje: "Istra XX. stoljeća"), u: *Identitet Istre – ishodišta i perspektive*, ur. Marino Manin i dr., Zagreb 2006., 151.

Drugo navođenje: Dukovski, "Istra XX. stoljeća", 152.

Ako se citira bilješka, navodi se nakon navoda stranice na kojoj se nalazi, a njezin redni broj naznačuje se kraticom bilj.:

Miroslav Bertoša, *Etos i etnos zavičaja*, Pula – Rijeka 1985., 190, bilj. 29.

Navođenje mrežnih izvora piše se potpunom mrežnom adresom uz nadnevak zadnje provjere u zagradama.